

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK ČESKOSLOVENSKÝ

V-VI - 2

BRNO 1970-1971

39

NÚLK Strážnice

4 2 5 9 6 0 0 1 5 2 5 2

NÁRODOPISNÁ SPOLEČNOST ČESKOSLOVENSKÁ PŘI ČSAV V PRAZE
ÚSTAV LIDOVÉHO UMĚNÍ VE STRÁŽNICI

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK ČESKOSLOVENSKÝ

BULLETIN D'ETHNOGRAPHIE
TCHÉCOSLOVAQUE

V—VI — 2

BRNO 1970—1971

Hlavní redaktor:

Václav Frolec

Redakční rada:

Josef Jančář, Richard Jeřábek, Helena Johnová, Jaroslav Kramář, Štefan Mruškovič, Ján Podolák, Adam Pranda, Oldřich Sirovátka, Josef Tomeš (zástupce hlavního redaktora), Josef Vařeka

Redakční kruh:

Božena Filová, Dušan Holý, Jaromír Jech, Soňa Kovačevičová, Ján Mjartan, Vladimír Scheufler, Svetozár Švehlák, Vitězslav Volavý

Adresa redakce:

Brno, A. Nováka 1

**ÚSTAV LIDOVĚHO UMĚNÍ
STRÁŽNICE**

Adresa administrace:

Praha 1, Všešrdova 2

5078

Lidové balady v Čechách a Erbenova sbírka epických písní

MARTA ŠRÁMKOVÁ — OLDŘICH SIROVÁTKA

Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Brno

Když Fr. L. Čelakovský r. 1839 v předmluvě svého Ohlasu písní českých charakterizoval povahu české písňové tradice, viděl v ní přímo protikladný pól k písni ruské: zatímco ruská píseň má převážně epický ráz, česká píseň je svou podstatou lyrická. Básník Ohlasů, jenž měl po slovanské lidové poezii rozhled jako málokdo jiný, k tomu dále říká: „Počet baladických a dějprav-
ných zpěvů nás došlých a ve sbírkách našich zaznamenaných jest ze všech nejskronnější; žila tato zlatonosná z příčin každému známých více a více vytracuje se z národního života, ano málem dočista jest přebrána. Zachované nám některé toho druh zpěvy z věků novějších jsou toho důkazem, jak velice lyrický živel i v nich nad epickým obdržel převahu.“ Mínění Čelakovského vycházelo z jeho vlastní zkušenosti: při vší snaze se mu podařilo do Slovan-
ských národních písní zařadit jenom šestnáct epických písní, z nichž ještě tři mají umělý původ.¹⁾ Ostatně názor o lyrické povaze české lidové písně vy-
slovil už několik roků dříve i Jaroslav J. Langer.²⁾

Proto první svazek Erbenových Písní národních v Čechách, vycházející na podzim r. 1841 a přinášející některé dosud neznámé baladické písně (Sirotek, Zakleté děvčátko, Matoušek a Majdalenka, Sňatek v černém lese aj.) i varianty balad už uveřejněných, působily jako nečekané „překvapení“, jako „překvapující novinka“.³⁾ Někteří soudobí kritikové, jako Nebeský, Šafařík a Koubek vyzdvihli zejména právě tento epický přínos Erbenovy sbírky; u ji-
ných vyvolaly zveřejněné balady pochybnosti o jejich pravosti. Vyjádřil je zakukleně A. Müller, profesor estetiky na pražské universitě, jehož názor měl v tehdejších kulturních kruzích velikou váhu: „Titel und Vorrede versichern uns, dass die gesammelten Lieder doch immer in unserem Vaterlande gesun-
gen werden und wäre es auch nicht leicht, diese Angabe zur Gewissheit einer historischen Thatsache zu erheben, so müssten wir dem Sammler selbst als Nachbarn und Stammverwandte zu hohem Danke verpflichtet seyn.“⁴⁾

Erben toto podezření rychle a jednoznačně vyvrátil. Není však úkolem tohoto článku zevrubně se zabývat jednotlivými detaily oné polemiky; tato záležitost byla již v starší literatuře podrobně probrána.⁵⁾ Ve třech svazcích Písní národních v Čechách z l. 1842—45 přinesl Erben dohromady 39 baladických typů (a k tomu ještě jejich varianty a zlomky), z nichž 27 bylo na území Čech zapsáno poprvé.⁶⁾ Přínos Erbenovy sbírky zejména pro poznání české lidové baladiky se stal nepochybný a kladné hodnocení právě v tomto směru se ještě stupňovalo, když v r. 1864 vyšlo definitivní vydání Erbenových písňových sběrů pod názvem Prostonárodní české písně a říkadla, obsahující už 61 „rozpravných“ písní s náměty „světskými“ i „náboženskými“. „A vůbec celá sbírka je v každém ohledu tak výtečná, že z ní národ srdečnou radost mítí musí“, napsal V. B. Nebeský a rozboru balad věnoval podstatnou část svého rozsáhlého kritického posudku,⁷⁾ který je „nejlepší úvahou, jež o sbírce Erbenově vůbec byla napsána.“⁸⁾

Také z literárně historického odstupu si Erbenova sbírka podnes podržela věhlas základního pramene pro poznání české písňové tradice a znalci zejména vyzdvihují mimořádný význam jejího baladického souboru. „Bohatstvím sebraného materiálu a věrností podání v textu i v nápěvech sbírka Erbenova překonala vše, co dosud z oboru prostonárodní poesie v Čechách bylo vydáno,“ napsal Jan Máchal. A Jiří Horák po podrobném rozboru Erbenovy sbírky došel k názoru, že „jeho sběratelské úsilí zachránilo nám z lidové epiky snad všechno, co dosud v lidu žilo a pozdější sbírky podávají vlastně jen varianty textů Erbenových...“¹⁰⁾

* * *

Posavadní bádání hodnotilo baladický přínos Erbenovy sbírky srovnáním s předchozími záznamy lidové epiky z Čech, hlavně u Čelakovského (1822 až 1827) a u V. Krolmuse, jehož soubor Staročeské pověsti, zpěvy, hry... vyšel v l. 1845—51, tedy ještě před definitivním vydáním Erbenových Prostonárodních českých písní a říkadel (1864). V následující úvaze půjde naproti tomu o ocenění baladiky u Erbena na pozadí celého fondu epických písní, zapsaných v Čechách. To znamená, že se pokusíme ji vsadit do stovek tištěných a rukopisných variant, shromážděných hlavně od sklonku minulého století, a z této konfrontace vyvodit odpovědi na některé otázky: Jak zastupuje baladický soubor Erbenův látkový rozsah a rozmanitost balady v Čechách vůbec? Podařilo se Erbenovi zachytit všechny hlavní a nejrozšířenější typy a reprezentovat je příznačnými variantami? Chybějí snad v jeho sbírce některé význačné balady? Anebo zachytil Erben některé epické písně, jež později z podání vymizely a další sběratelé je už nenalezli, jak tvrdili někteří badatelé?¹¹⁾

Srovnávací základ k tomuto postupu tvoří bibliografické výpisky z tištěných sbírek a z rukopisných fondů archívů Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze. Byly pořízeny pro připravovaný Katalog českých lidových balad, z něhož zatím vyšel svazek obsahující balady s rodinnými náměty.¹²⁾

Při posuzování balad v Erbenově sbírce vycházíme z definitivního vydání z r. 1864, ale přihlížíme přitom k 1. vydání z let 1842—45. Nutným předpokladem pro daný úkol je vymezení balady a ohraničení písňového souboru, jehož si budeme všímat. Bylo by snadné, ale zároveň chybné, kdybychom mechanicky převzali Erbenovo pojetí balady. Erben sám v této věci kolísal a u některých písní počítal jejich dvojnásobnost; u Erbena „posuzování povahy textů jest subjektivní“, zjišťuje J. Horák.¹³⁾ To vysvětluje už z konfrontace „zpěvů dějepavných“ z let 1842—45 s „písňemi rozpravnými“ z roku 1864. Několik písní, které Erben v prvním vydání označil jako epické, se ve vydání z r. 1864 objevilo v jiných oddílech mezi písňemi lyrickými. Jde o těchto sedm písní:

1842—45	1864
Lstivý posel (č. 10)	Nevěrný posel (Svat. č. 113)
Návštěva na hřbitově (č. 172)	Návštěva na hřbitově (Mlád. a pan. č. 341)
Truchlivá poutnice (č. 163)	Truchlivá poutnice (Mlád. a pan. č. 305)
Výprava milého na vojnu (č. 135)	Výprava na vojnu (Mlád. a pan. č. 74)
Roztlučený džbán (č. 174)	Rozbitý džbán (Mlád. a pan. č. 74)
Ztrestaná neposlušnost (č. 169)	Ztrestaná neposlušnost (Mlád. a pan. č. 311)
Zabitý v boji (č. 150)	Zabitý v bitvě (O stavech č. 300)

Klíč k Erbenovu pojetí a hodnocení epických písní dává jejich uspořádání v oddílu „písní rozpravných“ z r. 1864. V prvním vydání vyplývá druhové rozdělení všech písní jen z obsahu na konci III. svazku; ve sbírce samé nemohl Erben písně z technických důvodů podle druhů a tematiky uspořádat, ačkoliv si to přál: „Žel mi toho, že sem musel písně vydávati bez všeho systému a uspořádání tak, jakž se mi byly právě sešly: avšak záleželo na tom, abych s tím, byť i nebylo vše dokonalé, neprodléval...“, napsal 20. 12. 1843 v dopise K. V. Zapovi.¹⁴⁾ Podobně se vyjádřil o dva roky později v doslovu k 1. vydání své písňové sbírky: „Sbírka tato zrůstala pomalu, jak se sběrateli a přá-

telům jeho příležitost udála; z té příčiny ve svazcích žádného jiného pořádku zachovati se nemohlo, nežli že vždy podobné písně k podobným postaveny byly. Co ve svazcích obmeškáno bylo, hleděl jsem v obsahu nahraditi.“¹⁵⁾ Tento záměr uskutečnil až v třetím vydání a zdá se, že písně promyšleně pořádal i uvnitř jednotlivých skupin.

Epické, „rozpravné“ písně člení do dvou základních oddílů: na „světské“ (č. 1—47) a „náboženské“ (č. 48—61). V těchto dvou oddílech je možno vystopovat jistý systém. Není náhodou, že do čela svého souboru balad položil písně s demonologickými náměty a motivy. Jde asi o devět písní, jejichž řada začíná Zakletou dcerou a Sirotkem. Že na této tematice Erbenovi mimořádně záleželo, je zřejmé už z jeho mytologizujících poznámek, jež připojoval k písním v prvním vydání. Těchto komentářů se zřekl už v druhém vydání svých Písní národních v Čechách z let 1852—53, protože se mu po několika letech od prvního vydání asi zdály jednostranné a nevěcné.¹⁶⁾ Avšak místo, jež vyhradil baladám s těmito náměty ve sbírce z r. 1864, jasně ukazuje, že jim nadále přikládal prvořadý význam. To se jeví i v tom, že neváhal mezi ně zařadit i čtyřslokový „úloмок“ Panna a pekelní páni (č. 8), jenž asi patří k baladě o nesvěcení neděle anebo k písni o vražedkyni dětí, odnesené do pekla (srovnej Ďáblova nevěsta, č. 60) a včlenil mezi ně i dva podvrhy — totiž Zakleté děvčátko (č. 5) a Zavedeného ovčáka (č. 6), i když si jejich nepravost asi plně neuvědomoval.¹⁷⁾ Na tuto skupinku „mýtických“ balad navazují asi dvě desítky balad o vraždách, sebevraždách, smrti a zabití, včetně několika balad se smířlivými závěry (Zajatá — č. 17, Nalezená sestra — č. 19), popřípadě žertovného ladění (Konvářovic Kačenka — č. 18, Oklamáný Turek — č. 20). K těmto dvěma ústředním skupinám připojil Erben ještě písně, jež podle všeho počítal mezi rozpravné písně jen podmíněčně. Jde o písně „často silně lyricky zabarvené“, jež J. Horák nazývá „drobnou epikou lokální“.¹⁸⁾ Bývají to kratší písně lyrického ražení, dějově většinou strohé a bez zápletky, a často bez tragické pointy. Erben je zařadil do oddílu rozpravných písní pravděpodobně proto, že mívají aspoň stručnou dějovou linii, tragické motivy a dialogickou stavbu, jež jim dává zdání dramatičnosti. Že jejich příslušnost k baladám je sporná, je patrné z toho, že jejich varianty řadil např. Sušil mezi lyrické písně.¹⁹⁾ Na sám závěr „světských“ epických písní připojil Erben ještě začátek balady Nemocná paní (č. 46), která se mu zřejmě nezamlouvala pro obscénní námět (Horák mluví o „drastické romanci“²⁰⁾ a celý oddíl uzavřel písní Truchlivý konec lásky (č. 47) „na ukázkou pokaženého vkusu v řeči panské a městské ze středu předešlého století“. Z celé sestavy písní uvnitř skupiny „světských“ balad je zřejmé, že Erben šel od balad nejdůležitějších, „pravých“, k baladám podružným, okrajovým a pololidovým.

Poněkud jinak uspořádal rozpravné „náboženské“ písně. Skupinu otevřel legendou o vyhnání Adama a Evy z ráje (První hřích a pokuta — č. 48), ná-

sleduje několik legend o zvěstování, narození a umučení Kristově (č. 49—56), a písně o lidském hříchu, spasení a trestu tvoří závěr celého oddílu (č. 57—61). Ani tyto legendy nemají všechny vysloveně epický či baladický ráz: „... některé z těchto duchovních písní nepatří vlastně do epiky, jsou to spíše jen modlitby.“²¹⁾

Z podaného výkladu vysvítá, že z porovnání je možné vypustit některé písně lyrické povahy, umělé podvrhy a poloumělé písně a že se lze soustředit na písně vyloženě baladické, jimž také sám Erben přikládal největší váhu. Jde o tato čísla z Prostonárodních českých písní a říkadel: 1—4, 7, 9, 10, 13—32, 35, 44, 46, 48—52, 55, 59—61; k tomu se ještě přimykají některé písně z I. vydání, jež tam Erben označil jako „dějepravné“, ale v edici z r. 1864 je přeřadil do jiných skupin — č. 172, 174 a 169.

Zakletá dcera (Erben³, č. 1)²²⁾ — Tato balada pochází z Budějovicka; v prvním vydání otiskl Erben (sv. III, s. 220—222) jen „zlomek“, vlastně mezerovité znění, pocházející pravděpodobně z Čáslavska. Varianty z Čech jsou velmi vzácné: znění z Vitorazska v Dolních Rakousích (z Německého) uveřejnil Holas (III, č. 456); v Kameničkách zaznamenal píseň K. V. Adámek a neúplná varianta byla zaznamenána v poslední době u české menšiny v Rumunsku. Naprostá většina českých variant této balady pochází z Moravy a Slezska. — Srovn. Detsches Jahrbuch für Volkskunde 11, 1965, s. 300—308.

Sirotek (Erben³, č. 2; Erben¹, č. 1) — Erben poznamenal, že je to „píseň po celých Čechách více méně známá“, ale v pramenech máme (kromě Erbenových sbírek) jen dvě tištěné varianty a 12 rukopisných. Snad ji sběratelé nezaznamenávali právě pro její popularitu. Vícekrát (11) byla balada zapsána u rumunských Čechů. — Zapsané texty se shodují s hlavní variantou u Erbena, ostatní závěry, jež Erben uvedl, nejsou doloženy. — Srov. Katalog IV, č. 23.

Rubáš (Erben³, č. 3; Erben¹, č. 155) — K této demonologické baladě máme jen tři rukopisné varianty z východních a severovýchodních Čech a jednu variantu z Kladska; objevují se v nich i motivické odchylky od Erbenova znění z Tábořska. — Katalog IV, č. 4.

Milá v hrobě (Erben³, č. 4; Erben¹, č. 3) — Tento velice rozšířený baladický typ je doložen více než padesáti tištěnými a rukopisnými variantami z Čech; proti Erbenovu znění mají vesměs menší rozsah. To budí dojem, že Erben sestavil z více variant „úplné“ znění, v němž použil všech motivů, vyskytujících se v tradici.

Ženich umrlec (Erben³, č. 7) — V tištěných sbírkách se varianty z Čech vyskytují poměrně vzácně, zato v rukopisných fondech je přes dvě desítky záznamů. Varianty vycházejí z kramářských tisků, vydaných na různých místech v 18. a 19. století (J. Rokos v Praze, Landfrás v Jindřichově Hradci,

Škarnice ve Skalici). Jarmareční tisky bývají ještě o několik slok obsáhlejší než varianta u Erbena. — V kratším znění byla tato balada několikrát zaznamenána u rumunských Čechů.

Heřman a Dornička (Erben³, č. 9; Erben¹, č. 346) — Varianta v prvním vydání „Po neděli za svítání...“ z Hradecka se kryje až na malé drobnosti s první variantou v 3. vydání; druhá varianta v tomto vydání (z Prácheňska) není v edici z let 1842—45 obsažena. — Tato nejrozměrnější česká balada je poměrně početně doložena z celých Čech tištěnými (10) i rukopisnými (14) variantami, jež vcelku odpovídají verzím u Erbena.

Bratr voják (Erben³, č. 10) — Přes 40 tištěných a rukopisných variant naznačuje, že tato epická píseň patřila v Čechách mezi nejrozšířenější. Silně převažuje znění, jež odpovídá „jinému počátku“ u Erbena („Když vojáček mašuruje...“). První znění vstupní epizody u Erbena („V širém poli lípa stojí...“) se vyskytuje zřídka, ale objevují se i jiné úvody, jež Erben nemá. V této rozmanitosti se projevuje dost značná variabilita, charakteristická pro život této balady v Čechách a na Moravě. — Srov. Katalog IV, č. 18.

Sestra travička (Erben³, č. 13; Erben¹, č. 2 a sv. III, s. 197—201) — Z velkého počtu variant (10 tištěných, 45 rukopisných a 24 z tradice zahraničních menšin) vysvitá, že tato píseň je snad nejrozšířenější českou baladou vůbec. Jestliže tedy Erben otiskl tři její verze, odpovídá to její frekvenci v českém lidovém podání. Varianty z Čech dodržují poměrně jednotnou motivickou výstavbu a liší se nejvíce ve vstupních a závěrečných pasážích. Zřídka se v tradici vyskytuje úvod Erbenovy první varianty („Stojí hruška v širém poli...“). Zato není u Erbena jiný vstup („Juliána, krásná panna...“), jímž počínají některé varianty z Čech a jenž je nejrozšířenějším úvodem této balady na Moravě.

Všechny tři varianty 3. vydání uveřejnil Erben už v 1. vydání. Jsou však mezi nimi nejen drobnější rozdíly, ale i odchylky podstatnější (výpusťky slok, nové sloky atp.). — Srov. Katalog IV, č. 35.

Otrávená milá (Erben³, č. 14; Erben¹, č. 358) — Znění v 3. vydání Erbenových písní se liší na několika místech od znění z r. 1845. Tyto opravy provedl Erben pravděpodobně podle verze Krolmusovy (sv. II, s. 224—226). Jiné zápisy této písně ani v tištěných, ani v rukopisných pramenech neexistují. Záznam v rukopisné sbírce Jiříčkově je zřejmě opisem znění z 1. vydání Erbena; podobně jiné balady v Jiříčkově sbírce jsou vlastně opisy z tehdejších tištěných sbírek.²³⁾

Zabitá sestra (Erben³, č. 15) a *Zabitě děvče* (Erben³, č. 16) — Erben otiskl jako zvláštní balady vlastně dvě varianty téhož typu. Přitom se druhá píseň (č. 16) odlišuje pouze tím, že v první části se epická píseň spojuje s lyric-

kými slokami („Jak našala, navázala, na milého zavolala: Pojď, Janečku, s druhé strany . . .“ atd.). Tato kontaminace je v české tradici vcelku výjimečná. Zpracování mezinárodního námětu o Modrovousovi je v českém podání mimořádně rozšířeno; z Čech máme k dispozici 12 tištěných a 42 rukopisných variant, k nimž možno ještě připočíst 11 zápisů od zahraničních Čechů. — Srov. Katalog IV, č. 19.

Zajatá (Erben³, č. 17; Erben¹, č. 156 a sv. III, s. 211—213) — V 1. vydání otiskl tři varianty této písně, v edici z r. 1864 jen dvě. První z nich („Byla lučina široká . . .“) sestavil ze dvou variant v 1. vydání, přičemž se objevují ještě některé další drobné odchylky. Toto znění v podstatě odpovídá podobě, v jaké se tato balada vyskytuje v četných variantách (na 50 zápisů) z lidové tradice. Zato druhá verze u Erbena („Šla Liduška na travičku . . .“) má zcela ojedinělou formu a není k ní v zápisech přímých paralel.

Konvářovic Kačenka (Erben³, č. 18; Erben¹, č. 158 a sv. III, s. 213—216) — Erben zřejmě měl k této písni více zápisů a obměny i rozmanité doplňky připojil k základnímu znění. Pro základní variantu v edici z roku 1864 využil těchto obměn a doplňků, aby sestavil delší a trochu odlišné znění od základní varianty v 1. vydání. Erben poukázal na varianty slovenské, moravské a lužické a v 1. vydání (sv. II, s. 28—29) správně vystihl, že epizoda o bratru, jenž chce pomstít svedenou sestru, se objevuje jen ve variantách z Čech: „Zvláštního však pozoru hodnu činí píseň českou ono právě tak básnické, jako charakteristické vystoupení bratra co mstitele v druhé polovici písně této . . .“ — V rukopisných i tištěných záznamech z Čech je žertovná píseň o záletném králi hojně doložena.

Nalezená sestra (Erben³, č. 19; Erben¹, č. 161, 162) — Dvěma otištěnými verzemi „Plouli rytíři po brodě . . .“ z Berounska a „Nedaleko Kolína . . .“ z Prácheňska vystihl Erben dvě základní podoby tohoto baladického námětu v českém zpracování. K písni máme 11 tištěných a 29 rukopisných záznamů. Jsou v nich zastoupeny obě verze, ale u první se místo incipitu „Plouli rytíři po brodě . . .“ běžně objevuje začátek „Jede formánek po světě . . .“ — Znění v 1. a 3. vydání se až na detaily shodují. — Katalog IV, č. 8.

Oklamaný Turek (Erben³, č. 20; Erben¹, sv. III, s. 225—226: Turkovi oddaná) — V Písniích z r. 1845 otiskl Erben pouze „zlomek“ této balady. J. Horák se domnívá, že text z r. 1864 je asi kombinací textů Krolmusova, Čelakovského a nějakého jiného variantu.²⁴⁾ Píseň se v Čechách hodně zpívala a zapsané varianty vcelku odpovídají znění Erbenovu. — Srov. ČL 55, 1968, s. 102.

Manželka vražednice (Erben³, č. 21) — České varianty této balady pocházejí hlavně z východní Moravy; k Erbenově verzi z Táborska máme z Čech

jedinou paralelu, a to rukopisný záznam z Vlašimi z r. 1912. — Srov. Katalog IV, číslo 34.

Václaviček (Erben³, č. 22; Erben¹, č. 159) — Mezi Erbenovými texty 1. a 3. vydání není téměř rozdíl. K této baladě známe z Čech jen dvě rukopisné varianty, obě kratší než znění Erbenovo.

Matoušek a Majdalenka (Erben³, č. 23; Erben¹, č. 5 a sv. III, s. 202 až 203) — Znění z r. 1864 odpovídá základnímu textu v 1. vydání, přičemž Erben přihlédl taky k doplňkům v této edici. V seznamu pramenů 1. vydání Erben uvedl, že tuto píseň zná také ze špalíčkových tisků. V tištěných a rukopisných pramenech máme asi 30 variant této balady. Jako zajímavá odchylka se v nich často objevuje jméno vraždícího milence Vitoušek.

Dorna vražednice (Erben³, č. 24; Erben¹, č. 160) — Mezi texty 1. a 3. vydání není skoro žádný rozdíl. Tato verze baladického námětu o dívce, která zavraždí nemanželské novorozeně, je příznačná pro lidové podání v Čechách a v tištěných a rukopisných sbírkách k ní najdeme asi 25 variant. — Srov. Katalog IV, č. 40a; k tomu ještě ČL 57, 1970, s. 291–306.

Mužova vražednice (Erben³, č. 225) — Erben udal, že tříslukový „úlolek“ písně o ženě, jež najímá myslivce, aby zavraždil jejího manžela, pochází z Klattovska. Na Chodsku zaznamenal torzo této písně J. Jindřich (Chodský zpěvník VI, č. 38). Zřejmě jde o píseň kramářské provenience a do fondu českých lidových balad nepatří.

Zpronevěřilý ovčák (Erben³, č. 26; Erben¹, č. 157) — Více než tři desítky variant dosvědčují oblibu této drobné baladické písně v Čechách; proti Erbenovu znění — jehož oba texty jsou téměř totožné — rozvíjejí některé varianty závěrečný výjev ještě o jednu až dvě sloky.

Utonulá (Erben³, č. 27; Erben¹, č. 137) — Ani v tištěných, ani v rukopisných zápisech se tato píseň nevyskytuje v takové úplnosti, jako je u Erbena z roku 1864. Některé záznamy celkově odpovídají dějové linii Erbenovy verze, ale jsou kratší; většinou nacházíme v české tradici jenom jednotlivé části Erbenova textu, popřípadě ještě kontaminované s jinými úvody nebo závěry. Už tato situace v ústním podání napovídá, že Erbenův text (z r. 1864) je pravděpodobně Erbenovou konstrukcí. Na to ukazuje porovnání tohoto textu s textem 1. vydání: Erben přidal v nové edici na dvou místech dohromady sedm nových slok, které svazují jednotlivé pasáže písně v organičtější celek.

Utopená (Erben³, č. 28) — Tato píseň o nezachovalé dívce, jež se utopí v Dunaji, se vyskytuje v zápisech z Čech vícekrát, někdy však nemá tragický závěr a první část (dívka k sobě v noci pustí přes výstrahy rodičů milého) bývá rozvíjena jiným způsobem.

Nešťastný milý (Erben³, č. 29; Erben¹, č. 6) — Mezi oběma Erbenovými texty se najdou jen malé slovní rozdíly. Tuto baladu o milenci, jež si srazí

hlavu, když jede na koni za milou, mají ve svých sbírkách už také Čelakovský, a Krolmus, ale v pozdějších tištěných a rukopisných záznamech se objevuje zřídka (celkem 7 variant).

Porada (Erben³, č. 30; Erben¹, č. 132) — Znění z roku 1864 je proti textu z 1. vydání rozšířeno o jednu sloku. Píseň, spíše lyrického než baladického rázu, byla v Čechách zapsána mnohokrát (26 variant, v naprosté většině rukopisných). U větší části variant kontaminuje text, jak jej známe z Erbenova, s úvodními lyrickými slokami („Až já půjdu okolo háje zeleného . . .“). Srov. Katalog IV, č. 39.

Vzkázání (Erben³, č. 31; Erben¹, č. 164) — Text z 1. vydání přetiskl Erben skoro bez změn i v edici z roku 1864. Z Čech máme k písni o vojákově, který se po sedmi letech vrací nepoznán k své milé, přes dvacet tištěných a rukopisných variant. Balada byla v tradici oblíbena, protože zpěváci mohli rozvíjet některé motivy (např. vzkazy nevěrnému milenci). Scéna, v níž dívka pozná vracejícího se milence, je v Erbenově textu zařazena mezi dívčiny vzkazy, zatímco v ostatních českých variantách je logičtěji položena na sám závěr. Není proto vyloučeno, že text u Erbenova je poznamenán jeho zásahy. V některých variantách z Čech chybí scéna rozloučení milenců. Naproti tomu všechny varianty (9), zapsané u rumunských Čechů, otevírají vyprávění čtyřmi až pěti lyrickými slokami o osamělé dívce „Proč růžičko, proč tak stojíš . . .“ atd. — Srov. J. Š. Kubín — J. Horák, Kladské písničky, Praha 1926, č. 39.

Věrná plečka (Erben³, č. 32; Erben¹, č. 348) — Text v 3. vydání je kratší o jednu sloku a každá strofa je uzavřena refrénem „tam“. Píseň, silně lyrické povahy, je doložena z Čech skoro třiceti variantami. Některé se hodně liší od Erbenova textu hlavně jinými závěry: utkvívají na motivu smrti milého a rozmanitě jej rozvíjejí. V jiných variantách se naopak motiv smrti neobjevuje vůbec. I tato proměnlivost svědčí o lyrickém rázu této písně.

Sňatek v lese (Erben³, č. 35; Erben¹, č. 7: Sňatek v černém lese) — Zcela ojedinělá balada; kromě Erbenova textu k ní známe jedinou rukopisnou variantu ve sbírce Adámkově z počátku 20. století.

Úraz (Erben³, č. 44; Erben¹, č. 286) — V 1. vydání otiskl Erben znění, které se v českém zpěvu vyskytuje běžně; v tištěných a rukopisných sbírkách máme asi 40 variant. Toto znění také Erben nepočítal mezi balady, ale mezi „písně svobodného stavu“. V edici z r. 1864 má však tato píseň jiné závěrečné sloky (dívka umírá), jež jí dávají tragické vyznění. Toto znění jsme v zápisech — až na jedinou výjimku — nenašli.

Nemocná paní (Erben³, č. 46) — Z této silně rozšířené a oblíbené epické písně o nevěrné ženě, která podvedla muže, otiskl Erben jen pět úvodních veršů; pokračování se mu asi zdálo vulgární. Obsah písně se vymykal z dobového pojetí „národní poezie“.

První hřích a pokuta (Erben³, č. 48; Erben¹, č. 151 — chybně číslováno jako č. 150) — Texty v obou vydáních se zcela shodují. Legenda o Adamovi a Evě byla v Čechách vícekrát zapsána (přes deset variant), a to vcelku v oné podobě, jakou nalézáme u Erbena. Ten také uvedl, že se píseň zpívala o svatbě, a v této funkci se legenda udržovala až do současnosti. — Srov. Horák, České legendy, č. 34²⁵).

Narození Kristovo (Erben³, č. 49) — Přímé varianty tento Erbenův text v zápisech z Čech nemá. Jeho pasáž o zvěstování a narození se spojuje s legendou o umučení Kristově (viz Erben³, č. 55).

Narození Kristovo (Erben³, č. 50) — Tato píseň má v zápisech jen jednu bezprostřední paralelu. Objevují se jen volné obdoby s identickými motivy.

Nocleh Marie Panny (Erben³, č. 51; Erben¹, č. 152) — Kromě drobných slovních odchylek má varianta v 3. vydání tři další sloky navíc (Kováři, kováři! co vy to kujete...“ atd.). V tradici se zpívala tato rozšířená legenda (přes 10 variant z Čech) jako vánoční koleda, na což upozorňuje v poznámce i Erben. Texty se většinou kryjí se zněním Erbenovým. — Srov. Horák, České legendy, č. 16.

Maria a Alžběta (Erben³, č. 52) — Vícekrát zapsaná nábožná píseň s nevýraznou dějovou linií (na 10 variant), zpívaná nebo říkávaná taky jako modlitba.

Umučení Páně (Erben³, č. 55) — Z Moravy a Slezska je k této legendě dost dokladů, z Čech pochází jen rukopisný záznam ze Svatouchu z počátku našeho století. Legenda vyšla taky jako jarmareční tisk.

Duše hříšná a Maria Panna (Erben³, č. 59) — Varianty z tradice (bylo jich zapsáno asi 10) jsou vesměs kratší než text u Erbena, jinak se s ním shodují. Srov. Horák, České legendy, č. 45 a 13.

Ďáblova nevěsta (Erben³, č. 60; Erben¹, č. 347) — Pozdější Erbenovo znění má v závěrečné části jednu sloku navíc, ostatní sloky se zcela kryjí s textem prvního vydání. Látku o ďáblově nevěstě zachytil Erben ve zvláštním zpracování, které je v pozdějších sběrech doloženo jen výjimečně. Častěji se v lidovém podání vyskytuje jiná verze této látky, balada o „nesvěcení neděle“ („Na mši svatou zvonili, všechny panny na ni šly...“) — K baladě o ďáblově nevěstě patří pravděpodobně i zlomek, který Erben otiskl s názvem „Panna a pekelní páni“ pod č. 8. — Srov. Národopisný věstník československý 3, 1908, s. 36—40 (J. Horák) a Horák, České legendy, č. 35.

Duše a tělo (Erben¹, č. 61) — Z moravskoslezského podání byla píseň o sporu duše a těla zapsána několikrát. V sběrech z Čech není však — až na jedno kontaminované znění — doložena. — Srov. Horák, České legendy, č. 12, 37.

Mezi epické písně lze počítat ještě některá čísla, jež Erben označil v prvním vydání jako písně „dějepravné“, ale v edici z r. 1864 je ve skupině rozpravných písní nenacházíme.

Návštěva na hřbitově (Erben³, Mlád. a pan., č. 341; Erben¹, č. 172) — Oba Erbenovy texty se zcela kryjí. Píseň je námětovou obdobou k baladě Milá v hrobě (Erben³, č. 4). V lidovém podání byla silně rozšířena. Pro kramářský původ a styl ji asi Erben ve 3. vydání do oddílu epických básní nezařadil.

Rozbitý džbán (Erben³, Mlád. a pan., č. 74; Erben¹, č. 174: Roztlučený džbán) — „Stará žertovná romance o dívce, která za rozbitý džbán dostane pána“ (J. Horák), počítaná někdy mezi žertovné balady, byla v Čechách mnohokrát zapsána. — Srov. Národopisný věstník československý 4, 1909, s. 133 a NVČ 9, 1915, s. 130—131.

Ztrestaná neposlušnost (Erben³, Mlád. a pan., č. 311; Erben¹, č. 169) — Mezi oběma Erbenovými texty není téměř rozdílu. Píseň má lyrický ráz. Novější záznamy z tradice, jichž není mnoho, se částečně rozcházejí s Erbenovým zněním.

III

V literatuře, hodnotící Erbenovu písňovou sbírku, panuje názor, že Erben zachytil všechny hlavní baladické typy, které žily v lidovém podání v Čechách. Toto ustálené mínění se však jeví nepřesné a nadsazené: jakkoliv se Erben zřejmě snažil vyčerpat baladické podání Čech co nejúplněji a asi čtyři desítky balad a legend jeho sbírce reprezentují většinu látkového fondu epických písní z Čech, přece jen z porovnání s celkovým rozsahem písňové epiky zaznamenané v Čechách vyplývá, že některé baladické písně nenašel. Týká se to asi deseti balad a legend. Nejde při tom snad o písně ojedinělé nebo místní, ale o balady v lidovém zpěvu rozšířené.

Mezi ně patří hned balada Bojovnice o dívce, jež jde místo svého otce na císařovu výzvu do války. Je doložena skoro čtyřiceti variantami z celého území Čech (Katalog IV, č. 1). — Podobně bohatě je v zápisech dokumentována i balada o vražednici nemanželského dítěte „Okolo Dunaje chodila...“. Právě toto zpracování známého baladického námětu je charakteristické pro lidové podání v Čechách (Katalog IV, č. 40c). — Poměrně hojně (8 variant) nacházíme v zápisech i varianty písně o dívce, provdané daleko od domova a vracějící se jako ptáček k matce („Vdala matička, vdala svou dceru do cizí krajiny...“); jsou však omezeny jen na jižní část Čech (Katalog IV, č. 26). — Rozptýlené krajové rozšíření (hlavně jižní Čechy) vykazuje i balada Pomsta o mlynáři, jenž utne hlavu milenci své ženy (Katalog IV, č. 30). — Novějšími rukopisnými zápisy je vícekrát doložena taky balada s mezinárodním rozšířeným syžetem o synu

zavražděném rodiči; jde zřejmě o skladbu poloumělého kramářského původu, která se uchytila v lidovém zpěvu (Katalog IV, č. 36). — Erben nemá ve své sbírce ani baladu, kterou později sběratelé nekolikrát zapsali z různých míst a jejíž moravskou paralelu Sušil nazval Nevěsta nešťastnice: dívka odchází s milencem, ten ji po cestě v lese zabije²⁶). Jestliže v Erbenově souboru chybí i rozmarná píseň o svůdci, jenž se v pytlí vloudí k mlynářově dceři, dá se uvažovat o tom, že ji snad Erben pomínil pro její náměť²⁷).

Rovněž mezi legendárními epickými písněmi není několik typů známých z lidového podání v Čechách. Nejvíce variantami je z nich doložena legenda o svaté Dorotě (Horák, České legendy, č. 7), několik tištěných a rukopisných variant máme z Čech k baladě o Lazarovi a boháčovi (Horák, České legendy, č. 28). Legenda o nanebevzetí Panny Marie je dokumentována z Čech jenom několika rukopisnými variantami²⁸), podobně jako legendární Snídaní Panny Marie (Horák, České legendy, č. 18). Mezinárodní látka s legendárními a demonologickými prvky o vražedkyni dětí, kterou ďábel odnese do pekla, byla, jak se zdá podle více variant, v lidovém podání v Čechách pevně zakotvena²⁹). Ani tato píseň, která se mísila s legendou o nesevěcení neděle, není u Erbena zastoupena.

Kromě těchto rozšířenějších písní se v ústním podání v Čechách objevují i některé zcela ojedinělé doložené balady a legendy, jež rovněž v Erbenově sbírce nenajdeme: o zlé švagrové (Katalog IV, č. 22), o starém otci a třech dcerách (Katalog IV, č. 22), o zlodějích, kteří kradou při tanci³⁰), o mladé ženě, která oklame svého starého manžela³¹), o krásné mlynářce, podvádějící svého muže³²), nebo odívce, kterou rodiče násilím provdají za jiného (Katalog IV, č. 25). Z malého rozšíření těchto balad je zřejmé, že pro lidové podání v Čechách nejsou příznačné a že by bylo možné o nich zcela pomlčet. Zmiňujeme se však o nich proto, že i v Erbenově souboru najdeme některé epické písně zcela vzácné.

IV

K výkladu o pramenné hodnotě Erbenova souboru lidových balad patří i úvaha nad povahou jejich textů. Romantický postoj vedl sběratele 19. století nejen k výběru textů podle obsahových, estetických a etických představ, ale i k jejich retuším a úpravám. Takto běžně nakládali sběratelé a vydavatelé s pohádkami a pověstmi (za všechny ostatní připomeňme Němcovou, Erbena a Kuldu), a podobné ediční zásady platily taky pro písně. Ani u Erbena nebylo tomu jinak. „Pokládal za povinnost vydavatelovu rekonstruovat z četných variantů text dokonalý a zachovával tento kritický postup zejména při složitějších útvarech lyricko-epických. Vždy šlo o to, aby kritickou prací vydavatelskou sestavil z variantů text, pokud možno estetický nejcenější.“³³)

Bylo by nad možnosti tohoto článku, kdybychom měli detailně rozebírat každý zásah u každé písně. Nešlo by to ani už proto, že vesměs neznáme vlastní autentické záznamy, jež měl Erben k dispozici. Proto se dá jen opatrně uvažovat v tomto směru porovnáváním textů 1. a 3. vydání a konfrontací s jinými zápisy týchž baladických typů. I potom však úvahy dospějí k závěrům jen podmíněčným a pravděpodobným, ne zcela jednoznačným.

Způsob a hranice Erbenova edičního postupu lze názorně ilustrovat na baladě o sestře travičce (Erben³, č. 13). Všimneme si podrobně varianty z Hradecka („Pásla Juda, pásla páva . . .“). V prvním vydání (sv. III, s. 197—199) otiskl Erben její odchylný text a v seznamu přispěvatelů a pramenů udal, že mu ji z Hradecka dodaly Anna Dvořáková a Julie Nováková z Dobrušky a Kateřina Novotná z Valu na Opočensku. To tedy znamená, že už v prvním vydání Erben možná sestavil tuto variantu ze tří pramenů, i když o tom nevíme nic přesnějšího. (U jiné varianty této balady z Berounska uvedl Erben dokonce šest informátorů.) Již tedy první výchozí text této varianty zřejmě není věrným záznamem určitého konkrétního znění. V třetím vydání z r. 1864 tuto variantu nacházíme v poněkud odlišné podobě. Dá se těžko odpovědět, zda jde jenom o dodatečné Erbenovy vydavatelské zásahy, anebo zda se tyto úpravy opírají o nějaké další zápisy této balady. Rozdíl mezi oběma texty názorně vystoupí při jejich přímém porovnání; z toho také zároveň aspoň zhruba vyplyne způsob a míra Erbenova vydavatelského postupu. (Kurzívou označujeme odchylná místa v textu 3. vydání.)

Erben³, č. 13

1
Pásla Juda, pásla páva
od večera až do rána.

2
Přijel-tě k ní šelma Němec:
Dej, Judýtko, dej ten věnec!

3
Já ti věnec *nemohu* dát,
mámť já bratra, ten je voják.

4
Bratra můžeš otrávití,
mne si za manžela vzítí.

5
Jak pak bych *ho otrávila?*
ját se tomu neučila.

Erben¹, III, s. 197—199

1
Pásla Juda, pásla páva
od večera až do rána.

2
Přijel jest k ní šelma Němec:
Dej, Judýtko, dej ten věnec!

3
Já ti věnec nemůžu dát,
mám tu bratra, ten je voják.

4
Bratra můžeš otrávití,
a mne za manžela vzítí.

5
Jak pak bych to učinila?
Já se tomu neučila.

6

Jdi do lesa jedlového,
najdeš hada jedového.

7

Usekni *mu jen* hlavičku,
přístroj mu ho za rybičku.

8

Bratr z vojny domů jede,
čtyry koně *vrané* vede.

9

Dej *koničky* do maštale,
máš tam ryby přistrojené.

10

Jaké, sestro, *máš* rybičky
bez hlavičky — bez ploutvičky?

11

Hlavičky jsem usekala,
a ploutvičky kočce dala.

12

A když bylo po snídání,
bratr má se k umírání.

13

Ovej, sestro, hlava bolí!
vem šáteček, zavaž mi ji.

14

Kdybych chtěla *vázat hlavu,*
nedala bych jídla z hadů!

15

Podej, sestro, poduštičku,
ať *vypustím svou dušičku!*

16

Podala mu tvrdý kámen:
Umři, bratře, umři na něm!

17

Už bratrovi hrany zvoní,
a Judýtku kati honí.

6

Jdi do lesa jedlového,
najdeš hada jedového.

7

Usekni *jemu* hlavičku,
přístroj mu ho za rybičku.

8

Bratr z vojny domů jede,
čtyry koně s sebou vede.

9

Dej ty koně do maštale,
máš tam ryby přistrojené.

10

Jaké, sestro, to rybičky?
Nemají žádné hlavičky.

11

Hlavičky jsem usekala,
psičkům, kočkám sežrat dala.

12

Ovej, sestro, hlava bolí!
vem šáteček, zavaž mi ji.

13

Kdybych chtěla hlavu *vázat,*
nechtěla bych hada dávat!

14

Podej, sestro, poduštičku,
ať položím svou hlavičku!

15

Podala mu tvrdý kámen:
Umři, bratře, umři na něm!

16

Po snídání hlava bolí,
po obědě hrany zvoní.

18

*Už bratříčka k hrobu nesou,
a Judýtku kati vedou.*

19

*Už bratříčka ve hrob kladou,
a Judýtku kolem lámou.*

17

Ovej, Bože! na mé hoře!
nemám bratra ani muže.

18

Bratra jsem si otráвила,
šelmu Němce nedostala.

Z porovnání obou textů je zřejmé, že se od sebe liší jednak drobnými tvaroslovnými a slovními obměnami uvnitř veršů, jednak většími odchylkami v kompozici celé balady. Zdá se, že malé úpravy uvnitř veršů měly zejména nahradit syrovější výrazy a obraty uhlazenějšími a spisovnými a dát verši větší rytmickou plynulost. Ještě zjevnější logiku mají větší úpravy, týkající se celé výstavby balady. Mezi 11. a 12. strofou v prvním vydání je citelná dějová mezera. Proto ve třetím vydání Erben interpoloval na toto místo sloku, v níž se mluví o tom, že bratr otrávené jídlo snědl („A když bylo po snídání, bratr má se k umírání“). Na ni potom přirozeněji navazují další sloky. Největší rozdíl mezi oběma texty se objevuje v závěru; jejich tři poslední sloky se od sebe zcela odlišují. Máme za to, že pohnutkou k této úpravě bylo pro Erbena to, že prvotní text měl stejné řešení jako dvě jiné otištěné varianty: svůdce dívku odmítne a ta hořekuje nad svým činem. Proto ve třetím vydání připojil k této variantě jiný závěr, v němž je travička popravena.

Zběžný rozbor jediné balady vcelku dobře postihuje Erbenovy sběratelské zásady a jeho vydavatelskou techniku. Někdy se úpravy dotýkají jenom detailů uvnitř verše, jindy k nim přistupují ještě menší nebo i podstatnější zásahy do výstavby celé balady. Tak jinou variantu Sestry travičky („Stojí hruška v širém poli...“) pozměnil Erben ještě pronikavěji: z textu prvního vydání vypustil na dvou místech dohromady čtyři sloky, ale naopak do textu třetího vydání vsunul do závěrečné pasáže pět nových strof. Podobné kompoziční přestavby se dají najít i v dalších baladách (srov. č. 1, 4, 16, 17, 18, 20, 23, 31, 44, 51). Erbenovi šlo při nich vždycky o to, aby vytvořil písňový text co nejúplnější a dějově nejlogičtější a nejsouvislejší.

V

Pro bohatství písní, zaznamenaných v době, kdy lidový zpěv v Čechách žil ještě bezprostředněji a plněji než v následujících desetiletích, i pro jejich promyšlené uspořádání se Erbenova sbírka právem považuje za základní a mimořádně významný fond pro poznání lidové písně v Čechách. Po více než sto letech vycházelo bádání nad českou lidovou písní především z ní a bude se o ni opírat i nadále. O to potřebnější se však jeví, abychom věcně zvážili její pramennou hodnotu a mohli říci, kam až sahá její věrohodnost a spolehlivost.

K tomuto cíli směřovaly — na dílčím poli — i předchozí úvahy, jež se nyní pokusíme shrnout.

Ono překvapení a rozruch, jež Erbenova sbírka svými epickými písněmi se své době vyvolala, jsou i z dnešního časového odstupu pochopitelné. Zatímco Čelakovský přes všechno úsilí a touhu zachytil jen malou část (podle dnešního stavu znalostí asi pětinu) baladických písní v Čechách, shromáždil jich Erben asi čtyři pětiny a podal jimi většinu základních typů českých epických písní. Takový výsledek znamenal velký sběratelský úspěch, zvláště když povážíme, že Erbenova sbírka stojí na počátcích sběratelského úsilí v Čechách. Porovnání s pozdějšími tištěnými i rukopisnými baladickými variantami však ukazuje, že baladický soubor u Erbena má některé mezery. Názory, že „je pro českou píseň Erben pramenem jediným a konečným“³⁴), jsou zřejmě zjednodušující.

Více než desítku balad, žijících v Čechách, se Erbenovi nepodařilo zachytit; jejich častý výskyt v zápisech prokazuje, že jde vesměs o typy rozšířené. Ne dost průkazné se jeví tvrzení, že Erben vlastně lidové balady „úsilím svým pro večnou paměť zachoval, dříve než upadly v zapomenutí“ (J. Máchal)³⁵). tomuto přesvědčení podlehl i sám Erben, když v předmluvě k edici z r. 1864 řekl: „... snad polovic písní tuto vydaných bylo by přišlo na zmar, by úsilí mého o jich zachování nebývalo.“ Podobné mínění se někdy vynořuje i v Erbenových komentářích k jednotlivým baladám. Tak k legendě Nocleh Marie Panny připojil poznámku, že „nyní jen některý stařeček anebo některá babička snad ještě ji zná“; ale tato legendární píseň byla později ještě vícekrát zapsána, patří mezi nejrozšířenější české legendy a podnes se udržuje v lidovém podání. Souhrnně se dá říci, že pouze jedna jediná z balad Erbenovy sbírky není v pozdějších zápisech obsažena: je to píseň Otrávená milá, kterou však má ve své sbírce také Krolmus. Několik málo písní (Manželka vražednice, Sňatek v lese, Duše a tělo) má v pozdějších zápisech jen ojedinělé paralely, ale naprostá většina balad a legend Erbenova souboru je dnešními sběry doložena až do nejnovější doby.

Pro poznání české folklórní balady je její obraz podle Erbenova souboru zkomplikován některými vydavatelskými počiny. Erben předně přiřadil k vlastním baladám i některé písně spíše lyrické povahy; dále mezi ně včlenil i některé podvrhy či písně sporného původu; a konečně kladl mimořádný důraz na balady s demonologickými náměty, jež však nejsou pro naši baladiku příznačné, a tím poněkud odsouval balady s obecnými náměty a negativně se stavěl k epice s obscénní tematikou. Při posuzování pramenné hodnoty Erbenova baladického souboru je třeba mít na paměti i to, že v něm stojí vedle sebe epické písně vskutku rozšířené vedle písní, které pro tradici v Čechách nejsou charakteristické (Manželka vražednice, Sňatek v lese, Zakletá dcera).

Z pohledu na texty balad vysvitlo, že v nich nesmíme hledat kopii autentického konkrétního znění z lidového podání, ale že původní záznamy Erben v různé míře upravoval, slučoval a doplňoval v jakési „souborné“ optimální znění, jak to bylo v jeho době běžným vydavatelským zvykem. Snažil se při tom vytvořit verze co nejuplněnější, dějově logické a básnicky a jazykově v duchu romantických představ nejlepší. V tom všem „jednal v duchu vědeckých zásad své doby“ a i u něho se projevovala okolnost, že „převládalo tehdy při oceňování lidové písně stále ještě měřítko estetické“³⁶). Zdá se také, že texty prvního vydání jsou blíže lidovému podání, než texty publikované v edici roku 1864.

Při těchto sběratelských zásadách a při tomto vydavatelském postupu je pochopitelné, že sběratelské údaje jsou jen obrysové. Je třeba ocenit, že Erben uvedl vždycky krajový původ písně, někdy otiskl od jednoho typu vedle sebe dvě nebo více variant, občas připojil i poznámky o zpěvácích a zpěvní příležitosti. Tak k baladě Václavíček napsal v prvním vydání obširnou poznámku o zpěvačce Anně Havlíkové z Rovína, která mu zpívala tuto píseň o několik slok delší, než ji znal odjinud. Nakonec Erben komentář uzavřel: „I promluvil sem tedy o tom s řečenou Havlíkovou, že se mi připojené tyto dva verše nepravými býti zdají, poněvadž jich nikde jinde nenalézám. Odpověděla řkouc: Ty já sem si sama udělala, proto že to tak míti chtěli; to já pro verš daleko nejdů!“³⁶) Tyto rysy přibližují Erbenovu ediční praxi už modernímu stanovisku národopisnému. Rovněž srovnávací odkazy u jednotlivých písní na více než dvacet sbírek hlavně slovanských, ale i jiných naznačují a otevírají cestu k novodobému pojetí a zkoumání lidové písně.

Možná by podané výklady měly jít ještě dále a do větších podrobností, aby se staly průkaznější a úplnější. Zcela taky pomíjíme nápevnou stránku a ponecháváme ji zasvěcenému rozboru specialistů. Máme však za to, že konfrontace s baladickou tradicí v Čechách i vzájemné porovnání obou vydání Erbenova souboru odhalily některé stránky tohoto fondu, objasnily Erbenovo pojetí balady i jeho sběratelské a vydavatelské postupy: to všechno by mohlo usnadnit další badatelské využití tohoto pramene. Z rozboru vyplynul především základní poznatek, že Erbenovi se podařilo v obdivuhodné míře shromáždit a postihnout jádro folklórní baladiky v Čechách. K všestrannému a detailnímu poznání české balady tento soubor samozřejmě nepostačuje, a teprve pozdější bohaté zápisy doplňují, ucelují a korigují obraz, jaký dala Erbenova edice. Ta však má obdobný význam jako Sušilova sbírka pro baladu moravsko-slezskou, Smoleřova a Hauptova pro lužickosrbskou, anebo sběry Kolbergovy pro píseň polskou: už od druhé polovice 19. století představuje pramenné východisko pro bádání nad lidovou baladou v Čechách.

POZNÁMKY

- 1) J. Horák, *Erbenova sbírka českých písní lidových*, Národopisný věstník československý 7, 1912, 3; J. Jakubec v *Literatuře české devatenáctého století*, II, Praha 1903, 518.
- 2) J. Horák, *Národopis československý*, Československá vlastivěda II, Člověk, Praha 1933, 343; Horák, *Erbenova sbírka*, 4; A. Grund, *Karel Jaromír Erben*, Praha 1935, 42.
- 3) Horák, *Národopis československý*, 343; J. Máchal v *Literatuře české devatenáctého století*, II, 804.
- 4) Bohemia 1842, č. 68; cituje Horák (*Erbenova sbírka*, s. 3) a Grund, c. p., 198.
- 5) Zejména u J. Horáka, J. Jakubce, J. Máchala a A. Grunda v citovaných pracích.
- 6) Horák, *Erbenova sbírka*, 5. — S údaji Horákovými se rozcházíme o jedno číslo, neboť Horák neprávem počítá jako variantu k Erbenově baladě č. 6 lyrickou píseň u Čelakovského II Č, č. 52 „Sen“.
- 7) *Prostonárodní české písně a říkadla*. Kritická příloha Národních listů 1864, 81—85, 141 až 145, přetištěno v souboru prací Nebeského *O literatuře* (vyd. K. Dvořák), Praha 1953, 91 (výklad o baladách na s. 97—108).
- 8) Horák, *Erbenova sbírka*, 10.
- 9) Máchal, c. p., 803.
- 10) Horák, *Erbenova sbírka*, 10.
- 11) Máchal, c. p., 804; Horák, *Národopis československý*, 350.
- 12) *Katalog českých lidových balad*, IV: M. Šrámková, *Rodinná tematika*, Praha 1970. — Poznámky k rozšíření žertovných balad uvádíme hlavně podle tištěných pramenů; knižní soupis všech variant připravuje O. Hrabalová. — Přihlížíme i k variantám z tradic českých menšin v zahraničí, protože těsně souvisejí s písňovým podáním v Čechách.
- 13) Horák, *Erbenova sbírka*, 4.
- 14) Citujeme podle Grunda, c. p., 197.
- 15) Sv. III, 266.
- 16) Horák, *Erbenova sbírka*, 7—8; zde najdeme podrobnější výklad k této otázce.
- 17) J. Horák, *Drobné příspěvky národopisné*, II. Píseň „Teče voda od Tábora“. Národopisný věstník československý 8, 1913, 111—117; J. Horák, *Krolmusova sbírka lidových písní*, NVČ 9, 1915, 131—133.
- 18) Horák, *Erbenova sbírka*, 10.
- 19) Srov. F. Sušil, *Moravské národní písně*, Praha 1951, č. 911 — Erben, č. 35, Sušil, č. 747 — Erben, č. 36, Sušil, č. 1840 — Erben, č. 42.
- 20) Horák, *Krolmusova sbírka*, 130.
- 21) Horák, *Erbenova sbírka*, 10.
- 22) Erben³ — *Prostonárodní české písně a říkadla*, Praha 1864 (neuvádíme-li jinak, vztahuje se číslo k oddílu písní rozpravných); Erben¹ — *Písně národní v Čechách*, I—III.

Praha 1842—1845. — Nepoužíváme při našich výkladech textů 2. vydání, neboť pro náš rozbor nemají podstatný význam. O tomto vydání z l. 1852—1853 píše Horák, *Erbenova sbírka*, 7—8.

- 23) Co bylo řečeno o baladách v Jiříčkově sbírce, platí asi i o ostatních písních a bylo by prospěšné, Jiříčkův rukopisný soubor porovnat s tehdejšími tištěnými sbírkami. Pravděpodobně by se ukázalo, že Jiříček opisoval písně z různých sbírek a že jeho vlastní sběratelský přínos je sporný.
  - 24) Horák, *Krolmusova sbírka*, 131.
  - 25) J. Horák, *České legendy*, Praha 1950.
  - 26) Srov. P. Krejčí, *Pojizerské a podještědské písně a tance*, Liberec 1963, č. 7 (z Dehtova a Frýdštejna).
  - 27) Srov. Č. Holas, *České národní písně a tance*, II, Praha 1908, č. 8.
  - 28) Porovnej moravské varianty u Sušila, č. 44, 45.
  - 29) Srov. Holas II, č. 1.
  - 30) K. Weis, *Český jih a Šumava v písních*, XIII, Praha 1937, č. 37; jde o paralelu k známé východomoravské a slovenské písni o okradené krčmářce.
  - 31) Chrudimsko a Nasavrcko III, Chrudim 1912, s. 346, č. 147.
  - 32) Holas I (1908), č. 38.
  - 33) Horák, *Národopis československý*, 350.
  - 34) Grund, *c. p.*, 135.
  - 35) Máchal, *c. p.*, 804.
  - 36) Horák, *Erbenova sbírka*, 9.
  - 37) Erben¹, sv. II, č. 159, s. 35.
-

Volksbaladen in Böhmen und Erbens Sammlung von Erzählliedern

Zusammenfassung

Die Erzähllieder in der Sammlung „Písňe národní v Čechách“ (d. h. „Volkslieder in Böhmen“) von Erben (1842—45) lösten damals grosse Überraschung aus, denn in den älteren Sammlungen (Rittersberg 1825, Čelakovský 1822—27) kamen sie nur vereinzelt vor und es herrschte sogar die Meinung, das tschechische Volkslied sei fast ausschliesslich lyrischen Charakters. In der definitiven Ausgabe des Werkes „Prostonárodní české písňe a říkadla“ (d. h. „Volkstümliche tschechische Lieder und Sprüche“) aus dem J. 1864 erhöhte sich die Zahl der Erzähllieder noch auf 61 Nummern; diese bilden den interessantesten und wertvollsten Teil dieser klassischen Sammlung tschechischer Volkslieder.

Die Verfasser der vorliegenden Abhandlung untersuchen den Quellenwert des Balladenkomplexes in der Sammlung Erbens auf Grund gedruckter und publizierter Aufzeichnungen aus Böhmen, angefangen vom vorigen Jahrhundert bis auf den heutigen Tag, und erörtern unter diesem Aspekt jedes einzelne Lied. Sie stellen fest, dass Erben die Gruppe der Erzähllieder nach der inneren Ordnung zusammenstellte, worin sich seine romantische Einstellung widerspiegelt (grösste Bedeutung mass er den Liedern mit dämonologischen Motiven bei). In der Sammlung aus dem J. 1864 hielt Erben den Kern der volkstümlichen Balladik in Böhmen fest, denn er trug darin ungefähr vier Fünftel balladenhafter Typen zusammen. Ein Vergleich mit späteren gedruckten und handschriftlichen Varianten zeigt aber, dass der Balladenkomplex bei Erben einige Lücken aufweist und dass darin mehr als zehn in Böhmen verbreitete Balladen fehlen, ganz abgesehen von einigen weiteren vereinzelt Typen. Zusammenfassend kann auch gesagt werden, dass lediglich eine einzige von den Balladen der Erbenschen Sammlung in späteren Aufzeichnungen nicht enthalten ist; die erdrückende Mehrheit der Balladen und Legenden der Sammlung Erbens ist durch weitere Sammlungen bis in die neueste Zeit hinein belegt.

Für die Erkenntnis der tschechischen Volksballade wird ihr Bild nach der Sammlung Erbens dadurch kompliziert, dass Erben zu den eigentlichen Balladen auch einige Lieder eher lyrischen Charakters rechnete, ferner dass er unter sie auch einige Lieder strittiger Herkunft aufnahm und schliesslich dass er ausserordentlichen Wert auf Balladen mit dämonologischen Themen legte, die aber für die tschechische Balladik nicht charakteristisch sind, und dass er dadurch Balladen mit allgemeinen Stoffen beiseite schob und gegenüber

Erzähl Liedern mit obszöner Thematik eine negative Haltung einnahm. In den Texten der Balladen der Erbenschen Sammlung dürfen wir nicht eine Kopie des authentischen konkreten Wortlautes aus der volkstümlichen Überlieferung suchen, denn Erben bearbeitete die ursprünglichen Aufzeichnungen in verschiedenem Masse, schuf durch Zusammenziehung und Ergänzungen so etwas wie eine „komplexe“ optimale Fassung, wie dies zu seiner Zeit Herausgebermanier war. Anscheinend stehen auch die Texte der ersten Ausgabe der volkstümlichen Überlieferung näher als die in der Edition aus dem J. 1864 publizierten Texte.

Die Sammlerangaben zu den einzelnen Liedern enthalten nur ganz allgemeine Daten (regionale Herkunft des Liedes, manchmal auch Bemerkung über die Singelegenheit oder die Sänger). Dennoch kündigt sich in ihnen bereits ein moderner volkskundlicher Standpunkt an, ähnlich wie in den vergleichenden Hinweisen auf mehr als zwanzig, hauptsächlich slawische Sammlungen.

Die dargebotene Analyse zeigt, dass die Erbensche Sammlung von Erzähl Liedern für eine allseitige und detaillierte Kenntnis der tschechischen Ballade nicht ausreicht. Sie repräsentiert aber ein ausserordentlich reichhaltiges und wertvolles Ergebnis aus dem ersten Zeitraum der Sammeltätigkeit in Böhmen und bildet schon seit der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts einen quellenmässigen Ausgangspunkt für die Erforschung der Volksballade.

---

1. Gesamtansicht eines Reihendorfes. Háje (Bez. Karlovy Vary), Photo St. Šulc 1968, alle Photos Archiv des Instituts für Ethnographie und Folkloristik der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften. (K článku J. Vařeky)

Směry a metody v evropském bádání o lidovém stavitelství

VÁCLAV FROLEC

Katedra historie a etnografie střední, východní a jihovýchodní Evropy UJEP, Brno

a) S m ě r y

Počátky vědeckého zkoumání lidového stavitelství spadají do období druhé poloviny 19. století a jsou spojeny především se jmény německých badatelů. V uvedeném období vznikají a rozvíjejí se v národopise různé teoretické směry, z nichž některé ovlivnily etnografické bádání ve světovém měřítku, jiné omezily svůj vliv jen na některé země. Převážná většina tvůrců a průkopníků jednotlivých směrů se zaměřovala především na obecný národopis a na tzv. primitivní kultury a etnika v mimoevropských oblastech. Bylo tomu tak zejména s evolucionismem (E. Tylor, L. Morgan, J. Lubbock, J. Frazer aj.), s kulturně historickým směrem (L. Frobenius, F. Graebner, W. Schmidt aj.) i s funkcionalismem B. Malinovského a jeho nástupců, jež se formoval v obecnou teorii v prvních desetiletích našeho století. V evropském národopisném bádání, poznamenaném v řadě zemí ještě v první polovině našeho století převážně pozitivistickým pojetím, nenašly hlavní směry etnografického výzkumu tak výrazné a jasné uplatnění jako tomu bylo v oblasti obecného národopisu (etnologie). Souvisí to do značné míry se složitostí etnografického studia na územích, na nichž je lidová kultura již značně diferencována, i s přežívajícími romantickými názory na lid a jeho kulturu. U některých směrů se vyhranily jejich evropské varianty, často se dosti odchylující od etnologického směru, z něhož vyšly nebo se jím alespoň inspirovaly. Bylo tomu tak v obecném měřítku i v rámci studia jednotlivých složek lidové kultury. Bádání o evropském lidovém stavitelství dosáhlo zásluhou některých vynikajících osobností značného předstihu před studiem jiných odvětví lidové kultury (výjimku tvoří jen folkloristické studium s dlouholetou tradicí teoretického i praktického výzkumu).

Chápeme-li „směr“ jako obecnou orientaci výzkumu, projevující se v cíli, jenž si badatel postavil, můžeme v evropském bádání o lidovém stavitelství vyčlenit několik základních skupin, jež se — viděno obecnými měřítky — výrazněji uplatnily v západní části Evropy než v její východní polovině.

1. *Filologicko-historický směr.* Badatelé této skupiny využívají k rekonstrukci vývoje stavitelství archeologických dokladů, písemných pramenů, vyobrazení, recentních dokladů a filologického materiálu (terminologie). Bádání o lidovém stavitelství považují za součást kulturních dějin. Důležitým pracovním postupem, jehož využívá při svých výzkumech řada autorů, je metoda „Wörter und Sachen“ („Slova a věci“).¹⁾ Jejím zakladatelem a průkopníkem byl R. Meringer, který vydal od devadesátých let 19. století řadu prací, někdy více „slovně“, jindy „věcně“ orientovaných.²⁾ Byl také zakladatelem časopisu „Wörter und Sachen“ (začal vycházet v Heidelbergu od roku 1909) a značně přispěl k rozšíření této metody. Dalšími významnými představiteli filologicko-historického směru v evropském bádání o lidovém domě byli R. Henning,³⁾ K. Rhamm,⁴⁾ V. Gudmunsson,⁵⁾ Th. Wright,⁶⁾ Z. Bátky⁷⁾ aj. Badatelé této skupiny byli ve své většině zastánci tzv. *etnické teorie*, podle níž byly jednotlivé domové formy výtvorem konkrétních etnických skupin.⁸⁾ Německé bádání filologicko-historického směru ovlivňovalo svou etnickou teorií až do prvních desetiletí našeho století studium lidového stavitelství v Rakousku, Švýcarsku, Belgii, Holandsku, Francii, Československu, Maďarsku i v jiných zemích.⁹⁾

2. *Kulturně historický směr.* Na přelomu 19. a 20. století se formuje v obecném národopise kulturně historický směr, usilující o vyabstrahování pradávných i pozdějších tzv. kulturních okruhů (směr se proto někdy označuje jako „*teorie kulturních okruhů*“), se snahou určit jejich chronologii, místo původu, migrace, navrstvování apod.; řečeno jinými slovy — rekonstruovat jejich historii. V evropském národopise zanechala kulturně historická škola stopy zejména v tzv. *Kulturraumforschungu*, o němž se zmíníme ještě v souvislosti s geografickým směrem v etnografii. Samotné sledování kulturních jevů v kulturně historickém pojetí má v evropském měřítku řadu zvláštností, jež je odlišují od kulturně historické školy v etnologii. Jeho základem je historický přístup ke zkoumaným jevům ve vymezených regionech. Badatelé kulturně historické skupiny vycházejí především z terénního studia stavebních projevů v menších geografických celcích. V popředí jejich zájmu dominuje vnitřek domu (hlavně topeniště). Za předchůdce kulturně historického směru v bádání o lidovém stavitelství můžeme považovat norského badatele E. Sundta,¹⁰⁾ Švéda Hylténa - Cavalliuse¹¹⁾ a Dána R. Mejborga.¹²⁾ Z myšlenek kulturně historického studia lidové architektury vznikla také idea muzea venkovských staveb (skansenu). Nejvýraznější představitele a zastánce našel kulturně historický sběr v Rakousku, kde se bádání o lidovém stavitelství soustřeďovalo především na půdě Antropologické společnosti ve Vídni. G. Bancalari, známý svými vystoupeními proti tzv. etnické teorii, konal řadu terénních výzkumů s tímto zaměřením ve Východních Alpách, v Turinsku a v bavorsko-

švábském pohraničí,¹³) J. R. Bunker a A. Dachler studovali lidové stavitelství v rakouské, maďarské a sedmihradské části Podunají.¹⁴) Významnou osobností kulturně historického studia lidového domu byl V. von Geramb; těžiště jeho výzkumu bylo v sledování otopného zařízení a tzv. Rauchstube (dymná jizba) v souvislosti s německo-slovanskými vztahy.¹⁵) Cenné teoretické postuláty kulturně historického bádání uvádí ve svých pracích A. Haberlandt¹⁶) i mladší rakouští badatelé (zejména K. Ilg a F. Lipp).¹⁷)

Kulturně historický směr rakouský se velmi přiblížil současnému historickému pojetí studia lidového stavitelství, jež našlo půdu v moderním bádání evropském;¹⁸) důsledně se uplatňuje zejména v pracích etnografů evropských socialistických zemí, vycházejících z metodologie historického materialismu.¹⁹) Současné komplexně pojímané historické bádání o evropském lidovém stavitelství má řadu styčných bodů s tzv. monograficko-historickým směrem, který vznikl ve Spojených státech amerických na přelomu 19. a 20. století (F. Boas, C. Wissler, A. L. Kroeber aj.) Za shodný rys můžeme zejména označit studium kulturních projevů na základě dokladů archeologických, historických, jazykovědných v souvislosti s jejich geografickým rozšířením a monografické zpracování výsledků výzkumu.²⁰)

3. *Kulturně geografický směr* má řadu styčných prvků s kulturně historickým směrem. Řada autorů proto spojuje ve svých pracích obě vzájemně se doplňující hlediska. Ve spojení s etnickou teorií byl kulturně geografický směr zvláště příznačný pro německé bádání druhé poloviny 19. století a prvních desetiletí našeho století. Cestu tomuto výzkumu ukázal v letech 1857—1867 německý historik G. Landau; předpokládal, že na základě územního rozšíření domových forem je možno vysledovat někdejší kmenová území.²¹) V roce 1882 následoval Meitzenův pokus o vytvoření celoněmeckého obrazu lidového stavitelství s první hrubou mapou rozšíření základních domových typů.²²) Největší zásluhu na propracování a rozšíření kulturně geografické orientace v bádání o lidovém stavitelství má však W. Pessler, žák významného antropogeografa F. Ratzela, jehož dílo nemálo přispělo i k formování teorie tzv. kulturních okruhů.²³) Pesslerova disertace „Das altsächsische Bauernhaus in seiner geographischen Verbreitung“ (Braunschweig 1906) se stala základní a průkopnickou prací v kulturně geografickém výzkumu lidového stavitelství. V souladu s pojetím svého učitele Ratzela měl zeměpis a národopis — vycházející „z geologicko-morfologických“ základů — sledovat kartografickou cestou až dosud zčásti ještě neznámé etnické, jazykové, věcné a kulturní vlny, které během dvou-tisíciletých dějin přešly německým územím.²⁴)

Kulturně geografické pojetí studia lidových staveb bylo rozpracováno také v jiných evropských zemích. Významné po této stránce je na příklad dílo Francouze P. Vidala de la Blache „Principes de géographie humaine“ (Paris

1921), v němž autor uveřejnil známou mapu světa s rozšířením stavebního materiálu, i práce dalších francouzských badatelů.²⁵⁾ Značně přispěla do kulturně geografického bádání i Belgičanka M. A. Lefèvrová.²⁶⁾ Kulturně geografický výzkum se staví v západní Evropě (zejména ve Francii) často do protikladu proti „etnické teorii“, ovlivňující směr studia v řadě evropských zemí. Tato tendence se odráží nejvýrazněji u Ch. V. Trefoise, který ironicky píše o „romantické sentimentalitě“ dřívějších bádání a proti kulturně historickému pojetí studia lidového stavitelství staví kulturně geografické.²⁷⁾ Pro poznání lidového stavitelství v jihovýchodní Evropě přispěla po této stránce i antropogeografická škola J. Cvijiče, jenž ovlivnil bádání na celém Balkánském poloostrově.²⁸⁾

Zvláštní postavení zaujímá v kulturně geografické skupině německý badatel B. Schier, jehož kniha „Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa“ (první vydání Liberec 1932, druhé vydání Göttingen 1966) jej postavila po několik desetiletí do čela evropského bádání. Schier spojuje metodu Wörter und Sachen (navazuje přitom na studie R. Meringera, K. Rhamma aj.) s kulturně geografickým směrem Pesslerovým. V jeho díle je možno pozorovat snahu po aplikaci teorie kulturních okruhů v Graebnerově pojetí²⁹⁾ na problematiku evropského bádání o lidovém stavitelství. Schierovo bádání je možno v tomto smyslu považovat za součást tzv. *Kulturräumforschung*, směru který vznikl ve dvacátých letech našeho století a jenž se uplatnil nejen v národopise, ale i v historické vlastivědě, dialektologii a antropogeografii; jeho cílem je poznat „kulturní proudy“ a „kulturní oblasti“. Hlavním metodickým nedostatkem takto orientovaných prací je to, že často vzta-hují recentní doklady do nejstarších období dějin, „skáčí střemhlav“ ze současnosti nebo nedávné minulosti do pravěku.³⁰⁾ Kulturně geografický směr našel své stoupence také v Rakousku,³¹⁾ Maďarsku, Československu, Jugoslávii, Bulharsku a v řadě dalších zemí.³²⁾

V současném národopisném kulturně prostorovém výzkumu se rýsují dva směry: První se uplatňuje zejména v bonnské škole profesora M. Zendera. Jde mu o to, shromáždit z různých historických epoch dostatečně časově určené doklady nejméně o jednom prvku života lidu, jež dovolují objasnit rozšíření a prostorové utváření daného jevu ve všech obdobích. Můžeme-li říci o pohybech a prostorovém zastoupení jednoho elementu přesné údaje, pak je možné — podle této teorie — poznat i méně dobře známé části života, zejména tehdy, když zkoumané jevy stojí věcně blízko sebe nebo mají podobné postavení v životě společnosti.³³⁾ Při studiu lidového stavitelství nebyl zatím uvedený postup uplatněn.

Druhý směr kulturně prostorového bádání představuje výzkum tzv. *in vivo*, uplatňující se především ve švédském národopise a kulturní geografii. Na základě pokud možno exaktního poznávání novot ze současnosti nebo ne-

dávné minulosti usiluje o zjištění obecných pravidel řídících šíření, ústup a prostorová utváření kulturních jevů a na jejich základě se snaží rekonstruovat průběh ve starších obdobích. Vychází se z předpokladu, že existují jisté základní struktury lidového života, které platí pro všechny časy.³⁴) Studium inovací je druhem tzv. k o m u n i k a č n í h o v ý z k u m u („Kommunikationsforschung“). Zastánci tohoto směru se pokoušejí objasnit mechanismus, jímž probíhá šíření kulturních novot z určitých center; otázka původu nebo vzniku kulturního jevu stojí stranou jejich zájmu. Předmětem jejich studia jsou především vztahy vesnice a okolního světa, tradice a novot.³⁵) Pro studium minulosti se dá výzkumu inovací použít tehdy, je-li k dispozici vhodný materiál (lokalizovatelný, datovatelný; např. pozůstalostní soupisy). Mapa slouží při studiu inovací nejen jako ilustrační forma, ale především jako instrument analýzy.³⁶) V oblasti bádání o lidovém stavitelství by mohlo studium inovací přinést zajímavé poznatky.

4. *Evolucionistický směr.* Teorie evoluce, vývoje kultury, je spojena s prvním vědeckým směrem v obecném národopise — evolucionismem, jenž vznikl v 19. století a v podobě tzv. kritického evolucionismu se uplatňoval v některých etnografických pracích ještě v prvních desetiletích našeho století. Evolucionisté, vycházející z jednotnosti psychiky všech etnických skupin, předpokládají nesprávně také stejný kulturní vývoj s pozvolným charakterem (E. Tylor přirovnává tento vývoj k prameni, k němuž se postupně přidávají další, až vzniká velký tok,³⁷) bez možnosti migrací a výpůjček kulturních jevů. Při studiu evropského lidového stavitelství se evolucionistické myšlení odrazilo výrazněji v díle švýcarského badatele H. Brockmanna-Jerosche „Schweizer Bauernhaus“ (Bern 1933). Podle něho vznikly všechny stavební projevy samostatným vývojem, evolucí z tzv. praforem, které přetrvaly od neolitu až do současnosti.³⁸)

Vývoj, který prodělával evolucionistický směr od přelomu 19. a 20. století, směřoval k uznání úlohy migrací, kulturních výpůjček a zejména k osvojení a využívání geografické metody. Tzv. k r i t i c k ý e v o l u c i o n i s m u s usiluje o rekonstrukci vývoje kultury v zásadních rysech s cílem prohloubit poznávání člověka a odkrytí zákony řídící kulturní rozvoj.³⁹) Příkladem badatelské činnosti kriticky evolucionistického směru jsou vědecké práce polského etnografa K. Moszyńského. Jeho známá kniha o lidové kultuře Slovanů⁴⁰) pojímá většinu kulturních projevů slovanských národů v širokém kontextu světového vývoje kultury. Taktó je pojata i kapitola o lidovém stavitelství Slovanů, jež Moszyński sleduje od nejjednodušších forem po složitější, přihlížející k jejich geografickému výskytu nejen v Evropě, ale i v jiných kontinentech.⁴¹)

5. *Sociologický směr.* Už v roce 1858 uvedl W. H. Riehl jako těžiště etnografického studia sledování vztahů kulturních jevů v souvislosti s životem člo-

věka: „Studie o často nejvýše dětských protismyslných zvycích a obyčejích“ — psal Riehl — „o domu a dvoru, kabátě a kamizole, kuchyni a sklepu, jsou ve skutečnosti samy o sobě pouhým harampádím; svou vědeckou a poetickou váhu nabývají teprve svými vztahy s nádherným organismem celé lidové osobnosti.“⁴²⁾

Riehlovo pojetí národopisu zůstalo ve své době málo povšimnuto. Sociologický směr se výrazně uplatnil v etnografii až v prvních desetiletích našeho století a byl označen jeho nejvýznamnějším představitelem B. Malinowskim jako *funkcionalistický*. Nový směr, podtrhující sepjetí všech prvků lidové kultury v uzavřeném celku,⁴³⁾ se ujal nejvíce u terénních badatelů. Podceňování samostatného studia jednotlivých kulturních elementů vedlo k tomu, že funkcionalisté věnovali při studiu mimoevropských kultur hlavní pozornost současným sociálním institucím (známý je výrok Malinowského „study ritual not the belief“ — „studuj obřad a ne víru“⁴⁴⁾); oblast hmotné kultury stála jen v pozadí jejich zájmu.

V evropské etnografii měl funkcionalistický směr poněkud jiný charakter než v obecném (mimoevropském) národopise. Svě zvláštnosti měl i v jednotlivých evropských zemích, v nichž našel širší uplatnění.

Při studiu lidového stavitelství se uplatnil sociologický směr především v Německu, Švédsku a Švýcarsku, i když v jiných zemích (Maďarsko, ČSSR, Jugoslávie) nechybějí také pokusy o jeho aplikaci. Nejvýstižněji formuloval funkcionalistické pojetí studia lidového stavitelství švýcarský badatel R. Weiss: „Funkcionalistický směr nevidí hmotné hodnoty jen v jejich vzájemném ovlivňování a v jejich vztazích k přírodě, ale zvláště si všímá také jejich významu pro člověka; v našem případě (při studiu lidových staveb, pozn. V. F.) se tedy ptá, jak dům se svými elementy je ovlivněn okolními věcmi a co znamená pro člověka.“⁴⁵⁾ Obdobný názor zastává S. Erixon, jedna z největších postav evropské etnografie.⁴⁶⁾ Zdá se, že jak R. Weiss, tak i S. Erixon, kteří aplikovali svá teoretická stanoviska v citovaných pracích o lidovém stavitelství ve Švýcarsku a ve Švédsku, se neinspirovali tolik funkcionalismem Malinowského v obecném národopise, jako spíše v myšlenkách německého germanisty J. Schwieteringa, jenž zase vycházel z názorů W. H. Riehla.⁴⁷⁾ Schwieteringovu sociologickou metodu se pokusili uplatnit ve svých pracích zejména jeho žáci.⁴⁸⁾ Vliv teoretických myšlenek Erixonových a Weissových zasáhl i do jiných evropských zemí. Za zvláštní povšimnutí stojí v tomto směru práce Maďara A. Vajkaie a Slovince I. Sedeje.⁴⁹⁾ Doposud nepovšimnuty zůstaly v bádání o lidovém stavitelství některé obecné postřehy strukturalismu C. Lévi - Strausse, jež by bylo možno uplatnit i v monografickém studiu domu a dvora jako celku, tzn. ve všech vztazích, které existují mezi domem, dvorem a člověkem.⁵⁰⁾

V rámci obecného studia vesnického stavitelství by bylo možno jmenovat ještě další směry výzkumu, jež sice patří svým charakterem do badatelského pole jiných vědních oborů, avšak mají s etnografií řadu styčných bodů. Mezi nimi zaujímá důležité místo zejména archeologický výzkum venkovských sídlišť z prehistorického i raně historického období a ze středověku, mající starou tradici a rozvíjející se ve všech evropských zemích. Další směry, které se uplatnily zejména v obecném národopise (např. psychologický směr), nebyly ve výzkumu lidového stavitelství ve výraznější podobě aplikovány.

b) Metody

Známý výrok M. Verworna — „problémy, ne metody dělají vědu“, je možno rozšířit, že bez metod však není žádná skutečná vědecká práce možná. A jsou to právě metody, které často odlišují vědy o člověku a jeho kultuře více než sám objekt studia.⁵¹⁾ V bádání o lidovém stavitelství lze uplatnit několik základních postupů, které umožňují nahlédnout do tohoto zvláštního organismu.

1. Metoda historická

Historicky orientovaný národopisec musí se snažit proniknout do minulosti asi tak, „jako vstupuje horník do země, vkopává se z vyšších vrstev do stále nižších, z novějších formací do starších..., až odkryje vnitřek, až sloupne vnější skořápky jednu od druhé.“⁵²⁾ Toto obrazné vyjádření naznačuje historický přístup ke zkoumaným jevům lidové kultury od jevů známých k neznámým, od současného stavu (od toho, „co ještě existuje“⁵³⁾ k rekonstrukci minulosti.⁵³⁾ Takto chápaná historická pracovní metoda vyžaduje konfrontaci recentních materiálů, získaných studiem kulturních jevů in situ se staršími archívními, literárními, ikonografickými prameny i s prehistorickými a středověkými archeologickými doklady.⁵⁴⁾

Pracovní postup při využívání písemných pramenů při studiu lidového stavitelství je stejný jako v každé jiné historické práci. Začíná sběrem historického materiálu (heuristika), pokračuje kritikou pramenů a končí interpretací verifikovaného materiálu. Obdobně je tomu s využíváním starších vyobrazení.

Mnohem problematičtější je konfrontace etnografických, resp. písemných dokladů s archeologickými materiály. Mezi prehistorickými nálezy a recentními doklady leží hluboká časová propast, kterou může překlenout výsledky svých bádání především historická archeologie, jež vidí těžiště svého bádání v poznávání hmotné kultury zemědělských osad v období od 10. do 17. století.⁵⁵⁾

Vztah mezi recentními formami lidového stavitelství a prehistorickými objevy úzce souvisí s problematikou kulturní kontinuity a tradice.

Hovoříme-li o kontinuitě, máme v národopise⁵⁶⁾ na mysli zvláště dlouhou nepřerušenu tradici v přežívání kulturních jevů, jejichž kořeny sahají v oblasti lidové kultury někdy do nejstarších období dějin lidstva, jindy do středověku nebo raného novověku. Jde tedy o pojem relativní, často se překrývající s termínem tradice, u níž jde především o vědomé (třeba někdy i přerušené a pak obnovené) předávání skupinových znaků často i v kratším časovém rozmezí. Všechny projevy kontinuity i tradice jsou historicky podmíněny, mají svůj začátek a konec v dějinném procesu. „Kontinuita“ — jak se vyjádřil H. Bausinger — „je provokace, která signalizuje základní vzdálený cíl, dalekosáhlou teorii tradice.“⁵⁷⁾

Je všeobecně známo, že pro lidovou kulturu je příznačný nerovnoměrný vývoj, že v ní žijí vedle sebe elementy různého stáří; vedle prvků, jejichž původ spadá do pravěku, se zde setkáváme s projevy, jež vznikly v posledních stoletích nebo v době zcela nedávné. Lidová kultura je silně spojena s tradicí, není však hermeticky uzavřena ani není zkamenělou pravěkou kulturou. Má samostatný vnitřní vývoj a je vystavena vnějším vlivům, jež je možno sledovat ve směru vertikálním (historicky) i horizontálním (geograficky).⁵⁸⁾ V rámci etnograficko-historicky orientovaného studia lidového stavitelství je nutno vycházet z toho, že do jeho badatelského pole spadají především poslední vývojové fáze, jež prodělaly mnohdy složité změny a podléhaly po staletí vlivu hospodářských, geografických, společenských a jiných podmínek; přitom jednoduché formy žily často vedle složitých, velmi staré projevy vedle mladších i nejmladších.⁵⁹⁾ Proto je nutno při konfrontaci etnografických a archeologických dokladů postupovat velmi obezřetně, kriticky a při sledování souvislosti mezi recentními projevy lidového stavitelství a prehistorickými analogiemi hledat spojovací články v dokladech historické (středověké a raně novověké) archeologie. Málo přínosné a často spekulativní se zdá pátrání po tzv. praformách („Urformen“) a základních formách („Grundformen“) v recentních stavebních projevech.⁶⁰⁾ I nejjednodušší kulturní jevy se při hlubším zkoumání ve vztahu k dějinnému vývoji ukáží často jako mladší prvky, jejichž existence je podmíněna kulturní retardací, zvýrazňovanou silou tradice.⁶¹⁾ Jako nejvýznamnější konstanty ve vývoji lidového stavitelství se ukazují některé techniky a konstrukce; prostorové vztahy budov byly většinou v neustálém pohybu a změnách.

2. Metoda filologická

Filologická metoda sehrála v národopise významnou roli zejména v počátcích tohoto vědního oboru, kdy většina etnografů vycházela z jazykovědného školení, které aplikovala na studium projevů lidové kultury se snahou o rekonstrukci jejich počátečních fází v souvislosti s otázkou etnicity a o jejich zařazení do obecných kulturních dějin. Metoda „Wörter und Sachen“, vycházející z plodných myšlenek J. Grimma postupovat od slov k věcem („von den Wörtern zu den Sachen“), neztrácí na svém významu ani pro současné his-

torické bádání o lidovém stavitelství a hmotné kultuře vůbec. Značná specializace, k níž dnes dochází ve společenských vědách, však vede k tomu, že málokterý národopisec může zcela samostatně touto metodou pracovat. Spíše se musí omezit na výsledky bádání jazykovědného, jež pak uvádí analyticko-srovnávacím způsobem do souvislostí historických i geografických.

3. *Metoda geografická*

Geografická metoda má dva základní aspekty. První z nich je čistě geografický a spočívá v analýze a srovnávání zásahu kulturních jevů především ve vztahu ke geografickému prostředí. Druhý aspekt — a v něm dnes spočívá těžiště uplatnění této metody v národopise — je kartografické vyjádření kulturních projevů (*etnokartografie*), které umožňuje sledovat jejich rozšíření i vztah k jiným kulturním jevům, i historickým, hospodářským, přírodním a jiným okolnostem, vystupujícím v daném terénu, objasnit cesty, příčiny zásahu kulturních elementů v prostoru, zachytit jejich intenzitu i dynamiku.⁶²⁾ Přes všechny kladné stránky, které má kartografická metoda, je možno ji považovat jen za výchozí bod bádání a za pomocný prostředek k schematickému zachycení složitých historickoprostorových procesů.⁶³⁾ Národopisné atlasy, jež jsou výsledkem systematického etnografického výzkumu, nemůžeme však brát jen jako kartografické ilustrace, nýbrž jako důležitý badatelský nástroj, jehož lze využít k zjišťování vztahu mezi kulturními jevy současné doby a historickým vývojem, k stanovení kulturních oblastí i k řešení problémů typologie, komparistiky a dalších teoretických otázek.⁶⁴⁾ Za základ vědecké práce v etnokartografii je třeba považovat podrobné zkoumání rozložení národopisných jevů v menší oblasti (*mikrokartografická metoda*), které — jak ukázal v poslední době J. Kramařík — „nejen připravuje možnosti práce makrokartografické, ale umožňuje podrobnou analýzu kartografovaného materiálu vzhledem k historickým, ekonomickospolečenským, geografickým a jiným činitelům. Kromě toho je základem zkoumání dynamiky, intenzity, životnosti a sociální vázanosti i dalších otázek etnokartografických.“⁶⁵⁾

V oblasti lidového stavitelství má geografická metoda již dlouhou tradici a není bez zajímavosti, že W. Pessler, který uvedl tuto metodu do národopisu a stal se zakladatelem národopisné kartografie, navazující na starší tradici jazykového zeměpisu,⁶⁶⁾ vyšel právě ze studia rolnického domu. Dnes je kartografické studium lidových staveb jednou z nejdůležitějších součástí etnografického výzkumu v řadě evropských zemí.⁶⁷⁾

4. *Metoda sociologická*

Zatímco historická a geografická metoda se zaměřují především na starší fáze vývoje lidové kultury, sociologická metoda vidí těžiště svého výzkumu v současnosti. Poznávací proces začíná terénním výzkumem, při němž badatel

bezprostředně pozoruje život, prostředí i kulturní hodnoty („participant observation“⁶⁸) a snaží se proniknout do všech vztahů, vazeb i nuancí, které existují mezi kulturními jevy, člověkem a společností. Cílem tohoto pozorování není kulturní jev sám o sobě, jeho původ a rozšíření, ale především životní pochody, jichž je předmět nebo projev součástí (bydlení, nošení kroje, zpěv, vyprávění atd.)⁶⁸) Studium kulturních hodnot je nutno provádět ve vztahu ke společnosti; dokonalé poznání kulturních jevů prohlubuje vědomosti oní. Sociologická metoda staví do popředí především otázku funkce kulturních jevů.⁶⁹) Z toho důvodu bývá někdy tato metoda označována jako *funkcionalistická*. Sledováním jednotlivých funkcí se získává obraz o celistvosti lidové kultury, od níž se zase vracíme zpět k jednotlivým elementům kultury hmotné, duchovní i sociální, abychom je poznali jako integrální části života a kultury lidu.⁷⁰) Srovnávací hledisko ustupuje v sociologické metodě analytickému a syntetickému pohledu. Známý Riehlův požadavek sledovat „dům jako celek“ nachází v sociologické metodě své plné uplatnění. Architektura je totiž — jak se vyjádřil J. Mukařovský — „typický případ produkce mnohofunkční; právem chápou moderní teoretikové architektury budovu jako soubor životních procesů, jichž je dějištěm. Architektonický výtvar se liší od jakéhokoliv opravdového nástroje lidské činnosti, i od nástroje tak složitého, jako je stroj, tím, že není vpjat do žádné určité činnosti, nýbrž je určen k tomu, aby sloužil jako prostorové prostředí činností druhu nejrůznějšího.“⁷¹) Lidový dům a dvůr tvoří prostředí, v němž člověk denně žije, pracuje i odpočívá, je místem, kde se člověk rodí, prožívá sváteční i obřadní příležitosti, a kde také končí svůj život.

5. *Metoda psychologická*

Psychologická metoda se snaží objasnit vnitřní postoj člověka jako nositele kultury k jevům okolního světa. Zvláště důležitou otázkou je z tohoto hlediska „lidovost“ kulturních jevů. Užití této metody v etnografickém výzkumu není snadné; psychologické hledisko je třeba spojovat s aspekty historickými, geografickými a sociologickými. Při studiu lidového stavitelství by se dalo psychologické metody použít zejména při řešení problematiky estetických norem v lidové architektuře ve vztahu k lidovým umělcům, tvůrcům uměleckých hodnot, k jejich psychickému založení apod.

6. *Metoda národopisná*

Každá z uvedených metod přispívá k poznání kulturních hodnot i života člověka jen z určitého hlediska, které je dáno zorným úhlem volené metody. Žádná z nich sama o sobě nedostačuje k tomu, aby byla zachycena problematika složitého organismu lidové kultury i jejích jednotlivých částí v plné šíři;⁷²) o to však jde národopisu jako vědě především. V tomto smyslu můžeme — v souladu s R. Weissem — označit *k o m b i n a c i* metody historické, geografické,

sociologické a případně i psychologické a filologické jako metodu národopisnou.⁷³⁾ Užití nebo akcentace toho nebo onoho směru závisí na konkrétním cíli, který etnografický výzkum sleduje, i na samotném předmětu bádání; významnou roli zde hraje i časové hledisko. Je přirozené, že historický aspekt bude u národopisu jako vědy historické většinou převažovat a že nezbytnou součástí volených pracovních metod bude analytické a srovnávací studium kulturních jevů i jejich komplexů na důsledném historickém základě (analyticko-srovnávací nebo též historicko-srovnávací metoda.⁷⁴⁾ Známy výrok F. Chaslese (1798—1873) „comparer c'est comprendre“ („srovnávat znamená rozumět“) platí zde v plné míře. Řekli jsme, že volba pracovní metody může být různá. Jednotlivým činitelem u marxisticky orientované etnografie je historická poznávací metoda,⁷⁵⁾ jejíž podstata spočívá v sledování národopisného materiálu ne jako izolovaných jevů, ale v souvislosti s hospodářskými, sociálními, geografickými a jinými podmínkami.

Metody a techniky terénního výzkumu

Etnografie sleduje projevy lidového stavitelství — stejně jako jiné kulturní hodnoty — v úzké souvislosti s okolním světem, s okolními jevy. Aby mohl být tento požadavek vědeckého etnografického studia splněn, je nutno použít speciální metody sběru dokladů i bezprostředního pozorování kulturních jevů v jejich historickém vývoji.⁷⁶⁾ Touto metodou, v jiných historických oborech neobvyklou, je terénní výzkum, který umožňuje nahlédnout do složitého prostředí, v němž kulturní jevy vznikaly, vyvíjely se i zanikaly, a v němž žije i člověk jako jejich tvůrce a nositel. Vztah člověka ke kulturním výtvorům byl úzký, důvěrný. Bylo tomu tak rovněž u lidového stavitelství, které představuje samo o sobě živý organismus svého druhu, jenž je v neustálém pohybu, změnách a vývoji. Terénní výzkum tohoto odvětví lidové kultury nemůže být tedy povrchní, fragmentární, ale úplný, zachycující nejen postižitelné historické a jiné momenty, ale také úzké sepjetí stavitelských projevů s tvůrčí činností a životem člověka.

Organizace, metody i techniky terénního výzkumu lidového stavitelství mají řadu shodných prvků s terénním výzkumem jiných projevů lidové kultury (zejména materiální povahy) a místy se stýkají se zásadami sociologické práce v terénu. Mají však také své zvláštnosti, které vyplývají z jejich podstaty a charakteru.

Základním předpokladem správně vedeného terénního výzkumu je důkladná teoretická průprava a znalost problematiky zkoumaného jevu; neméně důležitá je i připravenost po technické stránce.

Nemá-li být terénní výzkum lidového stavitelství pouhým sběrem faktů, ale skutečným poznávacím procesem, je nutné, aby vycházel z postřehů jako psychologického procesu odrazu předmětů nebo jevů skutečnosti, jež působí na naše smyslové orgány, z detailního pozorování zkoumaných objektů lidového stavitelství i jevů provázejících život v nich a kolem nich, z vlastního terénního výzkumu jako organizovaného souhrnu poznávacích a pomocných činností a konečně z vědeckého popisu a dokumentace zachycujících podstatné a charakteristické znaky objektů i jevů, jejich funkci, dynamiku i vývojové tendence a souvislosti.⁷⁷⁾ Celkový výsledek výzkumného procesu může podstatně ovlivnit teoretická i technická připravenost badatele i jeho dosavadní zkušenosti s prací v terénu. Zvláštní obezřetnosti je třeba při vyhledávání objektů a jevů typických a jejich odlišení od předmětů náhodných nebo výjimečných.

Metoda výzkumu určuje způsob vědeckého poznání faktů. Při studiu a dokumentaci lidového stavitelství se ukazuje jako nejpřínosnější *metoda stacionární*, jejíž podstatou je dlouhodobý pobyt v terénu v jednom místě (obci nebo regionu) a která umožňuje provést důkladnou dokumentaci objektů i zachytit v dostupné historické posloupnosti jejich vývoj i širší vztahové souvislosti. Pro získávání obecnějšího přehledu o charakteru lidového stavitelství (někdy v podobě předvýzkumu), resp. o rozšíření některých stavitelských projevů v širší oblasti, je vhodná *metoda orientačního (rekognoskačního) výzkumu*, kterou někteří badatelé srovnávají s topografickým snímkem, provedeným v jedné době na rozsáhlejších území. Pro poznání změn v lidovém stavitelství v některém kraji je prospěšná i *metoda návratného (opakovaného) výzkumu*, již je zejména vhodné použít v regionech, v nichž byl s větším časovým odstupem proveden podrobný monografický výzkum. Doposud (pokud je nám známo) nebylo při studiu lidového stavitelství využito *metody experimentální*, připomínající psychologickou metodu testů; s její pomocí by bylo možno prověřovat rekonstrukce vymizelých konstrukcí i technik a zejména pak sledovat výtvarné projevy v lidové architektuře ve vztahu k jejich obsahovosti (kresebné vyjádření by bylo možno zadat několika informátorům a pak sledovat shody i odlišnosti v jejich výtvorech i interpretaci.⁷⁸⁾

Zdárný průběh terénního výzkumu závisí nejen na volbě správné metody, ale i na využití *výzkumných technik*, jimiž rozumíme způsob sběru a dokumentace materiálu. Při studiu lidového stavitelství přicházejí v úvahu zejména tyto techniky:

1. *Dotazník* — Slouží k získání konkrétních údajů o lidových stavbách v nejširších souvislostech při vlastním terénním výzkumu anebo jako anketa rozesílaná k vyplnění. Dotazník prvního druhu by měl být velmi podrobný, aby postihl všechny základní i detailní problémy; dotazník anketového charakteru by se měl naopak soustředit na získání základních informací, důležitých zejména

při kartografických pracích. Má-li dotazník sloužit jako konkrétní výzkumný nástroj, je nezbytné, aby byl sestaven zodpovědně, se znalostí problematiky i prostředí, v němž ho má být využito. Sestavovatel dotazníku by měl proto před zahájením práce provést předvýzkum v terénu, jež by mu umožnil alespoň orientační nahlédnutí do zkoumané oblasti. U dotazníku pro výzkum lidového stavitelství (zejména anketového charakteru) je nezbytné doplnit textovou část příslušnými instruktivními vyobrazeními.

2. *Anketa* — Představuje druh výzkumné techniky, založené na dotazníku. Anketa může být rozesílána poštou nebo rozdávána k vyplnění přímo ve zkoumané lokalitě. Rozeznáváme dva základní druhy anket:

a) ankety vyplňované laicky dobře obeznámenými s prostředím;

b) ankety vyplňované odborníky přímo v terénu. Výsledek ankety závisí u prvního druhu zejména na inteligenci a svědomitosti vyplňujícího; přitom je nezbytné vzájemně konfrontovat údaje obsažené ve vyplněných dotaznících a údaje vyskytující se ojedinele ověřovat v terénu; podobně je tomu s negativními odpověďmi. Úspěch anket vyplňovaných odborníky ovlivňuje do značné míry nejen důkladná teoretická a technická příprava výzkumníka, ale i jeho schopnost navázat kontakt s obyvateli. Informátoři musí být zvoleni tak, aby dávali objektivní vzorek z hlediska sociálního, věkového i z hlediska pohlaví. To platí i pro další techniku, kterou je rozhovor.

3. *Rozhovor (interview)* — Tato technika je založena na přímém jednání výzkumníka s informátorem, vedeném individuálně nebo skupinovou formou (za účasti více osob). Řečeno jinými slovy, při rozhovoru vstupuje mezi výzkumníka a předmět výzkumu informátor, jenž je schopen poskytnout časově i místně vymezené údaje.⁷⁹⁾ Rozhovor umožňuje nejen získat údaje o současném stavu lidových staveb, o způsobu bydlení, o názvosloví a jiných otázkách, ale také sledovat starší — třeba i nedochované — fáze vývoje objektů, jejich využívání i další komplex s tím souvisejících otázek. Pro studium lidového stavitelství je rozhovor technikou velmi důležitou a základní.

4. *Pozorování* nabývá na důležitosti zejména při studiu funkce objektů lidového stavitelství a při úsilí o všestranné poznání života a činností soustředěných kolem staveb, uvnitř obce, dvorů i obytných stavení. Při pozorování dochází k bezprostřednímu kontaktu mezi výzkumníkem a předmětem výzkumu. Poznátky získané z pozorování současného způsobu života mohou být prospěšné i pro rekonstrukci kulturního vývoje v minulosti.

5. *Dokumentace*. Nezbytnou součástí terénního výzkumu lidového stavitelství jako odvětví lidové kultury hmotné, je důkladná dokumentace dochovaných památek starších forem i vybraných současných typických objektů, resp. i ce-

lých částí sídel. Kvalita dokumentace je závislá na technické zdatnosti etnografa; někdy se neobejde bez spolupráce s jinými specialisty, zejména architektky. Úloha technicky školených odborníků vystupuje do popředí zejména při *plánové dokumentaci*, jež zobrazuje objekt ve všech důležitých rovinách, tj. v půdoryse, pohledu i řezu. Půdorys je v etnografické dokumentaci lidového stavitelství základním prvkem, neboť dává představu o skladbě celé usedlosti i o vnitřním členění jednotlivých budov, objasňuje ve vodorovném průmětu uspořádání svislých konstrukcí, tedy plošnou dispozici budov ve všech podlažích, od sklepů až po komory a střechu. Pro zaměření půdorysu domu je vhodné používat měřítko 1:100, pro celkovou dispozici usedlosti je možné vynést půdorys 1:200. Při měřítku 1:100 se dosahuje ještě značné přesnosti v umístění příček, okenních otvorů i dveří a jejich velikostí, v dosti přesném měřítku jsou zachyceny též otvory komína a schodiště, poloha i velikost topeniště, nábytku a inventáře.⁸⁰⁾ Pohled, též nárys, podává svislý průmět vnějšku, průčelí budovy při čelném pohledu se všemi výzdobnými a členícími detaily. Řez dává svislý průmět v rovině proložené podél a napříč stavbou a objasňuje svislé uspořádání konstrukcí, výšky podlaží, druh stropních konstrukcí, druh topeniště a systém vytápění, charakter interiéru, resp. i výzdobné prvky viditelné v rovině řezu. Podélný řez bývá jeden, příčných může být větší počet.

Plánovou dokumentaci je vhodné doplnit věnou *kresbou a malbou*, jež jsou dalšími důležitými dokumentačními technikami. Uplatní se zejména při zachycení konstrukčních, výzdobných a jiných detailů, resp. i při postižení barevnosti fasád staveb. Architektonická a konstruktivní kresba vyžaduje zvýšený smysl pro strůjnost a tektoničnost, dokonalou znalost perspektivní konstrukce, cit pro poměry a strukturu materiálů.⁸¹⁾

Neoddělitelnou součástí moderní terénní výzkumné práce je *fotografická dokumentace*, jež umožňuje získat systematický souhrn výseků jednotlivých skutečností národopisných jevů, a to nejen k archívnímu shromažďování národopisné látky, ale i jako pomůcky k výkladu a srovnávání zkoumané skutečnosti.⁸²⁾ Pro účely vědeckého popisu lidového stavitelství je vhodné fotografování v osách, které je ovšem pro svou plochost a menší světelnou výraznost z výtvarného hlediska ne vždy vyhovující. Kromě toho je nutno fotograficky zachytit i vztahy mezi lidovou architekturou a krajinou, sídlem, stavbou a člověkem s patřičným výtvarným záměrem.

Doposud u nás málo rozšířenou technikou terénního výzkumu a dokumentace lidového stavitelství a sídel jsou *letecké fotografické snímky*, běžně používané i v jiných oborech (např. v archeologii). Letecké snímky, pořízené zpravidla v měřítku od 1:2000 do 1:10 000, poskytují nejrůznější informace, např. o půdorysu obce, o počtu obytných a hospodářských budov, o orientaci staveb ke komunikaci, o zástavbě dvorů, pluzině. Objekty jsou na leteckém snímku

zachyceny ve značně zmenšeném měřítku, v černobílých tónech a v pohledu pro naše oko nezvyklém. Aby bylo možno leteckých snímků využít k vědeckému výzkumu, je nutno je umět dešifrovat podle přímých i nepřímých příznaků. Do první skupiny řadíme formu, rozměry, tón a stín vyobrazení, za nepřímé příznaky považujeme seskupení objektů, jejich vzájemné vztahy apod.⁸³⁾

Uvedené techniky terénní dokumentace zachycují lidové stavby v statické podobě. Pohyb, který vyvolává život člověka v obci, ve dvoře a v domě, i odraz jeho činnosti v samotném materiálu, má schopnost zaznamenat *vědecký film*. Filmová kamera není jen prostředkem vědecké národopisné dokumentace, ale i nástrojem vědecké analýzy. Správně pojatý národopisný film, v němž dominuje moment vědecké dokumentace (zejména je tomu v oblasti hmotné kultury), musí podávat soubor informací, jež mají koncepci a záměr⁸⁴⁾, a které ve svém celku doplňují údaje, získané jinými technikami.

Všechny metody a techniky terénního výzkumu a dokumentace mají pro studium lidového stavitelství své opodstatnění. Zdůraznění té nebo oné z nich závisí na konkrétní situaci, vyvolané zejména stanovením základní vědeckovýzkumné problematiky. Součástí výzkumných terénních prací musí být i systematický popis zkoumaných objektů a jevů.

Zdárnému průběhu prací v terénu může napomoci i dobře organizovaný výzkumný proces, jehož schéma je možno vyjádřit: Předběžný plán — předvýzkum — vypracování programu výzkumu — vlastní terénní výzkum — verifikace a analýza materiálu.

České a slovenské bádání

Romantický obdiv k venkovskému lidu a jeho kulturním projevům, který se široce rozvinul v době národního obrození, se zaměřil především na slovesný a písňový folklór, obyčeje, kroje, výšivky a jiné umělecké výtvořky. Složky hmotné kultury, spjaté se všedním, neokázalým každodenním životem, zůstávaly dlouho stranou. Tak tomu bylo i s venkovským stavitelstvím. Teprve v posledních desetiletích minulého století se začínají objevovat příspěvky, signalizující rodící se zájem o tuto část lidové kultury. Kromě drobných zmínek a vyobrazení, vycházejících v časopisech Světozor, Zprávy architektů a inženýrů v království Českém, Osvěta, Zlatá Praha aj.,⁸⁵⁾ objevuje se v tomto období několik významnějších příspěvků, z nichž sluší na prvním místě jmenovat práci A. a J. Seydlů „Nákresy typických tvarů hospodářských budov malostatkářstva v Čechách“, kterou vydali v roce 1878 ve Vídni v české a německé verzi.⁸⁶⁾ Je to práce průkopnická v evropském měřítku, již mohly sloužit jako určitý podklad jen příspěvky B. Gruebera o stavitelství venkovského lidu

v Čechách.⁸⁷⁾ V jiných zemích došlo k vydání obdobných děl až mnohem později.⁸⁸⁾ V roce 1887 uveřejnil A. Jirásek článek o českých chalupách a starých městských staveních,⁸⁹⁾ v němž uvádí domovou terminologii i zajímavá vyobrazení. Svůj postoj k památkám lidové architektury vyjádřil Jirásek v stati „O českých osadách a dřevěných stavbách“: „Snažíme se, abychom seznali, zachovali a pokud možná obnovili i oživili všecko to, co bylo a dosud je našim význačným majetkem, co nás od ciziny liší a co vydává svědectví o samostatné, osobité činnosti kulturní našeho národa.“⁹⁰⁾

Významným impulsem pro studium a dokumentaci lidových staveb bylo svolání výtvarného odboru Umělecké besedy v Praze v roce 1880, vyzývající malíře, architekty, kreslíře a studenty ke sbírání zpráv, kreseb, náčrtů zajímavých dřevěných stavení, jejich součástí i starého selského nábytku.⁹¹⁾

Zájem o venkovské stavby českého i slovenského lidu vzrostl v době Národopisné výstavy československé v Praze v r. 1895. Lidové stavitelství bylo chápáno jako významný prvek národní svěbytnosti, o jejíž poznání velkolepě koncipovaná výstava usilovala. „Jako v jiných oborech činnosti lidské“ — píše v roce 1890 K. V. Adámek — „tak i v těchto výtvorech stavitelství prostonárodního jeví se zvláštní samostatnost a rázovitost slohová, odlišující je zřejmě od venkovských domů jiných národů.“⁹²⁾ V tomto období vyšla řada příspěvků převážně popisného rázu.⁹³⁾

Zájem o lidové stavby se odrazil i ve snaze o jejich expoziční a praktické využití. Významnou tvůrčí osobností v tomto směru byl zejména architekt A. Wiehl, čelný představitel osobité architektonické školy tzv. české novorenesance, jenž inspiračně vycházel z architektury českých renesančních měst druhé poloviny 16. století a rovněž z aplikace forem lidové roubené architektury venkovské. Umělecké zdůvodnění měly zejména stavby, které projektoval pro jubilejní výstavu v roce 1891 a pro Národopisnou výstavu československou v roce 1895.⁹⁴⁾ Do tohoto období spadají také počátky odborného i tvůrčího zájmu o lidové stavby u D. Jurkoviče, jehož dílo jako celek nese pečeť hluboké znalosti a dokonalého porozumění pro principy lidové architektonické tvorby.⁹⁵⁾

Významného ocenění se dostalo lidovému stavitelství na Národopisné výstavě československé. „Z celé Národopisné výstavy“ — psal Niederle — „poutalo nás nejvíce známé rozlehlé místo s řadou nízkých stavení vesnických a dřevěnou církví uprostřed.“⁹⁶⁾ Toto Niederlovo hodnocení vystihuje zřejmě i mínění ostatních návštěvníků výstavy, kteří byli podmaněni venkovskými stavbami z Čech, Moravy, Slezska i Slovenska, umístěnými ve „výstavní vesnici“.⁹⁷⁾ Z ovzduší Národopisné výstavy československé vyšly i cenné podněty k vědeckému pojetí studia lidové kultury,⁹⁸⁾ jež se v bádání o lidovém stavitelství začaly uplatňovat až o několik desetiletí později.

První vlastovkou k vědeckému přístupu ke studiu lidových staveb — i když v zúženém měřítku — byl příspěvek Z. Nejedlého o české domové terminologii.⁹⁹⁾ Autor zde poukazuje na to, že obraz o „českém národním“ stavitelství není sice ještě úplný, ale že možno již z něho vyjít a přistoupit k soustavnému studiu. „Nejdůležitější věcí pro toto studium“ — píše Nejedlý — „je nejprve české názvosloví stavitelské. Pokusil jsem se v tomto článku soustavně probrati názvosloví toto se všemi odchylkami dialektickými, a to se zvláštnostmi slovenskými a lužickými. Neprobírám všech názvů, není to názvoslovný slovníček, nýbrž jen ty, které vrhají nějaké světlo na význam věci nebo které mají něco společného buď s cizími názvy se starými tvary českého spisovného jazyka. Promítám je tedy v prostředí historicko-kulturní i filologické.“¹⁰⁰⁾ Metodicky navazuje Nejedlý na filologicko-historické pojetí studia lidových staveb, jež v té době uplatnil ve své práci o polském domě J. Karłowicz¹⁰¹⁾ a které se později ujalo v podobě metody „Wörter und Sachen“.

Odrazem různých směrů, které se koncem minulého století a počátkem našeho století začaly uplatňovat v bádání o lidovém stavitelství, je příspěvek J. Jebavého z roku 1912 o lidovém obydlí a jeho kulturně historických vztazích. Autor našel poučení v pracích německých badatelů s kulturně historickou, filologickou a geografickou orientací a stal se zastáncem teorie „jazykových vln“, aplikované na kulturní vývoj.¹⁰²⁾ Za zmínku stojí, že Jebavý už tehdy uvedl v pochybnost tzv. etnickou teorii, ovládající ještě počátkem 20. století převážnou část evropského studia lidového stavitelství.¹⁰³⁾

Komplexním způsobem využil lidového stavitelství L. Niederle ve své rekonstrukci obydlí starých Slovanů.¹⁰⁴⁾ Etnografické doklady zapojil do souvislosti s materiály archeologickými, historickými i jazykovědnými a vytvořil tak syntézu svým způsobem ojedinělou v celém slovanském světě. Teoreticky Niederle vycházel z etnické teorie; v podstatě přijal teorii o hornoněmeckém (franském) vlivu na slovanský dům, kterou jen dílčím způsobem korigoval. Pro československý národopis jsou význačné i Niederlovy příspěvky o lidovém stavitelství na Slovácku.¹⁰⁵⁾ Byla to právě tato výrazná etnografická oblast na jihovýchodní Moravě, kde našel Niederle impulsy pro svou teorii o slovanské kleti a jejím významu pro vznik trojdílného typu domu.

Vlastní historicky pojaté vědecké etnografické studium lidových staveb zahajuje K. Chotek a generace národopisců, většinou Chotkových žáků, jejichž činnost se začala rozvíjet ve třicátých letech našeho století. Chotkovy práce naznačily směr, jímž se mělo ubírat další bádání v českých i slovenských terénech.¹⁰⁶⁾

Čeští badatelé, zabývající se studiem lidového stavitelství, se začali ve třicátých a pozdějších letech rozdělovat na dvě základní skupiny. První můžeme označit jako etnografickou, druhou jako uměleckohistorickou.

Vůdčími osobnostmi etnografického směru se stávají V. Pražák a D. Stránská. Oba autoři studují lidové stavitelství historickou metodou a snaží se je začlenit do širších historicko-geografických souvislostí. Ve svých pracích, vycházejících z hluboké a důvěrné znalosti českého, moravského, slezského i slovenského terénu, používají také metody geografické a sociologické.¹⁰⁷ Jestliže u D. Stránské připomeneme její zásluhu na rozpracování problematiky československého národopisného atlasu, v němž je značná pozornost věnována lidovým stavbám,¹⁰⁸ u V. Pražáka vyzvedneme zejména jeho přínos pro řešení interetnických (zejména slovansko-německých) kulturních vztahů v lidovém stavitelství. Zatímco vědecká činnost D. Stránské byla jejím předčasným odchodem ukončena, Pražákovy národopisné dílo není ještě zdaleka uzavřeno. Právem považujeme V. Pražáka za současného nejvýznamnějšího československého badatele v oboru lidové architektury.¹⁰⁹ K němu se řadí ze starší národopisné generace i slovenští badatelé J. Mjartan a R. Bednárík.

Reakcí na národopisné studium lidových staveb, zdůrazňující souvislost stavitelských projevů s ostatními složkami lidové kultury a s okolním světem a vyzvedávajícím tvůrčí individualitu vesnického lidu, bylo formování jiného pojetí, jehož autory byli umělci historici.¹¹⁰ Základním rysem uměleckohistorického směru je hledání souvislostí mezi lidovým a tzv. vysokým (slohovým) uměním, vesnickou architekturu nevyjímaje, a přeceňování vlivu města na venkov. „Všeobecně řečeno“ — píše Z. Wirth — „je jako každé lidové umění i československé umění nejvýše konzervativní, měříme-li je dobou vzniku a stavem současné umělecké kultury monumentální, je dále ve výrazu, technice, koloritu atd. primitivní, a konečně konstatujeme jeho nepůvodnost, pokud se týče syžetu a stylové formy, čímž vším dáváme zároveň odpověď i na otázku po jeho umělecké kvalitě i po jeho jenom zdánlivé anonymitě.“¹¹¹ Obdobné formulace, silně připomínající známou tezi E. Hoffmanna-Krayera „lid neprodukuje, ale reprodukuje“ („das Volk produziert nicht, es reproduziert“)¹¹² a teorii H. Naumanna o tzv. pokleslých kulturních hodnotách („gesunkenes Kulturgut“),¹¹³ nalezneme také v pracích V. Mencla. „Lidové umění“ — uvádí jmenovaný autor — „je mnohotvarý a anonymní přepis umění slohového, bez vlastního vývoje, jímž si lid na základě vrozené své invence přizpůsobil toto umění buď své primitivnější kultuře, nebo svému expresionismu a optickému cítění.“¹¹⁴ Přejímání městských forem nebylo podle Mencla ovšem pasivní, v pouhých kopiích. Lid přizpůsoboval předlohy svému uměleckému cítění, svým potřebám, technikám a dovednostem. V pozdějších letech dospěl Mencl k poznatku, že při studiu lidové architektury není nejdůležitější sledování původního tvaru slohové předlohy, ale spíše to, „co vyznačuje tento transformační proces a co je tedy spontánním projevem onoho tvůrčího aktu, jenž se strany našeho lidu tuto transformaci doprovázel.“¹¹⁵ Autor považuje jako základní metodu pro studium lidové architektury „topografii promítnutou do

běhu času.¹¹⁶) Přesto, že řada názorů V. Mencla má diskusní charakter, je třeba spravedlivě říci, že autor přispěl významnou měrou k prohloubení studia o lidové architektuře, že vnesl nové pohledy a v některých případech zasáhl do rozvoje bádání základním způsobem.¹¹⁷)

V zajetí teorie o pasivní úloze lidu při architektonické tvorbě byl i J. F. Svoboda, důsledný zastánce historické metody v užším slova smyslu. Ve svých publikacích vycházel z archívních materiálů a zdůrazňoval individuální charakter výtvorů lidového umění.¹¹⁸) Zvláštnosti v lidovém stavitelství nebyly podle Svobody vytvořeny místem, ale jednotlivci, kteří tu v té době žili. Ve svých důsledcích znamenají jeho názory popření existence regionálních typů lidových staveb.¹¹⁹)

Proti uvedeným uměleckohistorickým názorům se postavil již v roce 1925 J. Vydra, autor prvních souborných prací o lidovém stavitelství na Slovensku.¹²⁰) Ve své koncepci studia lidových staveb zastává názor, že toto odvětví lidové kultury vyrůstá ze stavebního materiálu, který je poruce, a z hospodářských i sociálních potřeb vesnických stavebníků.

Strukturalismus, který se začal ve třicátých i pozdějších letech uplatňovat v české jazykovědě, estetice, literární teorii a prostřednictvím P. Bogatyřova (později též A. Melicherčíka) i v etnografii a folkloristice,¹²⁴) se při studiu lidového stavitelství projevil nejvýrazněji v díle uměleckého historika K. Šourka, jenž se ve svých názorech inspiroval v západním funkcionalismu, v psychologické teorii L. Lévy-Bruhla o prelogickém myšlení a také v českém funkčním strukturalismu (zejména u estetika J. Mukařovského a jeho pojetí estetické funkce a funkčnosti architektury).¹²²) Při studiu lidové výtvarné aktivity jde podle Šourka především o strukturální určení povahy lidového artefaktu. Teorie o trvalé souvázanosti funkcí estetických s mimoestetickými u výtvarné struktury lidové jsou heslovým shrnutím dosavadního výsledku takto zaměřeného studia lidového umění.¹²³) Lidová architektura v Čechách a na Moravě pozůstává podle Šourkova názoru ze staveb myšlených funkcionálně; estetické záměry se dají postihnout jen v poměrně pozdních typech, a to v povrchové zdobnosti, nedotýkající se vlastní architektonické koncepce.¹²⁴) V myšlenkách funkčního strukturalismu je ještě skryto dosti iniciativy, již by bylo možno v bádání o lidovém stavitelství využít.

V období po druhé světové válce dochází s rozvojem etnografických pracovišť a s rostoucím počtem erudovaných národopisců k systematickému výzkumu lidového stavitelství v Čechách, na Moravě, ve Slezsku i na Slovensku.¹²⁵) Vedle prací vycházejících z terénních výzkumů v jednotlivých regionech se začínají objevovat i pokusy o syntetické pohledy na některé otázky vývoje lidového stavitelství a bydlení, uvádějící kulturní projevy českého a slovenského lidu do širších evropských souvislostí.

frstia

1. Na význam této metody znovu upozornil B. G u n d a (*Műveltségi áramlatok és társadalmi tényezők*. Ethnographia 69, 1958, 567—576).
2. Srovnej např. jeho práci *Das deutsche Haus und sein Hausrat*. Leipzig 1906.
3. R. H e n n i n g, *Das deutsche Haus in seiner historischen Entwicklung*. Strassburg 1882.
4. K. R h a m m, *Ethnographische Beiträge zur germanisch-slawischen Altertumskunde*. Braunsweig 1908—1910.
5. V. G u d m u n s s o n, *Privatboligen på Island i Sagatiden samt delvis i det øvrige Norden*. Kopenhagen 1889.
6. T. h. W r i g h t, *Domestic Manners and Sentiments*. London 1892.
7. Z. B á t k y, *Das ungarische Bauernhaus*. Ungarische Jahrbücher XVIII, Berlin 1938, 247—268.
8. Srov. V. F r o l e c, *Kulturní společenství a interetnické vztahy v lidovém stavitelství v Podunají*. Praha 1970, 3—7.
9. Srov. S. E r i x o n, *Geschichte und heutige Aufgaben der Bauernhausforschung*. In: *Haus und Hof im nordischen Raum*, hersg. von A. Funkenberg, Bd. 2, bearb. von E. O. Thiele. Leipzig 1937, 4.
10. *Om Byggninsskikken paa Landet i Norge*. Stockholm 1863—1866; *Byggninsskih på Bygderne i Norge*. Kristiana 1900.
11. *Während och Wirdarne*, 2 svazky. Stockholm 1864—1868.
12. *Gamle Danske Hjem i det 16de, 17de og 18de Aahundrede*. Kopenhagen 1888.
13. *Die Hausbauforschung und ihre Ergebnisse in den Ostalpen*. Zeitschrift der deutschen und österreichischen Alpenvereines 24, 1893, 128—174.
14. Srov. např. J. R. B ü n k e r, *Das Bauernhaus in der Heanzerei (Westungarn)*. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 25, 1895, 89—154; A. D a c h l e r, *Das Bauernhaus in Niederösterreich und sein Ursprung*. Blätter für Landeskunde von Niederösterreich 31, 1897, 115—167.
15. Srov. např. *Die Kulturgeschichte der Rauchstuben*. Wörter und Sachen 9, 1924, 1—67; *Zur Geschichte der germanisch-slawischen Hauskultur*. Zeitschrift für slawische Philologie 1, 1925, 319—328 aj.
16. „Die erste Aufgabe einer methodisch gesicherten Hausforschung“ — píše Haberlandt — „besteht darin, über die bisherige Punkte und Streckenforschung hinaus das individuelle Alter von Haus und Hof in ihrem Gegenwartbestand tunlichst vollständig für das ganze Land zu ermitteln“. A. H a b e r l a n d t, *Probleme und Aufgaben der Hausforschung im Burgenland*. In: *Burgenländische Beiträge zur Volkskunde*. Wien 1953, 33. Srov. též *Die volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtlichen Entwicklung*. In: G. Buschan, *Illustrierte Völkerkunde*, Band II, 2. Stuttgart 1926, 305—658 aj.
17. Srov. K. I l g, *Ein Bietrag zur Geschichte des Ofens und der Stube*. In: *Volk und Heimat*. Festschrift für Viktor von Geramb, hrsg. von H. Koren und L. Kretzenbacher. Graz 1949, 85 n.; t ý ž *Zur Verbreitung der Rauchstube in Nordtirol und in*

- den übrigen österreichischen Bundesländern. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 12, 1958, 141 n.; F. Lipp, *Oberösterreichische Stuben*. Linz 1966.
18. J. Schepers, A. Zippelius, T. Gebhardt, G. Eitzen, G. A. Megas, A. Steensberg, I. Talve, A. Vilkuna aj.
19. Je. E. Blomkvist, P. G. Jurčenko, I. V. Makoveckij, M. N. Morozova, O. R. Budina, E. A. Aščepkov, K. Baumgarten, E. Deutschmann, A. Fiedler, J. Burszta, W. Krasowski, I. Tloczek, T. Wróblewski, K. Kwaśniewski, M. Gladyszova, J. Barabás, J. Tóth, G. Kožucharov, B. Georgieva, T. Zlatev, B. Kojić, A. Freudenreich, P. Petrescu, P. Stahl aj. Podnětné práce přinesli rovněž čeští a slovenští badatelé.
20. Srov. K. Moszyński, *Człowiek*. Wrocław-Kraków 1958, 85—88.
21. „Die Verbreitungsgebiete der angestammten deutschen Hausformen mussten es ermöglichen, die alten deutschen Stammesgrenzen zu finden“ (cit. podle J. Schepers, *Stand und Aufgaben der nordwesteuropäischen Hausforschung*. Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde 4, 1953, 25).
22. A. Meitzen, *Das deutsche Haus in seinen volkstümlichen Formen*. Strassburg 1882.
23. Srov. např. F. Ratzel, *Anthropogeographie oder Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte*, 2 svazky. Stuttgart 1882—1891.
24. W. Pessler, *Das altsächsische Bauernhaus in seiner geographischen Verbreitung*. Braunschweig 1906, 3.
25. Srov. např. J. Brunthers, *Carte de la répartition des deux principaux types de toits en France*. E. Anthropologie 30, 1920, 157; A. Demangeon, *E habitation rurale en France*. Annales de géographie 29, 1920, 253—375.
26. M. A. Lefèvre, *E habitat rural en Belgique*. Lüttich 1925.
27. Srov. Ch. V. Trefois, *Ontwikkelingsgeschiedenis van onze landelijke architectuur*. Antwerpen 1950.
28. Srov. J. Cvijić, *Balkansko Poluostrvo I*. Zagreb 1922. Antropogeografické monografie Cvijićových žáků, obsahující také kapitoly o lidových stavbách, přinášejí jednotlivé svazky Srbského etnografického sborníku (Srpski etnografski zbornik), jehož zakladatelem byl J. Cvijić.
29. F. Graebner, *Methode der Ethnologie*. Heidelberg 1911.
30. Srov. G. Wiegmann, *Alltags- und Festspeisen*. Marburg 1967, 9.
31. A. Haberlandt např. píše: „Die Entwicklung der Volkskunde in kulturgeographischer Richtung ist solchergestalt im Fortschreiten der Wissenschaft nicht nur als eine Durchgangsstufe, sondern als methodische Notwendigkeit zu bezeichnen. Sie wird zugleich eine sehr heilsame Schulung der Kulturwissenschaften in der Aufsammlung der Quellen und Belege mit sich bringen.“ (A. Haberlandt, *Neuere kulturgeographische Erkenntnisse in der Volkskunde*. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien 72, 1929, 126.) Srov. též Haberlandtovou studii *Kulturgeographische Aufgaben der Volksforschung im pannonischen Raum*. Wiener Zeitschrift für Volkskunde 43, 1938, 77—86.
32. Srov. například M. Gavazzi, *Kultúrarámtatok Pannóniában*. Ethnographia - Népélet LVIII, 1947, 1—5; G. St. Gunčev, *Üzemmite kášti v Dunavska Bálgarija*. Godišnik

- na Sofijskija universitet. Istoriko-filolog. fakultet 30, 1934, 1—76; A. Bachman, *Dach w slowiańskiem budownictwie ludowym*. Lwów 1929; J. Klimaszewska, *Dach chaty w Polsce*. Lud Slowiański 4, 1938, seš. 1, 117—168 aj.
33. Viz G. Wiegelmann, *Alltags- und Festspeisen*, 10—11.
34. Viz *tamtéž*.
35. Srov. S. Svensson, *Gammal bondekultur och ny tid*. Malbö 1939; T. Hägerstrand, *Innovationsförloppet ur korologisk synpunkt*. Lund 1953.
36. Viz N.-A. Bringéus, *Das Studium von Innovationen*. Zeitschrift für Volkskunde 64, 1968, II. Band, 161—184.
37. Srov. E. Tylor, *Úvod do studia člověka a civilizace*. Praha 1897.
33. „Die Bauernhäuser der Schweiz“ — píše Brockmann-Jerosch — „sind autochthon, gewisse Bauweisen gehen bis in die Pfahlbauzeit zurück, und damit ist wohl gezeigt, dass die Haustypen nicht völkisch sein können“ (cit. podle R. Weiss, *Häuser und Landschaften der Schweiz* Erlenbach-Zürich-Stuttgart 1959, 26—27). Weiss označuje Brockmann-Jeroschovo pojetí studia lidových staveb jako „přirodovědecko-historická vývojová teorie“ (*tamtéž*).
39. Srov. K. Moszyński, *Evolucjonizm krytyczny na tle innych kierunków w etnologii*. Lud 38, 1948, 22—23.
40. K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian* I (Kraków 1929), II/1 (Kraków 1934), II/2 (Kraków 1939); 2. vydání prvních dvou svazků vyšlo ve Varšavě v r. 1967, druhý díl druhého svazku byl vydán *tamtéž* v r. 1968.
41. Srov. K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian* I, 2. vyd., 473-578.
42. W. H. Riehl, *Die Volkskunde als Wissenschaft*. In: G. Lutz, *Volkskunde*. Ein Handbuch zur Geschichte ihrer Probleme. Berlin 1951, 29.
43. „Význam jakéhokoliv kulturního elementu může být vymezen jen tehdy, jestliže je kultura viděna jako celost vzájemně spojených částí.“ (A. R. Radcliffe-Brown, *The Present Position of Anthropological Studies*. L'Année Sociologique 1931, Section II, str. 17.)
44. B. Malinowski, *Argonauts of the Western Pacific*. London 1922; srov. Z. Szyfelbejn-Sokolewicz, *O niektórych ograniczeniach funkcjonalizmu-strukturalizmu w tłumaczeniu zmiany kulturowej*. Etnografia Polska 13, 1969, č. 1, str. 25.
45. R. Weiss, *Häuser und Landschaften*, 34.
46. Viz S. Erixon, *Svensk byggnads kultur*. Stockholm 1947, 14-17.
47. Pro studium lidového stavitelství je zvláště důležitá následující Schwieteringova teze: „Keimzelle bäuerlicher Gemeinschaft ist der Hof; alle Glieder der Hofgemeinschaft sind durch ihre Beziehung zum Hof miteinander gebunden, durch die Gesinnung, mit der sie zur überpersönlichen Hofidee stehen. Im Hinblick auf den Hof sind sie alle Glieder eines Organismus, sie erhalten ihren Wert allein durch ihre Bedeutung für den Hof. Hofgemeinschaft ist vor Familiengemeinschaft, die Familie ist in die Hofgemeinschaft aufgelöst.“ (J. Schwietering, *Die sozialpolitische Aufgabe der deutschen Volkskunde*. Oberdeutsche Zeitschrift für Volkskunde 7, 1933, 7.)
48. Srov. M. Rörig, *Haus und Wohnen in einem sauerländische Dorfe*. München 1940.

49. A. Vajkai, *A magyar népi építkezés és lakás kutatása*. Zvl. otisk z G. Györffy, Magyar Népkutatás Kézikönyve. Budapest 1948 (srov. též recenzi B. Gundy ve Finnisch-ugrischen Forschungen XXX, 1951, 24-34); I. Sedej, *Problemi raziskovanja slovenske ljudske arhitekture*. Slovenski etnograf 16-17, 1963-1964, 333.
50. Mám tu na mysli např. tezi: „... die gesammelten Tatsachen hätten nur Wort, wenn sie alle zum gleichen Typ gehörten. Immer wieder steht man vor dieser Entscheidung, einen Fall gründlich zu untersuchen, und der einzige Unterschied besteht in dem Modus der Abgrenzung des „Falles“, dessen konstitutive Elemente (je nach dem gewählten Modell) auf der Ebene des geplanten Modells oder auf einer anderen Ebene liegen.“ (C. Lévi-Strauss, *Strukturele Anthropologie*. Frankfurt a. M. 1969, 312-313.)
51. Viz C. Lévi-Strauss, *Strukturele Anthropologie*, 115-116.
52. T. Wojciechowski, *Chrobacya. Rozbiór starożytności słowiańskich*. Kraków 1873, 44 (cit. podle J. Gajek, *Metoda retrogresywna w etnografii polskiej*. Lud XLI, 1954, č. 1, 250.)
53. V polské literatuře se tento postup nazývá metodou *retroresivní*. (Srov. J. Gajek, *Metoda retrogresywna*, 250.)
54. Viz J. Kramařík, *Vom Begriffe der historischen Methode in der Ethnologie*. Ethnologia Europaea 1, 1967, 92-93.
55. Srov. Z. Smetánka, *Současný stav archeologického výzkumu hmotné kultury zemědělských osad X.—XV. století v Čechách*. Československý časopis historický 13, 1965, 238. Srov. B. Schier, *Über die Zusammenarbeit der vorgeschichtlichen und volkskundlichen Hausforschung*. Zeitschrift für Volkskunde 51, 1954, 3-16; A. Zippelius, *Vormittelalterliche Zimmerungstechnik in Mitteleuropa*. Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde 5, 1954, 7.
56. V historii označuje termín *kontinuita* důležitý problém vnitřního vztahu dvou epoch — antiky a středověku.
57. H. Bausinger, *Kontinuität? Geschichtlichkeit und Dauer als volkskundliches Problem*. Berlin 1969, 30. V citovaném sborníku je uveřejněna i řada dalších příspěvků k problematice kulturní kontinuity a tradice. Srov. též A. Haberlandt, *Prähistorisch-ethnographische Parallelen*. Archiv für Anthropologie 12, 1913, 1-25; t ý ž *Vor- und frühgeschichtliche Überlieferungen im Volksbesitz der Gegenwart*. Wiener Zeitschrift für Volkskunde 25, 1919, 75-90; S. Svensson, *Bygd och Yttervärld*. Stockholm 1942; L. Schmidt, *Das Verhältnis der Volkskunde zur Urgeschichte*. In: Beiträge Oesterreichs zur Erforschung der Vergangenheit und Kulturgeschichte der Menschheit (Symposium 1958), Wien 1959, 94-109; T. Malinowski, *Poznámky na okraj spolupráce archeologie a etnografie*. Archeologické rozhledy 10, 1958, 581-583; A. N. Lipskij, *K voprosu ob ispolzovanii etnografii dlja interpretacii archeologičeskich materialov*. Sovetskaja etnografija 1966, č. 1, 105-118; K. Chotek, *Význam národopisu ve spolupráci s ostatními vědami historickými*. Český lid 53, 1966, 271-293; V. Podborský, *Etnografie a archeologie*. Národopisné aktuality 3, 1966, č. 1, 1-9; H. Bausinger, *Volkskultur in der technischen Welt*. Stuttgart 1961, 98-99; H. Freudenthal v diskusi „Kulturfixierung“ und „Innovation“. Beiträge zur deutschen Volks- und Altertumskunde 9, 1965, 18-19; W. Häverníck, *Tradition und Continuation*. Zeitschrift für Volkskunde 64, 1968, 23-24; A. Zippelius, *Frühformen mitteleuropäischen Hofanlagen*. Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde 6, 1955, 48 aj.

58. Srov. S. Svensson, *Tradition und Veränderungen in der Volkskultur*. Laos 1, 1951, 32.
59. Srov. J. Hähnel, *Zur Methodik der hauskundlichen Gefügeforschung*. Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde 16, 1969, 60-61.
60. Tento postup je patrný u některých německých a švýcarských autorů. Srov. např. H. Schwab, *Volkskunde und Hausforschung*. Schweizer Volkskunde 23, 1920-1921, 59-60; H. Soeder, *Urformen der abendländischen Baukunst in Italien und in dem Alpenraum*. Köln 1964.
61. Srov. J. Dünninger, *Tradition und Geschichte*. In: *Kontinuität?* Berlin 1969, 62; V. Frolec, *Die Volksarchitektur in Westbulgarien im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts*. Brno 1966, 46.
62. Srov. W. Pessler, *Handbuch der Deutschen Volkskunde I*. Potsdam (s. a.), 17-20; K. Moszyński, *Ewolucjonizm krytyczny, 15-17*; M. Frankowska, *Problemy atlasu etnograficznego*. Lud 38, 1948, 147-151; J. Barabás, *Kartográfiai módszer a néprajzban*. Budapest 1963; M. G. Rabinovič, *Istoriko-etnografičeskij atlas „Russkije“*. V. Meždunarodnoj sjezd slavistov. Moskva 1963, 445-460.
63. J. Kramařík, *O některých problémech etnokartografického studia a jejich významu pro národopisnou práci v ČSSR*. Český lid 55, 1968, 6.
64. Srov. M. Zender, ve Vysvětlivkách k I. svazku *Atlasu německého národopisu (1959)*; G. Wiegelmann, *The Atlas der deutschen Volkskunde and the Geographical Research Method*. Journal of the Folklore Institut 5, 1969, 187-197; M. Hain, *Die Volkskunde und ihre Methoden*. In: W. Stammler, *Deutsche Philologie im Aufriss*, 2. vyd., III. sv. Berlin 1962, 2554-2559.
65. J. Kramařík, *O některých problémech etnokartografického studia*, 7.
66. V roce 1875 vyhlašuje jazykovědec Johannes Schmidt své názory, známé dnes jako „teorie jazykových vln“. Podle ní vznikají jazykové jevy v určitých bodech a odtud se rozšiřují v podobě vln na vodě. Vliv jazykového zeměpisu se v etnografii odrazil i v terminologii. Objevují se výrazy „kulturní vlna“, „etnogeografie“ apod. Před rokem 1885 vstupuje geografická metoda do bádání o lidové slovesnosti (tzv. finská škola). Srov. M. Moszyński, *Człowiek*, 103; P. Bogatyrev, *K voprosu ob etnologičeskoj geografii*. Slavia 7, 1928-1929, 600-611; D. Kokkjarra, *Istorija folkloristiki v Evrope*. Moskva 1960, 329-332; T. Frings, *Volkskunde und Sprachgeographie*. Deutsche Forschung 6, 1928, 86-105; A. v. Gennep, *Manuel de folklore français contemporain I*. Paris 1943, 85 n.
67. Srov. např. O. Ganckaja, *Metodika kartografičeskogo opredelenija tipov i kompleksov krestjanskogo žilišča*. Sb. VII. Meždunarodnoj kongress antropologičeskich i etnografičeskich nauk. Moskva 1964.
68. Srov. M. Bringemeier, *Die soziologische Methode der deutschen Volkskunde*. In: W. Pessler, *Handbuch der Deutschen Volkskunde I*. Band. Potsdam (s. a.), 20-24; R. Weiss, *Volkskunde der Schweiz*. Erlenbach - Zürich 1946, 51-52; M. Hain, *Die Volkskunde und ihre Methode*, 2564-2568; A. Bach, *Deutsche Volkskunde*, 3. vydání, Heidelberg 1960, 76-80.
69. J. Mukařovský definuje pojem „funkce“ takto: „Především znamená pojem funkce to, že je nám běžné užívat věci, která je jejím nositelem, k tomu a k tomu účelu; obvyk-

- lost, opětované užívání je nutný předpoklad funkce; na jediné a jedinečné užití věci se toto označení nehodí. Avšak ani subjektivní, na jedince omezená obvyklost jistého užívání dané věci netvoří funkci ve vlastním slova smyslu. Je dále třeba sociálního konsensu o účelu, k jehož dosažení se věci jako prostředku užívá: jistý způsob užití dané věci musí být spontánně pochopitelný každému členu daného kolektivu.“ (J. Mukařovský, *Studie z estetiky*. Praha 1966, 196.)
70. K. Moszyński, *Człowiek*, 108—109; srov. P. Bogatyrev, *Funkčno-štrukturálna metoda a iné metody etnografie a folkloristiky*. Slovenské pohľady 51, 1935, 550—558.
71. J. Mukařovský, *Studie z estetiky*, 198.
72. Srov. P. Bogatyrev, *Funkčno-štrukturálna metoda*, 550; J. Schepers, *Stand und Aufgaben der nordwesteuropäischen Hausforschung*, 49; J. Dünninger, *Tradition und Geschichte*, 61; W. Dynowski, *Etnografia w aktualnych tendencjach rozwojowych nauk społecznych*. Etnografia Polska 11, 1967, 24.
73. R. Weiss, *Volkskunde der Schweiz*, 52—53.
74. Srov. K. Moszyński, *Człowiek*, 101—103.
75. Srov. J. Kramařík, *Vom Begriffe der historischen Methode*, 93—95; S. A. Tokarev, *Das Prinzip des Historismus in der sowjetischen Ethnologie*. Ethnologia Europaea 1, 1967, 117—124.
76. Srov. G. S. Čitaja, *Principy i metod polevoj etnografičeskoj raboty*. Sovetskaja etnografija 1957, č. 4, s. 24—30; T. A. Ždanko — V. Ju. Krupjanskaja — L. N. Terentjeva, *Ob organizacii i metodike polevych etnografičeskich issledovanij*. Sovetskaja etnografija 1956, č. 3, s. 25—34.
77. Srov. St. Szostkiewicz, *Sociologický výzkum*. Bratislava 1965, 20—25.
78. Srov. K. Moszyński, *Człowiek*, 116—121.
79. Srov. Z. Bialý — E. Žarnecka-Bialý, *Uz probleme provjeravanja u etnografskim terenskim proučavanjima*. Etnološki Pregled 3, 1961, 5—57.
80. Srov. L. Baran, *K studiu lidové architektury*. Český lid 39, 1952, 183.
81. Viz J. Scheybal, *Lidové obydlí a pracovní nástroje v kresbě a obraze*. Slovenský národopis 5, 1957, 97—109.
82. L. Baran, *Národopisná fotografie*. Český lid 4, 1949, 112—119.
83. Srov. N. I. Igonin, *Ispolzovanie materialov aerofotosjamki v etnografii*. Sovetskaja etnografija 1967, č. 5, 143—153.
84. Srov. M. Slivka, *Film a národopis*. Národopisné aktuality 4, 1967, 1—10.
85. Srov. např. Světozor 28, 1894, 131—132, 29, 1895, 284, 288, 536, 539—540, 545, 551, 568, 575 aj.; Zlatá Praha 2, 1894, 551, 558—559 aj.
86. Vyobrazení a popisy jsou sestaveny v pořadí: 1. Selský dvůr v bývalých soudních obvodech Šumavy (Chodsko); 2. Dřevěné statky na Šumavě; 3. Selský dvůr v Tepelském pohoří; 4. Stavení z Rudohoří; 4. Boudy v Krkonoších; 6. Selský dvůr z českomoravského pohoří; 7. Stavby ze Středohoří; 8. Selský statek z Chebska; 9. a 10. Z české nížiny.
87. Srov. B. Grueber, *Baumaterialien Böhmens in ihrer praktischen und geschichtlichen Bedeutung*, 2. odd. In: Mittheilungen des Architekten- und Ingenieur-Vereines für

- Böhmen 4, 1869, 35—45, tab. VIII—IX/cit. podle J. K r a m a ř í k, *Z nejstarších návrhů na stavby venkovských budov v Čechách*. Český lid 42, 1955, 215—216; K r a m a ř í k zde podrobně rozebírá a hodnotí dílo Seydlů). V této souvislosti stojí za povšimnutí práce J. P. J ö n d l a, *Unterricht in der Land-Baukunst überhaupt und bezüglich auf Privat- und Gemeindegebäude in Landstädten, Markflecken und Dörfern* z roku 1840; vyšla i v češtině od J a n a N e p o m u k a Š t ě p á n k a pod názvem „*Poučení o stavitelství pozemním vůbec a zvláště vzhledem na privátní a obecní stavení ve venkovských městech, městečkách a vesnicích*“. (Viz J. K r a m a ř í k, *Z nejstarších návrhů*, 212.)
88. Srov. *Das Bauernhaus in der Schweiz*, herausgegeben vom Schweizer Ingenieur- und Architektenverein. Zürich und Dresden 1903; *Das Bauernhaus im Deutschen Reiche und in seinen Grenzgebieten*, herg. vom Verbands deutscher Architekten- und Ingenieurvereine. Dresden 1906; *Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn und in seinen Grenzgebieten*, hrsg. vom Österreichischen Ingenieur- und Architektenverein. Dresden 1906; *Das Bauernhaus in Kroatien* (Kroatische Bauformen), hrsg. vom Kroatischen Ingenieur- und Architektenverein in Zagreb (Agram). Dresden 1911.
89. A. J i r á s e k, *České chalupy a stará stavení městská*. Květy 9, 1887, 61—67, 175 až 180.
90. A. J i r á s e k, *Rozmanitá prosa*. Praha 1896, 68.
91. Ve výroční zprávě Umělecké Besedy (na str. 18) se o tom praví: „Důležitý podnik, jenž ovšem dosud praktického užítku nepřinesl, jsou přípravné práce k vydání výkresů českých chalup. Zželelo se zajisté každému krásy milovnému, že na našem venkově malebné a s jemným vkusem stavěné chalupy a statky protivným kasárnickým domkům stále ustupují; z té příčiny učinil profesor Soběslav Pinkas návrh, aby vydány byly nejprve nejvýznačnější části staveb dřevěných, čímž by poskytnuta byla architektům látka ke konečnému rozluštění, jak by se sloh starých chalup s nynějším materiálem stavebním spojití a zužitkovati dal.“ Na to měl být vypsán konkurs. K uskutečnění návrhu však nedošlo. (Srov. J. P r o u s e k, *Dřevěné stavby starobylé roubené a lidový nábytek v severovýchodních Čechách*. Praha 1895, 2.)
92. K. V. A d á m e k, *Česká chalupa*. Časopis Vlasteneckého muzejního spolku olomouckého 7, 1890, 111. Proti osobitosti domu z Čech a Moravy vystoupil v kritické stati o Národopisné výstavě československé v Praze R. M e r i n g e r, jeden z hlavních zastánců tzv. etnické teorie (R. M e r i n g e r, *Die čechisch-slavisches ethnographische Ausstellung in Prag*. Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 25, 1895, 193—105.)
93. Byly uveřejněny v Českém lidu a v Časopise Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci.
94. Srov. Z. W i r t h — A. M a t ě j č e k, *Česká architektura 1800—1920*. Praha 1922. 44—48.
95. Srov. F. Ž á k a v e c, *Dílo Dušana Jurkoviče*. Praha 1929.
96. Viz dílo *Národopisná výstava československá v Praze v roce 1895*, 97.
97. Vyobrazení i půdorysy staveb byly uveřejněny v díle *Národopisná výstava československá v Praze v roce 1895*.
98. Složitá hospodářská, sociální i kulturní situace rozdělila české národopisce na dvě skupiny s rozdílnými názory na národopis jako vědu. Srov. moji stať *Národopisná výstava československá a Morava*. Národopisné aktuality 7, 1970, 192—195.

99. Z. Nejedlý, *Český dům*. Český lid 7, 1898, 4n.
100. Z. Nejedlý, *Český dům*, 4.
101. J. Karłowicz, *Chata polska. Studium lingwistyczno-archeologiczne*. Pametnik Fizjograficzny 4, Warszawa 1884.
102. „Kulturní zjev šířil se do okolí z jistého ohniska asi tak jako se šíří na rybníce kruhy od vrženého kamene. Schuchardt stvořil pro to jméno „Sachwelle“ — vlna věčná. I jméno se šířilo vlnou jazykovou „Sprachwelle“. Vlnu věčnou neomezilo ani cizí jazykové prostředí; vlna jazyková se však na hranici jiného jazyka láme a tříští. Příklad: Okno, jak je známo, přišlo k nám prostřednictvím Němců z prostředí románského; tedy vlna věčná stihla Němce i nás; ale Němci převzali i název (fenster je ze středověké latiny fenestra), kdežto my máme domácí název okno: tj. Němce stihla i vlna jazyková, nás nikoliv. Tak má zase každý kulturní zjev svou vlnu. Až bude materiál sebrán v dostatečném počtu, dají se jednotlivé vlny zjistit a nakreslit na mapě.“ (J. Jebavý, *Lidové obydlí a jeho kulturně historické vztahy*. Český lid 21, 1912, 259.)
103. „Důležitost studia lidového obydlí“ — uvádí Jebavý — „netřeba zvláště vykládat. Jde tu o to, aby se předešlo chybným výkladům o národnosti obydlí vůbec, a pak, aby jasna byla vratkost dohadů, z kterých se vyvozují závěry o kulturním našem nižším stupni.“ (J. Jebavý, *Lidové obydlí*, 257.)
104. L. Niederle, *Život starých Slovanů* I, 2. Praha 1913, 683—887.
105. L. Niederle, *Starý selský dům na moravském Slovensku*. Národopisný věstník československý 7, 1912, 97—113; t ý ž *Ves, obydlí a dvůr*. In: *Moravské Slovensko* I. Praha 1918, 41—96.
106. Srov. např. K. Chotek, *Staré typy valašského domu*. Národopisný věstník československý 11, 1916, 133—145.
107. Příslušné studie obou autorů byly publikovány především v Národopisném věstníku československém a ve Slovenském národopise.
108. D. Stránská, *O soupis a atlas lidových staveb v Československu*. Národopisný věstník československý 27—28, 1934—1935, 85—98.
109. Srov. J. Vařeka, *Vilém Pražák a československý národopis*. Národopisný věstník československý 5, 1970, 7—22; S. Kovačevičová, *Vilém Pražák a slovenská etnografia*, tamtéž, 23—33.
110. „... proč to tak dlouho vlastně trvalo,“ ptá se Mencl, „než jsme se dopracovali odpovědi na otázku původu a vlastnosti lidové tvorby? Příčinou byla chybně zvolená metoda studia: z běžného, povrchního dojmu a z určitého momentu vlasteneckého vytvořili jsme si náhled, že lidové umění je uměním národním, jen z lidu prýšícím, úplně samostatným a nezávislým na umění slohovém, ba naopak, že je tomu podkladem.“ (V. Mencl, *Lidové umění výtvarné*. Národopisný věstník československý 22, 1929, 140—141.)
111. Z. Wirth, *Umění československého lidu*. Praha 1928, 8.
112. E. Hoffman-Krayer, *Naturgesetz im Volksleben?* Hessische Blätter für Volkskunde 2, 1903, 57—64; t ý ž *Individuelle Triebkräfte im Volksleben*. Schweizerisches Archiv für Volkskunde 30, 1930, 169—182.

113. H. Naumann, *Primitive Gemeinschaftskultur*. Jena 1921.
114. V. Mencl, *Lidové umění výtvarné*, 138.
115. V. Mencl, *Lidová architektura*. Zprávy památkové péče 9, 1949, 28.
116. „Vyložit, proč a jakým způsobem u nás k tak pestré regionální mnohotvárnosti došlo“ — uvádí Mencl — „je možné jen tehdy, jestliže to, co je dnes rozestřeno topograficky vedle sebe, také se promítne nazpět historicky; jen tak se dospěje k poznání oněch dějinných procesů, které se za ní skrývají. Topografie promítnutá do běhu časů, to je ona základní metoda, jež vyvede pozitivisticky chápaný národopis z jeho těsných hradeb a spojí jej s ostatními historickými vědami o člověku, jež již na toto obohacení o nové národopisné pohledy dychtivě čekají, aby zmohly své otázky, jež bez něho, jen z archívních pramenů, jsou neřešitelné.“ (V. Mencl, *Lidová architektura*, 43.)
117. Srov. např. jeho studii *Pravěké tradice v stavební tvorbě našeho lidu*. Zprávy památkové péče 16, 1956, 82—89.
118. „Máme-li dostatečný materiál z některého kraje a sledujeme-li v něm vývoj lidového umění výtvarného nepředpojatě, jistě dospějeme k přesvědčení, že široké vrstvy lidové ve skutečnosti netvořily, nýbrž prostě přijímaly ojedinele i hromadně výtvořené jednotlivců... Archivní zprávy dokazují, že účast selského lidu za stará v tvorbě byla pouze pasivní; lid je totiž jenom přijímal a neuplatňoval nijakého vlivu na její provedení.“ J. F. Svoboda, Horácko. *Lidové umění výtvarné*. Praha 1930, 8.
119. Srov. V. Pražák, *Vzpomínka na J. F. Svobodu*. Český lid 41, 1954, 58.
120. V knize *Lidové stavitelství na Slovensku* Vydra uvádí: „Lidové umění není odpadem vyšších kultur uměleckých, nýbrž *podkladem a předchůdcem*, z něhož se teprve ony vyšší vyvinuly. Připustiti můžeme teprve pozdější jakési zpáteční reflexy kultur vyšších na nižší, vliv vysokého umění na tvorbu lidovou, kterýžto vliv je pouze zlomkem všech ostatních vlivů, jež na vývoji primitivního lidového umění spolupůsobily a jež jsou daleko podřadnější proti vlivům klimatu a přírody.“ (J. Vydra, *Lidové stavitelství na Slovensku*. Praha 1929, 22.)
121. Srov. B. Beneš, *P. Bogatyřov a strukturalismus*. Český lid 55, 1968, 193—205.
122. Mukařovský upozorňuje, že funkčnost architektury je věc velmi složitá. Rozeznává čtverý funkční horizont. „Především jsou funkce budovy určovány aktuálním účelem, za druhé však také účelem jako historickým faktem: i jde-li např. o účel tak individuální, jako je vybudování rodinného obydlí, řídí se utváření a rozložení budovy, a tedy i její funkčnost netoliko aktuálním praktickým zřetelem, ale také ustáleným kánonem (souborem norem) tohoto druhu staveb a jeho dosavadním vývojem; oba aspekty účelnosti, aktuální a historický, se mohou při řešení daného úkolu rozcházet. Třetí funkční horizont tvoří organizace kolektiva, ke kterému patří objednatel i architekt: i zdánlivě neutilitárněji podmíněné funkce budovy přijímají podobu a vzájemný poměr, jaké odpovídají uspořádání společnosti, hospodářským a hmotným možnostem, které má společnost po ruce atd... Konečně existuje i funkční horizont individuální: individuum může se — jak zřejmo — odchylovat od všeho, co je normováno horizonty předchozími...“ (J. Mukařovský, *Studie z estetiky*, 199.)
123. K. Šourek, *Pokus o nový výklad lidového umění*. Český lid 1, 1946, 43.
124. K. Šourek, *Lidové umění v Čechách a na Moravě*. Praha (s. a.), 127—128.

125. Z autorů, kteří publikují příspěvky o lidovém stavitelství v poválečném období, jmenujme kromě již uvedených badatelů alespoň E. Baláše, S. Kovačevičovou, A. Polonce, J. Kšira, V. Buriana, O. Dostála, O. Máčela, J. Kramařika, L. Štěpánka, J. Vajdiše, A. Plessingerovou, J. Botíka, J. Kantára, J. Langra, Š. Mruškoviče, J. Vařeku, J. Scheybala, S. Švecovou, J. Turzo, I. Puškára. (Výčet je uveden bez jakéhokoliv hodnotícího pořadí.)

---

2. Blick auf die Gemeinde Hřebečná (früher Hengstererben, Bez. Karlovy Vary), Photo St. Sulc 1968. (K článku J. Vařeky)

Richtungen und Methoden in der europäischen Erforschung der volkstümlichen Baukunst

Zusammenfassung

Die Anfänge der wissenschaftlichen Untersuchung der volkstümlichen Baukunst fallen in den Zeitraum der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Damals entstehen und entfalten sich in der Volkskunde verschiedene theoretische Richtungen, von denen einige die ethnographische Forschung im weltweiten Massstab beeinflussten, während sich andere mit ihrem Einfluss nur auf einige Länder beschränkten.

Wenn wir „Richtung“ als allgemeine Orientierung der Forschung auffassen, die sich in dem vom Forscher gestellten Ziel äussert, können wir in der europäischen Erforschung der volkstümlichen Baukunst einige grundlegende Gruppen ausklammern, die — mit allgemeinen Massstäben gesehen — im westlichen Teil Europas markanter als in seiner östlichen Hälfte zur Geltung gelangten.

1. Philologisch-historische Richtung: Die Forscher dieser Gruppe verwerten zur Rekonstruktion der Entwicklung des Bauwesens archäologische Belege, schriftliche Quellen, Abbildungen, rezente Belege und philologisches Material (Terminologie). Sie betrachten die Erforschung der volkstümlichen Baukunst als Bestandteil der Kulturgeschichte. Wichtige Arbeitsmethode, die von zahlreichen Autoren bei ihren Forschungen angewendet wird, ist die Methode „Wörter und Sachen“. Die Forscher dieser Gruppe waren grösstenteils Verfechter der sog. ethnischen Theorie.

2. Kulturgeschichtliche Richtung: In der europäischen Volkskunde hinterliess die kulturgeschichtliche Schule Spuren insbesondere in der sog. Kulturraumforschung. Die Forscher der kulturgeschichtlichen Richtung nehmen vor allem ihren Ausgang vom Terrainstudium der Bauerscheinungen in kleineren geographischen Komplexen. Die kulturgeschichtliche österreichische Richtung und die monographisch-historische amerikanische Richtung näherte sich stark der modernen historischen Auffassung vom Studium der volkstümlichen Baukunst an; dieses Studium kommt konsequent insbesondere in den Arbeiten der Ethnographen der europäischen sozialistischen Länder zur Geltung, die von der Methodologie des historischen Materialismus ausgehen.

3. Kulturgeographische Richtung: Sie hat zahlreiche Berührungselemente mit der kulturgeschichtlichen Richtung. In Verbindung mit der ethnischen Theorie

war diese Richtung besonders kennzeichnend für die deutsche Forschung der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts und in den ersten Dezennien unseres Jahrhunderts. In der gegenwärtigen Kulturraumforschung zeichnen sich zwei Richtungen ab, von denen die erste in der Bonner Schule Professor M. Zenders angewandt wird, während die zweite die Erforschung der sog. Innovationen repräsentiert und vor allem in der schwedischen Volkskunde und Kulturgeographie zur Geltung gelangt.

4. Evolutionistische Richtung: Die Theorie der Evolution, der Entwicklung der Kultur steht in Verbindung mit der ersten wissenschaftlichen Richtung in der allgemeinen Volkskunde — mit dem Evolutionismus. Beim Studium der volkstümlichen Baukunst fand das evolutionistische Denken einen markanteren Niederschlag im Werke des Schweizer Forschers H. Brockmann - Jerosch. Die Entwicklung, die die evolutionistische Richtung seit der Wende des 19. und 20. Jahrhunderts durchmachte, bezweckte die Anerkennung der Rolle von Migrationen, kulturellen Entleihungen, und insbesondere die Aneignung und Anwendung der geographischen Methode. Der sog. kritische Evolutionismus erstrebt die Rekonstruktion der Entwicklung von Kulturphänomenen in den grundlegenden Umrissen mit der Zielsetzung, die Erkenntnis des Menschen zu vertiefeln und die die Kulturentwicklung lenkenden Gesetze blosszulegen.

5. Soziologische Richtung: Beim Studium der volkstümlichen Baukunst gelang diese Richtung vor allem in Deutschland, Schweden und in der Schweiz zur Anwendung, wengleich auch in anderen Länder (Ungarn, Tschechoslowakei, Jugoslawien) Versuche mit ihrer Applikation nicht fehlen.

Bei die Erforschung der volkstümlichen Baukunst lasse sich einige grundlegende Methoden anwenden, die einen Einblick in diesen besonderen Organismus gewähren.

1. Historische Methode: Die historische Einstellung gegenüber den untersuchten Kulturphänomenen geht von bekannten zu unbekanntem Erscheinungen, vom gegenwärtigen Stand zur Rekonstruktion der Vergangenheit über. Die derart aufgefasste historische Arbeitsmethode erfordert eine Konfrontation rezenter Materialien mit älteren Quellen aus Archiven, aus der Literatur, aus der Ikonographie sowie mit prähistorischen und mittelalterlichen archäologischen Belegen. Der Arbeitsvorgang bei der Verwertung schriftlicher Quellen beim Studium der volkstümlichen Baukunst ist der gleiche wie bei jeder anderen historischen Arbeit. Weitaus problematischer ist die Konfrontation ethnographischer, bzw. schriftlicher Belege mit archäologischen Materialien. Die Beziehung zwischen rezenten Formen der Bauernarchitektur und prähistorischen Entdeckungen hängt eng zusammen mit der Problematik der Kulturkontinuität und Tradition.

2. Philologische Methode: Diese Methode spielte in der volkswissenschaftlichen Forschung bezüglich der volkstümlichen Baukunst schon in den Anfängen ihrer wissenschaftlichen Auffassung eine bedeutsame Rolle und verliert bis zum heutigen Tag nichts an Aktualität. Die beträchtliche Spezialisierung, die heute in den Gesellschaftswissenschaften auftritt, führt aber dazu, dass kaum irgendein Volkskundler völlig selbständig mit dieser Methode arbeiten kann.

3. Geographische Methode: Diese hat zwei grundlegende Aspekte. Der erste von ihnen ist rein geographisch und beruht in der Analyse und Komparation von Kulturphänomenen vor allem in der Beziehung zum geographischen Milieu. Der zweite Aspekt — und darin beruht heute der Schwerpunkt der Anwendung dieser Methode in der Volkskunde — ist die kartographische Veranschaulichung von Kulturphänomenen (Ethnokartographie), die es ermöglicht, deren Verbreitung und Beziehung zu anderen Kulturphänomenen sowie zu historischen, wirtschaftlichen, natürlichen und sonstigen im betreffenden Terrain auftretenden Umständen zu verfolgen, die Wege, Ursachen für den Eingriff von Kulturelementen im Raum zu klären und ihre Intensität und Dynamik festzuhalten.

4. Soziologische Methode: Während sich die historische und die geographische Methode vor allem auf die älteren Phasen der Entwicklung der Volkskultur verlegen, erblickt die soziologische Methode den Schwerpunkt ihrer Forschung in der Gegenwart und rückt die Frage der Funktion der Kulturphänomene in den Vordergrund. Deshalb wird diese Methode manchmal als funktionalistische bezeichnet.

5. Psychologische Methode: Sie ist bemüht, die innere Einstellung des Menschen als Kulturträgers zu den Umwelterscheinungen zu klären. Die Anwendung dieser Methode in der ethnographischen Forschung ist nicht leicht. Beim Studium der volkstümlichen Baukunst könnte man die psychologische Methode insbesondere bei der Lösung der Problematik ästhetischer Normen in der Bauernarchitektur in der Beziehung zu den volkstümlichen Künstlern verwenden.

6. Volkskundliche Methode: Jede der angeführten Methoden trägt zur Erkenntnis der Kulturgüter und des Lebens des Menschen nur unter einem bestimmten Aspekt bei. Keine von ihnen reiche aber an sich dazu aus, die Problematik des komplizierten Organismus der Volkskultur und ihrer einzelnen Teile in uneingeschränkter Masse zu erfassen. In diesem Sinne können wir — in Übereinstimmung mit R. Weiss — die Kombination der historischen, der geographischen, der soziologischen und gegebenenfalls auch der psychologischen und philologischen Methode als volkswissenschaftliche Methode bezeichnen. Die Anwendung oder Hervorhebung dieser oder jener Richtung hängt ab vom konkreten

Ziel, das die ethnographische Forschung verfolgt, sowie vom Forschungsobjekt selbst; eine bedeutsame Rolle spielt hier auch der chronologische Gesichtspunkt. Es ist selbstverständlich, dass der historische Aspekt bei der Volkskunde als einer historischen Wissenschaft grösstenteils dominieren wird und dass ein analytisches und vergleichendes Studium der Kulturphänomene und ihrer Komplexe auf einer gründlichen historischen Basis (analytisch-vergleichende oder auch historisch-vergleichende Methode) einen unerlässlichen Bestandteil der zu wählenden Arbeitsmethoden bilden wird. Einigender Faktor bei der marxistisch orientierten Ethnographie ist die historische Erkenntnismethode, deren Wesen in der Verfolgung des volkskundlichen Materials nicht als isolierter Erscheinungen, sondern im Zusammenhang mit wirtschaftlichen, sozialen, geographischen und sonstigen Bedingungen beruht.

Im Schlussteil seines Beitrags befasst sich der Autor mit den Methoden und Techniken der Terrainforschung (stationäre Methode, Methode der Orientierungsforschung /Rekognoskationsforschung/, Methode der Rückkehrforschung /wiederholten Forschung/, experimentelle Methode; Fragebogen, Enquete, Unterredung /Interview/, Beobachtung, Dokumentation /in Form von Plänen, Zeichnungen, Photographien, Fliegeraufnahme, wissenschaftlicher Film/) und nimmt die Einbeziehung der tschechischen und slowakischen Erforschung der volkstümlichen Baukunst in den europäischen Kontext vor.

---

3. Horní Blatná (Bez, Karlovy Vary). Photo St. Šulc 1968.

Das Bauernhaus im böhmischen Erzgebirge

JOSEF VĀŘEKA

Ůstav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Praha

Während wir über die Bauernhäuser im sächsischen Erzgebirge zahlreiche Arbeiten haben, von denen die modernen hervorragenden Studien A. Fiedlers und J. Helbigs den Höhepunkt dieses Verzeichnisses bilden¹⁾, stehen aus dem Gebiet des böhmischen Erzgebirges — mit Ausnahme dreier Studien des Autors dieser Abhandlung²⁾ — durchwegs nur kurze Beschreibungen älterer deutschen Heimatkundler in verschiedenen regionalen Zeitschriften zur Verfügung³⁾; von den grösseren Arbeiten ist dies, abgesehen von den Abhandlungen W. Wachsmanns⁴⁾ das Buch des Lehrers J. Hofmann⁵⁾, der darin bereits in den zwanziger Jahren eingehend das Bauernhaus im Gebiet um Karlovy Vary, das Gehöft aus dem Egerland veranschaulichte und gleichsam am Rande auch die Bauernhäuser in dem zum Kreis Karlovy Vary gehörigen westlichen Erzgebirge behandelte. Das in der künstlerischen Ausschmückung verhältnismässig arme und architektonisch weniger markante Haus der entlegenen Erzgebirger Dörfer lockte bei weitem nicht derart viele Forscher an, wie z. B. das in der Nachbarschaft liegende Haus aus der Gegend von Cheb, dessen Fachwerk im Giebel (Rautegiebel) der Blockbauten oder im Stockwerk grosser Gehöfte bereits zu Beginn des 19. Jahrhunderts in der Form so reiche Ornamente und in der Farbe eine so harmonische Einbeziehung erreichte, dass man schwerlich auch in Westeuropa dazu Analogien suchen könnte, woher ja diese Konstruktion auf das Territorium Böhmens eingedrungen war.

Das Bauernhaus auf der böhmischen und sächsischen Seite des Erzgebirges, ähnlich wie auf dem Gebiet des übrigen Böhmens, mit Ausnahme neuzeitlicher Überlagerungen des traditionellen gemauerten Hauses, war ein Blockbau, dessen letzte Beweise sich zum Unterschied vor allem vom westlichen sächsischen Gebiet im böhmischen Erzgebirge nur sehr selten, ja geradezu ausnahmsweise erhalten haben⁶⁾. Das Holzhaus trat im Erzgebirge gegenüber dem gemauerten Haus und dem Fachwerkhaus unauffällig bereits seit dem 16. Jahrhundert in den Hintergrund. Dabei möchten wir betonen, dass der Übergang von der einen zur anderen Hauskonstruktion sehr langsam verlief, so dass die ganzen weiteren

Jahrhunderte hindurch dort neben den schwindenden Blockbauten auch Massiv- und Fachwerkhäuser existierten, wobei das Fachwerk in der Regel nur im Kniestock, im Stockwerk oder im Giebel Anwendung fand. Das Massiv- oder Fachwerkhaus erlangte ungefähr im 18. Jahrhundert das Übergewicht, was neben dem rezenten Material auch durch zahlreiche graphische Blätter bestätigt wird, die eine wichtige Quelle zum Studium der Volksarchitektur in diesem Gebiet bilden⁷⁾. Aber auch damals ging das Holzhaus nicht ganz unter. Abgesehen von einigen Belegen, z. B. im zitierten Werk J. Hofmanns, ist die Gravüre „Burg Riesenberg“ von K. F. Wolf und A. Pucherna aus dem Jahre 1797 interessant, auf der wir neben der Ruine der erwähnten Burg links drei ebenerdige Blockhütten mit einem Strohdach sehen⁸⁾. Das erste ebenerdige Blockhaus mit einem Fenster in der Giebelwand hat einen einfachen Brettergiebel mit einem kleinen länglichen Ausschnitt in der oberen Hälfte; es trägt ein Satteldach mit einem hölzernen Rauchfang, der auf der linken Dachhälfte ausmündet; das Gerüst des Schornsteins besteht aus vier senkrechten Säulen, die untereinander durch waagrecht gebaute Platten verbunden und oben mit einem Pultdach überdeckt sind. Das zweite Blockhaus schliesst sich dicht, aber im rechten Winkel an das erste an und wir können daran den kurzen Abschnitt der Seitenwand und das Satteldach erkennen. Anscheinend handelt es sich eher um ein Wirtschaftsgebäude zum erstgenannten Wohnhaus als um ein zweites Wohnhaus. Auch der dritte Blockbau ist nur teilweise sichtbar. Der Zeichner hielt hier einen Teil der gezimmerten Seitenwand mit einem kleinen viertäfligen Fenster und das Satteldach fest. Die realistische Darstellung der beiden Autoren dieser Gravüre findet ihre indirekte Bestätigung durch den (im J. 1879 geborenen) Lehrer F. Schneider, der in der deutsch geschriebenen Chronik der im Erzgebirgevorland gelegenen Gemeinde Modlany bei Teplice⁹⁾ noch den Bau von Holzhäusern beschrieb, wieweil diese bereits damals wirklich Ausnahmen waren. Der Chronist schreibt, man lege auf die Fundamente aus Bruchsteinen waagrecht Balken, die Zimmerleute an den Ecken durch kleine Holzkeile zusammenbänden, manchmal zu einem senkrechten Balken zusammenzimmerten; für eine Wand benötige man acht bis neun aus weichem Holz behauene Balken. Die Fugen zwischen den Balken fülle man durch Lehm, Flachs und Fetzen aus. Diese Holzbauten hatten nur selten ein Stockwerk; ihr Satteldach war nur mit Reisig oder Stroh, später mit Schindeln bedeckt.

Von den Wirtschaftsgebäuden baute man, absehen von kleinen Objekten, wie z. B. Schuppen u. ä., am längsten die Scheunen aus Holz. Ähnlich wie wir bereits auf die drei erhöhten verschalten Scheunen in Aš auf dem Aquarell W. Kreizingers aus dem Jahre 1825 verwiesen haben¹⁰⁾, machen wir auf Scheunen dieses Typs aufmerksam, die auf Gravüren aus dem Gebiet des Erzgebirges veranschaulicht werden. Vielleicht am treffendsten ist eine solche Scheune auf der kolorierten Gravüre von J. Klotz und Wizani d. J. aus dem ausgehenden

18. oder dem Beginn des 19. Jahrhunderts festgehalten; diese Gravüre erschien bei C. G. Schultz in Dresden¹¹⁾. Auf der angeführten Gravüre steht die Scheune neben einem mit Stroh gedeckten gemauerten Gehöft mit teilweisem Fachwerk; sie besteht aus Brettern, die senkrecht auf einem niedrigen Steinsockel ruhen. Anscheinend handelt es sich um ein kleineres Objekt, da in seiner Seitenwand anstelle eines breiten Tores nur eine Tür eingezeichnet ist; es ist nicht ausgeschlossen, dass der erwähnte Bau die Funktion eines Heuschuppens hatte. Sein Satteldach ist mit Schindeln bedeckt, der Giebel an der Stirnseite trägt Fachwerk. Scheunen und Schuppen aus Brettern haben sich im Erzgebirge auch nur vereinzelt erhalten.

Ein bedeutsames Kapitel beim Studium der Volksarchitektur nicht nur im Erzgebirge, sondern in ganz Nordwest- und Nordböhmen ist die Frage des Fachwerkes. Es herrscht Einigkeit darüber, dass diese Konstruktion, die aus Westeuropa (vor allem aus dem benachbarten Deutschland) in Böhmen eindrang, bereits im Mittelalter in einigen böhmischen Städten Verwendung fand. Die älteste bekannte Abbildung von Häusern mit einem Riegelbau im Stockwerk befindet sich auf einem gotischen Holzschnitt Prags von einem unbekanntem deutscher Meister aus der Zeit um das Jahr 1490¹²⁾, wo diese Häuser in Psáře unweit der Moldau in der Nähe zweier Kirchen stehen. Aus der Abbildung geht hervor, dass die einfache Fachwerkkonstruktion, die aus Ständern, Riegeln, Kopf- und Fuststreben besteht, auch bis in die Giebel hineinreicht; das Fachwerk im Erdgeschoss ist nicht ganz nachweisbar. Aus dem weiteren Gebiet des Erzgebirges ist die älteste bekannte Abbildung einer Fachwerkkonstruktion die eines als Relief aufgefassten Baues auf dem Kirchenchor der Dekanatskirche zur J. Maria in Most; sie ist verziert und stammt aus den Jahren 1530—1540. Der etwas stilisierte Bau mit einer auffallenden Einfahrt in der vorderen Giebelwand und mit einem Satteldach trägt Fachwerk auch an der Längswand und am Giebel. Die Konstruktion von Wand und Giebel bildet, abgesehen von der Schwelle und dem Rähm, Andreaskreuze und Riegel sowie Streben. Der Bau ist sehr klein und im allgemeinen schematisch aufgefasst, so dass sich im Giebel und in der Wand nur je ein Andreaskreuz befindet. Trotzdem halten wir diesen Beleg aber für sehr wichtig, weil er ebenso wie der spätgotische Prospekt Prags — die Existenz der Fachwerkkonstruktion auf dem Territorium Böhmens am Ende der 15. und zu Beginn des 16. Jahrhunderts bezeugt. Damals, d. h. zu Beginn des 16. Jahrhunderts, drang das Fachwerk allmählich aus den Städten und feudalen Sitzen in die Dörfer Nordwestböhmens so vor, dass es zunächst nur teilweise bei einigen Wänden des Gebäudes oder im Giebel Verwendung fand und dann später, Hand in Hand mit dem vertikalen Wachstum des Hauses, den Kniestock und die Stockwerke der reicheren Gehöfte beherrschte. In Böhmen baute man nämlich — ähnlich wie in Sachsen — das Erdgeschoss nicht im Fachwerk, abgesehen von einigen Wirtschaftsge-

bäuden (z. B. Scheunen und Schuppen) und einigen Häusern in der Vorburg Lemberk bei Liberec. Unsere Erwägungen hinsichtlich der Entwicklung der Fachwerkkonstruktion finden neben der Anordnung, die mit Rücksicht auf den erhöhten Holzbedarf in den Zechen des Erzgebirges und wegen der Brandgefahr den Bau von Fachwerk-, gegebenenfalls Massivhäusern seit dem ausgehenden 16. Jahrhundert auferlegt, ihre Bestätigung auch durch zahlreiche weitere ikonographische Belege aus dem 17. bis 19. Jahrhundert und durch rezentes Material. So sehen wir z. B. auf der Strassenlandkarte für Nordböhmen in der Umgebung des Erzgebirger Dorfes Janov bei Most aus dem Jahre 1669¹³) Fachwerkkonstruktionen (Andreaskreuze), durchweg an den Obergeschossen der dortigen Gehöfte. Noch überzeugender ist die Abbildung von Bauerngehöften mit Riegelbau im Obergeschoss auf einer kolorierten Gravüre von Červený Hrádek (Rothenhaus), Kreis Chomutov, aus dem Jahre 1784¹⁴); das Skelett dieses Fachwerks besteht aus Ständern, Riegeln und Fussstreben. Zahlreiche Massivhäuser mit Fachwerk im Obergeschoss sehen wir weiter auf der kolorierten Gravüre von Jáchymov ungefähr aus der Mitte des vergangenen Jahrhunderts¹⁵), auf einer Zeichnung der Stadt Krupka von J. Gruss aus dem Jahre 1862¹⁶), wo in den Stockwerken mit Fachwerk Andreaskreuze vorherrschen, sowie auf vielen anderen¹⁷). Aus den hier angeführten Fachwerkbeschreibungen geht hervor, dass die Balkenskelette im wesentlichen sehr einfache Formen hatten und dass sie neben den Andreaskreuzen Ständer, Riegel und oft auch Streben zwischen den Ständern und Schwellen (oder Rähmen) bildeten, ohne besondere Formen hervortreten zu lassen. Dieser Zustand änderte sich auch nicht im Laufe des 19. Jahrhunderts. Im Erzgebirge treffen wir heute noch die letzten erhaltenen Fachwerkhäuser (ausnahmsweise auch mit einem Giebel) an; ihre oben beschriebenen Balkenskelette sind einfach, dunkel (manchmal auch gelb oder rot) gestrichen und kontrastieren dann auffallend mit den weissen, oft etwas farbig getönten Flächen dazwischen. Bei den meisten Gebirgsgehöften erkennen wir aber das Fachwerk nicht einmal von aussen, denn das Massivwerk wird gewöhnlich vor den ungünstigen Witterungseinflüssen durch senkrecht gelegte Bretten, Schindeln oder manchmal auch durch Schiefer geschützt.

Obwohl das Erzgebirger Haus zum Bereich des Fachwerkhauses gehört, dessen genaue räumliche Verbreitung in Nordwestböhmen auch Gegenstand des Studiums für den Volkskundlichen Atlas der ČSSR darstellt, sind heutzutage dort Massivbauten oder seit dem ausgehenden 19. und dem Beginn unseres Jahrhunderts auch Bauten aus gebrannten Ziegeln vorherrschend, die seither auch anstelle der Lehmstarken in der Fachwerkwand zur Verwendung gelangten. Wenngleich die ältesten bekannten datierten Steinbauten aus dem Erzgebirge aus dem 18. Jahrhundert stammen¹⁸), begann man in diesem Bergland unter dem Einfluss zahlreicher Erzgebirger Kumpelstädtchen auf dem Lande aus diesem Material schon früher zu bauen, offenbar zeitlich parallel mit der

4. Hütte mit einer Blockstube.
Abertamy, NC 67 (Bez. Kar. Vary),
Photo St. Sulc 1968.

5. Hintere Giebelmauer einer Hütte
(Stallteil). Abertamy, NC 67 (Bezirk
Karlovy Vary), Photo St. Sulc 1968.

6. Massivbau. Klíny, NC 20 (Bezirk
Most), Photo St. Sulc 1968.

7. Massivbau. Brandov, NC 40 (Bez. Mos), Photo St. Šulc 1968.

8. Massivbau. Hřebečná (früher Hengstererben, Bez. Karlovy Vary), Photo St. Šulc 1968.

9. Massivbau. Hřebečná, NC 163 (Bez. Karlovy Vary), Photo St. Šulc 1968.

10. Einstöckiges Fachwerkhaus. Hora Svaté Kateřiny, NC 132 (Bez. Most),
Photo st. Sulc 1968.

11. Einstöckiges Fachwerkhaus. Hora Svaté Kateřiny (Bez. Most),
Photo St. Sulc 1968.

12. Einstöckiges Fachwerkhaus. Hora Svaté Kateřiny, NC 152 (Bez. Most).
Photo St. Sulc 1968.

13. Einstöckiges Fachwerkhaus. Brandov,
NC 86 (Bez. Most), Photo St. Sulc 1968.

14. Einstöckiges Massivhaus aus dem
Jahre 1795. Hora Svaté Kateřiny,
NC 189 (Bez. Most), Photo St. Sulc 1968.

Einführung des Fachwerkbaues seit dem 16. Jahrhundert. Der zitierte ikonographische Beleg aus dem Jahre 1669 beweist die Existenz gemauerter ebenerdiger Häuser, die ganz aus Stein gebaut wurden und heutzutage im Erzgebirge am meisten verbreitet sind. Ähnlich aber, wie das Fachwerk- und Steinmauerwerk bei den Bauernhäusern nur langsam und allmählich zur Anwendung gelangte, vermochte es nur ebenso das traditionelle Holz zu verdrängen. Mit der Stratifikationsmethode können wir noch heute bei den letzten erhaltenen ältesten Bauten feststellen, dass man zunächst die Wände der Ställe und Fluren ausmauerte und erst dann die vorderen Stuben an die Reihe kamen, die sich der Verwendung von Stein am längsten widersetzen. Ein typischer Beweis ist die teilweise aus Holz bestehende ebenerdige Hütte aus Abertamy (Nr. 67) aus dem 18. Jahrhundert, die noch immer die Vorderstube aus Holz hat; die gezimmerten Stubenwände sitzen auf einem hohen und auffallend breiten getünchten Sockel und werden aussen durch senkrechte angenagelte Bretter geschützt. Die Reihenfolge bei der Ausmauerung ist weder zufällig, noch nur für das Erzgebirge typisch, sondern stellt das Ergebnis der Erfahrungen des ländlichen Menschen dar, der das Holz vor allem dort ersetzte, wo es rasch abgenützt wurde und verfaulte, z. B. bei den Ställen, und es andererseits hauptsächlich in der Stube weiter beibehielt, wo es ihm nach seinen Vorstellungen ein angenehmeres Wohnen als in Steinwänden ermöglichte.

Die ebenerdigen und einstöckigen gemauerten Häuser und Gehöfte im Erzgebirge haben gewöhnlich einen niedrigen Sockel, der regelmässig etwas aus der Wandebene hervortritt und sich durch dunklere Farbe abhebt. Die weiss oder grau aussehenden Wände werden mit glattem, manchmal auch grobem, nicht zugestrichenem Lehmverputz beworfen, der bei mehr gegliederten Fassaden mit den Lisenen, dem waagrechten Streifen an der Stelle des Kordongesimses zwischen dem Erdgeschoss und dem Obergeschoss und der Einsäumung bei den Fenstern, der Tür und der für eine Heiligenstatue bestimmten Nische kontrastiert; diese Nische findet sich gewöhnlich im Giebel, über der Eingangstür oder auch in der Seitenwand zwischen den Fenstern. Ähnlich wie beim Bau der gefachten Wände der Erzgebirgler die durch die Tradition gegebenen einfachen Formen des Balkenskelette wahrte, zeigte er auch bei den gemauerten Häusern, bei der Gestaltung ihrer Fassaden Nüchternheit und Schlichtheit, die vollauf seine sozialen Möglichkeiten widerspiegelte.

Was die Dachform anlangt, können wir eindeutig sagen, dass im Erzgebirge die Wohn- und Wirtschaftsgebäude von Satteldächern geschützt werden, die von einem einfach oder doppelt stehenden Stuhl getragen werden; zwecks Erreichung einer grösseren Spannung des Daches sind die Dachsparren oft geschifftet. Nur ausnahmsweise sehen wir bei den gemauerten Hütten oder einstöckigen Gehöften an der Giebelspitze einen kleinen Walm, der etwas über die Giebelebene hinausreicht. Obwohl wir dieselben Walme bei zwei Gehöften

auf der Gravüre Rothenhaus aus dem Jahre 1784 beobachten, können wir auf Grund des bisherigen Studiums dieser Frage konstatieren, dass im Gebiet des Erzgebirges Satteldächer vorherrschend waren, die am Fusse des Erzgebirges mit Stroh, in den höheren Lagen mit Schindeln, seit dem abgelaufenen Jahrhundert auch mit Schiefer und in jüngster Zeit mit Eternit bedeckt sind. Soweit die Giebel nicht später ausgemauert oder mit gefachtem Mauerwerk ausgefüllt wurden, sind sie noch heute bei vielen traditionellen ebenerdigen und geschossigen Häusern einfach mit Brettern zusammengezimmert, in dene Lüftungsöffnungen oder heutzutage am häufigsten kleine Fenster ausgeschnitten sind; einige Giebel werden nur im Oberteil von Brettern ausgefüllt, da sie im Unterteil gemauert oder gefacht sind. Ähnlich wie gewöhnlich gegen Norden orientierte Häuserwände durch eine Überdeckung aus Brettern, Schindeln oder Schiefer geschützt werden (heutzutage verwendet man zu diesem Zweck abweichend von der Tradition Eternit), schützt man auch die Giebel, die unter dem rauhen Gebirgsklima leiden. Wir können sagen, dass — abgesehen von der Einrahmung der Fenster durch profilierten Leisten bei einigen ältesten Häusern, abgesehen von der Verzierung bei der Jahreszahl und der farbigen Harmonie der Fachwerkwand — die Überdeckung des Giebels mit schmalen, unten ausgeschnitzten Schindeln zu den anmutigsten Merkmalen des Erzgebirger Hauses gehört. Die Schindeln bilden mit Ausnahme der unteren Reihe, wo sie stets senkrecht angeordnet sind, im Giebel ein Ornament in Ährenform z. B. nach Art ostböhmischen Dachgiebel (lomenice), oder sind horizontal kazipt, und zwar so, dass sie in jeder ungeraden Reihe in umgekehrter Lage zu jenen der geraden Reihe liegen. Abschliessend kann gesagt werden, dass die Überdeckung den Giebel nicht unterdrückt, sondern ihn im Gegenteil in der ganzen Komposition des Erzgebirger Hauses wirksam und auffallend macht.

Im Grundriss des Erzgebirgen Hauses wurde trotz zahlreicher neuzeitlicher Innenumgestaltungen und Zubauten der Typ des mitteldeutschen Hauses mit dem Stall neben dem Flur im wesentlichen beibehalten; dieser Typ überlagert sich heute mit dem slawischen Wohnspeicherhaus unterhalb des Erzgebirges nur im Gebiet von Chomutov,¹⁹⁾ da die Grenze zwischen diesen beiden Haustypen in den übrigen Abschnitten weiter gegen Südost verläuft. Der traditionelle Grundriss des Erzgebirgen Hauses besteht demnach aus der Stube, heute häufiger Küche im vorderen Teil des Hauses; sie diente zum Wohnen, Kochen und teilweise auch zum Schlafen. Weiter gehörte zum Grundriss der quer durch die Hausmitte verlaufende Hausflur sowie der Stall, der neben dem Flur gegenüber der vorderen Stube lag und auch vom Flur aus zugänglich war. Eine weitere zum wohnen oder als Kammer (Stübel, Waschkammer, Schlafzimmer) dienende Räumlichkeit entstand in der Regel im Vorderteil des Hauses durch Abtrennung von der grossen Stube oder auch durch einen Zubau. Im hinteren Teil des manchmal gewölbten Flurs wurde die Küche oder Speisekammer ab-

getrennt. Neben dem grundlegenden und traditionellen Grundriss mit einer oder zwei Stuben, dem Flur und dem Stall existiert noch eine ganze Reihe weiterer Varianten, und zwar sowohl bei einstöckigen Gehöften, wie auch bei den ebenerdigen Hütten der Kleinbauern, Forstarbeiter, ehemaligen Fuhrwerker u. a. Es ist nicht Aufgabe der vorliegenden Arbeit, alle diese Formen zu beschreiben, die neueren Datums sind und im traditionellen Grundriss die Absonderung weiterer erforderlicher Räume bezwecken. Man muss aber auf die gegenwärtige Änderung im Grundriss hinweisen, die nicht nur im Erzgebirge, sondern auch in anderen Grenzgebieten eintrat, die nach dem Jahre 1945 durch tschechische Bevölkerung ausreichend besiedelt wurden. Die in den traditionellen Häusern wohnenden Tschechen und Slowaken vermauerten den vom Flur in der Stall führenden Eingang, so dass sie so das mitteldeutsche Gehöft dem slawischen Wohnspeicherhaus anpassten. Die Tschechen benützen aber auch die Stuben in den Stockwerken weitaus weniger zum Schlafen oder Wohnen, sondern eher zu Wirtschaftszwecken. Diese Feststellung ist sicherlich interessant und verweist auf den engen Zusammenhang des Ethnikums mit einem gewissen Haustyp. Die traditionelle Struktur des Gehöftes wurde nach dem Jahre 1948 auch durch die im Erzgebirge in Form grosser Staatsgüter realisierte Sozialisierung der Landwirtschaft unterhöhlt. Durch den Bau neuer Wirtschaftsgebäude, wie z. B. Ställe, an der Peripherie der Gemeinde verlor der landwirtschaftliche Teil des Gehöftes seine Funktion, so dass die Höfe heutzutage vorwiegend als Behausungen dienen. Daher finden wir auch in jenen Gehöften, wo noch jetzt eine deutsche Familie wohnt (in einigen Gemeinden verblieben zehn und auch mehr solche Familien), gewöhnlich anstelle des Stalles — in dem in grösseren Gehöften über zehn Stück Rindvieh und in den Hütten mit einem geringeren Bodenausmass zwei bis vier Stück untergebracht waren — eine Holzkammer, ein Magazin oder einen Geflügelstall.

Der Grundriss des Erzgebirger Hauses wurde auch mit seinem vertikalen Wachstum beeinflusst, das wir anhand von ikonographischen Belegen seit dem 17. Jahrhundert verfolgten. Die Entstehung von Dachkammern bei den ebenerdigen Häusern oder eines ganzen Geschosses, wozu es auf Grund eigener Bedürfnisse des Gehöftes unter städtischen Einfluss kam, fällt offenbar bereits in das 16. Jahrhundert. Bei den ebenerdigen Häusern befinden sich im Dachraum eine oder zwei Schlafkammern, der Boden über dem Stallteil des Hauses dient vornehmlich als Heuboden. Eine ähnliche Disposition ist auch bei den einstöckigen Häusern gegeben, wo man aus dem im allgemeinen über dem ebenerdigen Flur liegenden Vorraum in zwei, gegebenenfalls auch mehr Schlafzimmer oder Kammern gelangt, in denen die jüngeren Familienmitglieder schlafen und wo früher auf grossen Höfen das Gesinde wohnte.²⁰ Der Boden in der Funktion des Schütt- oder Getreidebodens oder Heubodens liegt hart unter dem Dach und ist — ähnlich wie das Obergeschoss — durch eine Leiter vom

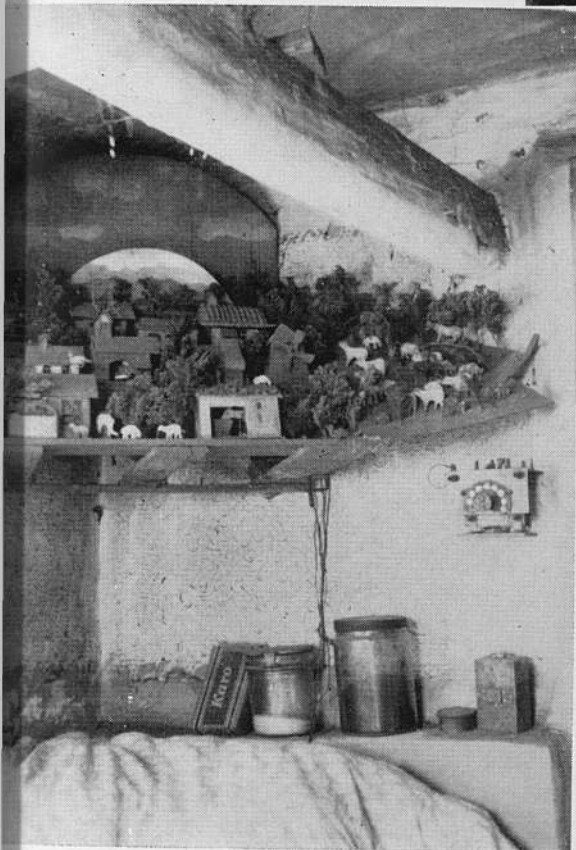
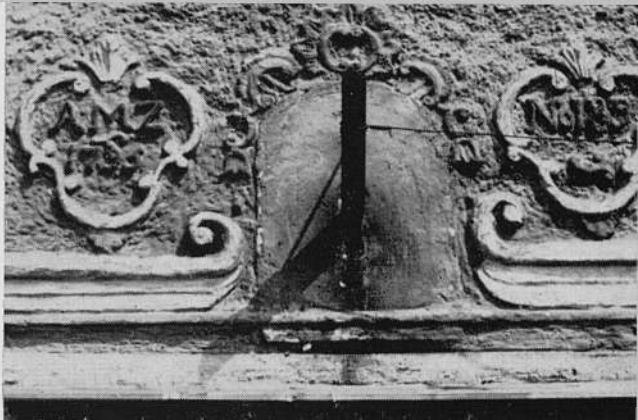
Flur zugänglich. Das Stockwerk über dem Stallteil des Hauses diente zur Aufbewahrung von Heu. Bei einigen Gehöften beobachten wir, ähnlich wie in Sachsen, in der Obergeschosswand eine blinde Tür, die angeblich im Falle eines Brandes benützt wurde.

Zwecks Ergänzung unserer Erwägung hinsichtlich des Grundrisses wäre noch anzuführen, dass fast bei allen Erzgebirger Häusern vor dem Haupteingang ins Haus an der Seitenwand eine transportable Bretterbude oder ein gemauerter Vorbau („Vorheisl“) zu sehen ist, der in den Wintermonaten den Flur vor dem Schnee und der knirschenden Kälte schützen soll. Aus der gegenüberliegenden hinteren Seitenwand des Hauses tritt vielfach auch heute noch ein niedriger gemauerter Bau mit einem Satteldach hervor; es handelt sich dabei entweder um den Backofen oder einen vom Hausflur zugänglichen geräumigen Keller. Erwähnung verdient der Umstand, dass der Abort nicht nur bei den einstöckigen, sondern auch bei den ebenerdigen Häusern nur vom Boden (Geschossflur) aus zugänglich war.²¹⁾

Das traditionelle Erzgebirger Interieur ging in den letzten Jahrzehnten fast völlig unter, und zwar nicht nur in den Häusern der zugewanderten Bewohner, die auch eine Teil ihrer Einrichtung und hauptsächlich ihre Wohnart mitbrachten, sondern grösstenteils auch in den Wohnungen der deutschen Familien, wo wir schon nur vereinzelt etwas vom traditionellen Inventar vorfinden. Diesbezüglich verweisen wir also auf die bereits zitierte Literatur, in der das alte Interieur des Erzgebirgen Hauses beschrieben wird, und wollen darauf aufmerksam machen, dass sich von der traditionellen Interieurteil in vielen Stuben noch der „Herrgottwinkel“ mit einem Kreuz und porzellanenen Heiligenfiguren erhalten hat. Heute lassen sich auch schwerlich Angaben über die Feuerstelle ermitteln, da sich von den traditionellen Feuerstellen nur vereinzelt der Backofen erhalten hat, der mit seiner Mündung gegen den Flur, gegebenenfalls gegen die Küche gekehrt ist. Die im allgemeinen bis zur Mittel des abgelaufenen Jahrhunderts hinten vom Flur aus beheizten Kachelöfen haben sich unseres Wissens nicht in einem einzigen Fall erhalten und wurden überall seit der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts durch Sparherde oder Öfen nach städtischen Vorbildern ersetzt.²²⁾

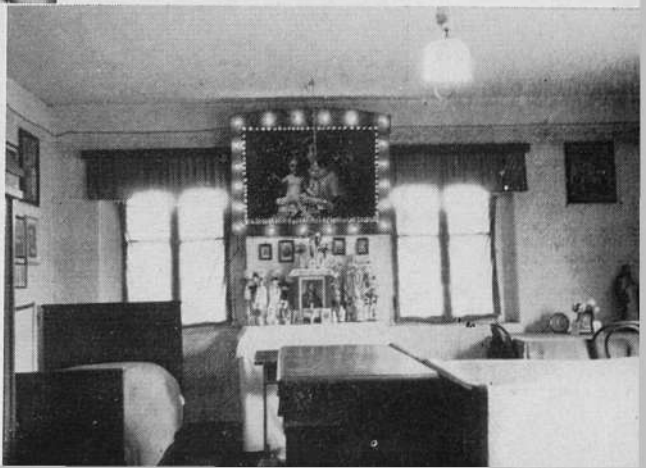
Sehr interessant und in der Literatur ganz unbeachtet ist das gemeinsame Wohnen von zwei — drei Familien in einer Stube. Das gemeinsame Wohnen im Erzgebirge als ausgesprochene soziale Erscheinung steht in keinem Fall mit dem auf dem Prinzip von Verwandtschaftsbeziehungen beruhenden gemeinsamen Wohnen in Zusammenhang, wie dies z. B. bei den Grossfamilien in der Slowakei oder bei den Gemeinschaften am Balkan der Fall ist. Soweit wir feststellen konnten²³⁾, hängt die Entstehung dieser Wohnart mit der Heimerzeugung der berühmten Erzgebirger Spitzen zusammen, bei der auch ganz besitzlose Leute eine Verdienstmöglichkeit suchten. Die ärmsten Familien hatten nicht nur kein

15. Detail der Zeitangabe (1795).
Hora Svaté Kateřiny, NC 189
(Bez. Most), Photo St. Sulc 1968.

16. Interieur einer Stube mit einer
während des ganzen Jahres dort instal-
lierten Weihnachtskrippe. Ervěnice,
NC 30 (Eigentümer R. Brännler), Bez.
Chomutov, Photo J. Vařeka 1959.

17. Stubeninterieur. Moldava im Erzge-
birge. NC 33 (Bez. Teplice), Photo J.
Vařeka 1959.

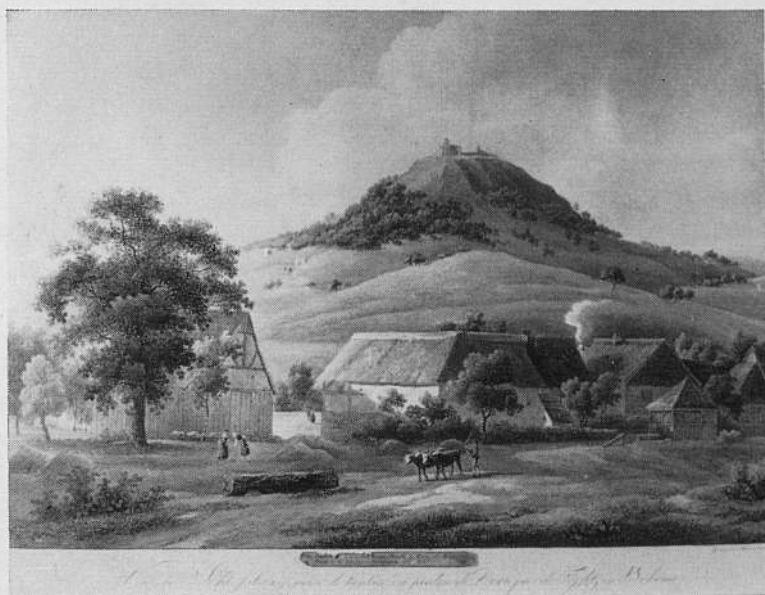

18. Hölzernes Glockengerüst. Klišy, hinter NC 9 (Bez. Most),
Photo St. Šulc 1968.

19. Bretterscheune. Brandov (Bez. Most), Photo St. Šulc 1968.

20. Doubravka bei Teplice. Kolorierte Gravüre (Zeichnung: J. Klotz, Gravierung: Wizzani d. J.), Heimatkundliches Gebietsmuseum in Teplice, Photo St. Sulc 1968.

21. Krupka (vorwiegend Fachwerkhäuser, im Hintergrund St. Annakirche). Mit Bleistift kolorierte Zeichnung (Autor: J. Gruss 1862), Heimatkundliches Gebietsmuseum in Teplice, Photo St. Sulc 1968.

22. Wohnstallhaus. Fláje, NC 75 (Bez. Most), Photo J. Vařeka 1955.

23. Wohnstallhaus. Fláje, NC 64 (Bez. Most), Photo J. Vařeka 1955.

24. Jáchymov. Gravüre (Zeichnung: A. Herold, Gravierung: J. Rybička), Heimatkundliches Gebietsmuseum in Teplice, Photo St. Šulc 1968.

Stück Boden, sondern auch nicht einmal ein Dach über dem Kopf und wohnten in Untermiete bei einer älteren Familie, die wenigstens eine Hütte mit zwei bis drei Hektar Boden besas. Eine oder zwei Familien von Untermietern wohnten und arbeiteten gemeinsam mit der Familie des Häuschenbesitzers in der Vorderstube. Die Untermieterfamilie besas, abgesehen von der allernotwendigsten Kleidung, Decken, Strohsäcken, einem Tisch, Sesseln und dem unerlässlichen Kochgeschirr und Gerät kein anderes Mobilar im Hause. In der Stube standen neben dem üblichen Mobilar je nach der Familienzahl zwei oder drei Tische mit Sesseln (sie waren bei den beiden Stirnwänden untergebracht), an denen die Untermieter tagsüber arbeiteten und assen. Es wäre noch zu betonen, dass — ungeachtet der Tatsache, dass in einer durchschnittlich grossen Stube gegen zehn Menschen zusammengedrängt sassen — jede Familie auch in dieser Gemeinschaft selbständig war und auf eigene Faust lebte. Auch das Kochen auf dem Sparherd oder früher im Kachelofen, in dem gewöhnlich der Besitzer heizte, war individuell, auch ass man nicht kollektiv, wengleich in der Regel zur gleichen Zeit. Ein geselligeres Leben gab es erst abends, wenn die Männer von der Arbeit heimgekehrt waren; dies geschah aber hauptsächlich aus praktischen Gründen. Bei Einbruch der Dunkelheit klöppelten alle an einem Tisch, um beim Leuchten Petroleum einzusparen. Zur Nacht begaben sich die Untermieter in die Dachkammern, wo sie auf einem auf dem Boden liegenden Strohsack schliefen, der Hauseigentümer lag unten in der Stube oder je nach Bedarf in einer Kammer. Die Untermieter blieben grösstenteils nicht lange dort wohnen, höchstens zwei bis drei Jahre, und übersiedelten dann wiederum anderswohin. Wenn sie vom Hauseigentümer im guten geschieden waren, kehrten sie manchmal nach Jahren wiederum an den ursprünglichen Ort zurück. Die letzten Untermieter machten sich erst zu Beginn des ersten Weltkriegs selbständig.

Das behelfsweise gemeinsame Wohnen in den ärmlichen Erzgebirger Hütten im 19. Jahrhundert gehört zu jenen interessanten Erscheinungen, denen wir bislang wenig Aufmerksamkeit widmeten. Fügen wir noch hinzu, dass das gemeinsame Wohnen im Erzgebirge nicht vereinzelt dasteht, Analogien fänden wir z. B. in Nordostböhmen in der Gegend von Náchod und im Riesengebirgsvorland, wo die Weber analog wohnten.²⁴⁾

Wir sagten bereits, dass die Behausung und der Stall im Erzgebirger Bauernhaus eine Einheit im Grundriss bilden. Bei den meisten Gehöften und Häuschen schliesst sich an den Stall die Scheune an, die also zusammen mit den Wohnräumen und dem Stall unter einem gemeinsamen Dach liegt. Die heutzutage durchwegs schon gemauerten Erzgebirger Scheunen sind nur bei den mittelgrossen und grösseren Gehöften dreiräumig (Tenne — Panzen), bei den Häuschen mit kleinen Bodenbesitz haben sie nur eine Tenne. Abschliessend kann gesagt werden, dass mit Ausnahme der Grosshöfe, wo Scheune, Schuppen und manchmal auch ein weiterer Stall (Pferdestall u. a.) selbständig stehen, die Erz-

gebirger Gehöfte Einhäuser ohne geschlossene Höfe sind, die für die tiefer gelegenen Gebiete typisch erscheinen.

Das mit dem sächsischen Haus zusammenhängende und vom Süden her vom tschechischen Haus beeinflusste Bauernhaus im böhmischen Erzgebirge geht rasch unter, und zwar nicht nur unter dem Einfluss der Ereignisse nach dem zweiten Weltkrieg, sondern auch durch die Aufhebung einiger Grenzgemeinden und -siedlungen, durch den Bau der Talsperre in Fláje, durch die Anlegung von Erholungsgebieten, den Bau neuer Siedlungen und landwirtschaftlicher Betriebe im Einklang mit den Erfordernissen der modernen Landwirtschaft sowie aus weiteren Gründen. Wir waren bemüht, in der vorliegenden Studie wenigstens einige charakteristische Merkmale und Kulturgüter dieses Bauernhauses festzuhalten und zu erläutern.

ANMERKUNGEN

1. A. Fiedler - J. Helbig, *Das Bauernhaus in Sachsen*. Berlin 1967.
(Dort ist die weitere Literatur angeführt.)
2. J. Vařeka, *Lidové stavby v Janově na Mostecku ve světle archivních pramenů* (Bauernhäuser in Janov im Kreis Most im Lichte der Archivquellen). Český lid 47, 1960, 173—178; ders., *Lidové stavby ve východním Krušnohoří* (Bauernhäuser im östlichen Erzgebirge). Sborník Severočeského muzea — Historia 3, 1962, 225—237 + Bildbeilage; ders., *Grafické listy a akvarely z 18. a 19. století jako pramen ke studiu lidových staveb na Teplicku a Chomutovsku* (Graphische Blätter und Aquarelle aus dem 18. und 19. Jahrhundert als Quelle zum Studium der Bauernhäuser im Gebiet von Teplice und Chomutov). Český lid 50, 1963, 7—14.
3. Verzeichnis dieser Literatur bis annähernd 1930 siehe im Buch A. Hauffens, *Bibliographie der deutschen Volkskunde in Böhmen*, Reichenberg 1931, 305—306.
4. A. Hauffen, op. cit., 305—306.
5. J. Hofmann, *Die ländliche Bauweise, Einrichtung und Volkskunst des 18. und 19. Jahrhunderts der Karlsbader Landschaft*. Karlsbad 1928.
6. Eines der letzten Blockhäuser mit massiver Hinterstube und Stallteil fanden wir in Abertamy, NC 61, Kreis Karlovy Vary, Eigentümerin Barbara Siegel, geb. 1896, heute 3 ha + 2 Kühe; Hütte aus dem 18. Jahrhundert).
7. Siehe J. Vařeka, *Grafické listy a akvarely z 18. a 19. století*, op. cit.
8. Abmessungen der Gravüre 200 × 143 mm, Heimatkundliches Gebietsmuseum Teplice, Inv. Nr. 501.
9. Chronik der Gemeinde Modlan. Bezirksarchiv in Teplice.
10. J. Vařeka, *Lidové stavby v ašském výběžku (Bauernhäuser im Ausläufer von Aš)*. Český lid 52, 1965, 77, 80—81.

11. Abmessungen der Gravüre 367 × 525 mm, Heimatkundliches Gebietsmuseum Teplice, Inv. Nr. 86.
12. Panorama Prags vom Wyschehrad. Holzschnitt 19 × 53 cm, ohne Signum, 1493. Illustration aus der lateinischen Ausgabe des Liber chronicarum von Dr. Hertmann Schedel. Nürnberg, Verlag Seb. Schreyer und Seb. Kamermeister, Druck Ant. Koberger, 1949. (Zd. Wirth, Praha v obrazech pěti století — Prag in den Bildern von fünf Jahrhunderten. Praha 1934, Reproduktion Nr. 1.)
13. Staatliches Zentralarchiv in Prag, Sign. SMP — F VI — 22, Inv. Nr. 981 (siehe auch J. Vařeka, *Lidové stavby v Janově na Mostecku ve světle archívních pramenů*, op. cit., 175, 177).
14. Autoren F. K. Wolf - A. Pucherna, 200 × 145 mm, Heimatkundliches Gebietsmuseum Teplice, Inv. Nr. 501.
15. Autoren E. Herold - J. Rybička, 130 × 180 mm, Heimatkundliches Gebietsmuseum Teplice, Inv. Nr. 2791.
16. Mit Bleistift kolorierte Zeichnung. Oval 205 × 265. Heimatkundliches Gebietsmuseum Teplice, Inv. Nr. 2113.
17. Siehe z. B. Sammlung H. Hallwich (+ 1913) im Heimatkundlichen Gebietsmuseum Teplice.
18. N6 LFTS Anno 1776. Jahreszahl über der Eingangstür im unteren Geschossteil. Fláje, NC 6 (überflutet). — AMZ 1795. Jahreszahl über der Eingangstür im unteren Geschossteil. Hora Sv. Kateřiny, NC 189.
19. Den Typ eines slawischen Wohnspeicherhauses ermittelte J. Vařeka z. B. in Nové Sedlo bei Chomutov und anderswo (siehe die Forschungen J. Vařekas, Archiv des Instituts für Ethnographie und Folkloristik der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften, Fonds NSČ).
20. Nach G. Schubert (geb. 1904 in Janov bei Most, 5 ha + Arbeiter, Janov, NC 45) und weiteren Informatoren schief das Gesinde nur ganz ausnahmsweise in den Pferdeställen. Der Informator führte lediglich einen derartigen Fall aus Dřínov im Gebiet von Chomutov an, wo im Pferdestall der Kutscher während des ganzen Jahres auf dem „Strohsack“ in einem einfachem Bett schlief; dieses Bett bestand aus einem durch Bretter quer verbundenen Rahmen, der auf vier Bettstadeln aufsass.
21. Der längs der hinteren Seiten- oder Giebelwand auf den Düngerhaufen abgeleitete Abfluss wurde erst in den ersten Hälfte unseres Jahrhunderts konsequent mit Brettern verschlagen; vorher war er ungedeckt.
22. Nähere Beschreibung der Feuerstellen und alten Rauchfänge in der Studie J. Vařekas, *Lidové stavby ve východním Krušnohoří*, op. cit., 229.
23. Wichtigste Informatorin Barbara Siegel, Abertamy, NC 67, geb. 1896 (arbeitete im Haushalt und in der Wirtschaft), und Marie Siegel, Abertamy, NC 67, geb. 1923 (Arbeiterin).
24. Siehe darüber J. Štastná, *Rodinný život textilních dělníků na Ústecko-Orlicku od konce 19. století do období první republiky* (Das Familienleben der Textilarbeiter im Gebiet von Ústí und Orlicko vom ausgesehen 19. Jahrhundert bis in die Zeit der ersten Republik). Praha 1958, 44 (Diplomarbeit, Manuskript im Institut für Ethnographie und Folkloristik der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften).

25. Interieur einer vorderen Stube.
Osek - Nová Ves, NC 44 (Bez. Teplice),
Photo J. Vařeka 1955.

26. Backofen. Fláje, NC 70 (Bez. Most), Photo J. Vařeka 1955.

27. Backofen. Osek - Nová Ves,
NC 44 (Bez. Teplice), Photo J.
Vareka 1955.

28. Wohnstallhaus. Osek - Nová
Ves, NC 44 (Bez. Teplice), Photo
J. Vareka 1955.

29. Wohnstallhaus (der Stall wur-
de zu einer Stube geändert).
Fláje, NC 87 (Bez. Most), Photo
J. Vareka 1955.

30. Wohnstallhaus. Fláje, NC 87 (Bez. Most),
Photo J. Vařeka 1955.

31. Wohnstallhaus. Fláje, NC 42 (Bez. Most),
Photo J. Vařeka 1955.

32. Wohnstallhaus. Fláje, NC 107 (Bez.
Most), Photo J. Vařeka 1955.

33. Wohnstallhaus. Osek - Nová Ves,
ohne NC (Bez. Teplice), Photo J. Vaře-
ka 1954.

34. Detail der Zeitangabe (EGI 1769).
Osek - Nová Ves, NC 1 (Bez. Teplice),
Photo J. Vařeka 1955.

Lidové stavitelství v českém Krušnohoří

Zatímco o lidových stavbách v saském Krušnohoří máme řadu prací, z nichž současné vynikající studie A. Fiedlera a J. Helbiga tento seznam završují (citace publikací a pramenů je v poznámkách), z oblasti českých Krušných hor jsou k dispozici — s výjimkou tří studií autora tohoto článku — vesměs jen drobné popisy starších německých vlastivědných pracovníků v různých regionálních časopisech; z větších prací je to vedle článků W. Wachsmanna kniha učitele J. Hofmanna, který v ní již ve dvacátých letech zevrubně zobrazil dům Karlovarska, chebský statek a okrajově si všiml i lidového stavitelství v západním Krušnohoří. Uměleckou výzdobou dost chudý dům zapadlých krušnohorských vesnic zdaleka tedy nepřilákal tolik badatelů, jako např. sousední dům chebský, jehož hrázděná konstrukce ve štítě roubených domů nebo v patře velkých usedlostí dosáhla už na počátku 19. století tvarově tak bohatých obrazců barevně harmonický zladěných, že se pro to obtížně hledají analogie i v západní Evropě, odkud tato konstrukce pronikla na území Čech.

Je známo, že lidový dům na české i saské straně Krušných hor podobně jako na území ostatních Čech s výjimkou novodobých překryvů tradičního domu zděného byl převážně dům roubený, jehož poslední doklady se na rozdíl od západní saské oblasti dochovaly v českém Krušnohoří jen velmi vzácně, ba výjimečně. Dřevěný dům v Krušných horách ustupoval domu zděnému a hrázděnému pozvolna již od 16. století. Přechod od jedné domové konstrukce ke druhé byl velmi pomalý, takže po celá další staletí existovalo tam vedle zanikajícího roubení i zdivo a hrázdění, kterého se zpravidla používalo jen v polopatře, patře nebo ve štítě. Dům zděný nebo hrázděný nabyt zřetelné převahy v 18. století, což vedle recentního materiálu potvrzuje i řada grafických listů, které jsou důležitým pramenem ke studiu lidového stavitelství v této oblasti. Dřevěný dům však ani tehdy ještě zcela nezanikl. Vedle několika dokladů např. v zmíněném díle J. Hofmanna stojí za zmínku zajímavá rytina „Osek — hrad“ od K. F. Wolfa a A. Pucherny z roku 1797, na níž vedle zřícenin hradu Oseka vidíme na levé straně tři přízemní roubené chalupy s doškovou střechou.

Významnou kapitolou při studiu lidového stavitelství nejen v Krušných horách, ale v celých severozápadních a severních Čechách je otázka hrázdění. Ne-ní sporu o tom, že se tato konstrukce, která do Čech pronikla ze západní Evropy (především ze sousedního Německa), uplatnila už ve středověku v některých českých městech. Nejstarší známé zobrazení domů s hrázděným patrem je na pozdně gotickém dřevorytu Prahy od neznámého německého mistra z doby kolem roku 1490, na kterém tyto domy stojí v Psářích nedaleko Vltavy v blízkosti dvou kostelů. Z vyobrazení je zřejmé, že jednoduchá konstrukce hrázdění,

kteřou tvoří sloupky a trámký vodorovné i šikmé, zasahuje také do štítů; hrážděné zdivo v přízemí není zcela průkazné. Z širší oblasti Krušných hor je nejstarší známé zobrazení hrážděné konstrukce v reliéfně pojaté stavbě na kruchtě děkanského kostela P. Marie v Mostě, vyzdobené v letech 1530—1540. Poněkud stylizovaná stavba s nápadným vjezdem v průčelní štítové stěně a sedlovou střechou má hrážděnou delší stěnu i štít. Kostru stěny a štítu tvoří kromě rámu ondřejevské kříže a vodorovné i šikmé trámký. Stavba je velmi malá a vcelku schématicky pojatá, takže ve štítě i ve stěně je jen po jednom ondřejevském kříži. Přesto pokládáme tento doklad za velmi důležitý, protože stejně jako pozdně gotický prospekt Prahy dokazuje existenci hrážděné konstrukce na území Čech koncem 15. a počátkem 16. století. V této době, tj. na počátku 16. století, pronikalo hrážděné zdivo pozvolna z měst a feudálních sídel na vesnici severozápadních Čech tím způsobem, že se nejprve uplatňovalo jen částečně u některých stěn stavby nebo ve štítě a teprve později s vertikálním růstem domu ovládlo polopatra a patra bohatších usedlostí. V Čechách se totiž podobně jako v Sasku přízemí s výjimkou některých hospodářských staveb (např. stodol a kolen) a několika domků v podhradí Lemberku u Liberce v hrážděné konstrukci nestavělo. Naše úvahy o rozvoji hrážděné konstrukce v Čechách potvrzuje vedle recentního materiálu i řada dalších ikonografických dokladů ze 17. až 19. století, z nichž ty, které jsou pro studium lidového stavitelství nejdůležitější, autor interpretuje.

Ačkoliv krušnohorský dům patří k oblasti hrážděného domu, jehož přesné geografické rozšíření v severozápadních Čechách je také předmětem studia pro Národopisný atlas ČSSR, převládají tam dnes zděné stavby stavěné z kamene, nebo od konce 19. století a počátku našeho věku též z pálených cihel, kterých se od této doby začalo používat také místo lepenicové výplně v hrážděné stěně. I když nejstarší známé datované kamenné stavby z Krušných hor pocházejí z 18. století, začalo se tam stavět na vesnici z tohoto materiálu vlivem krušnohorských hornických městeček již dříve, patrně souběžně se zaváděním hrážděného zdiva od 16. století. Ikonografický doklad z roku 1669 (Mapa silnic v Janově u Mostu) prokazuje existenci zděných přízemních domů, které se stavěly celé z kamene a jsou dnes v Krušných horách nejrozšířenější. Podobně však jako hrážděné i kamenné zdivo se u lidových staveb uplatňovalo pozvolna a jen postupně vytlačovalo tradiční dřevo. Stratifikační metodou ještě dnes u posledních dochovaných nejstarších staveb zjistíme, že se nejprve vyzdívaly stěny chlévů a síně, a teprve potom přišla na řadu přední světnice, která odolávala přijetí kamene nejdéle. Typickým dokladem je polodřevěná přízemní chalupa v Abertamech (čp. 67) z 18. století, která má dosud přední světnici roubenou.

Pokud jde o formu střechy, můžeme jednoznačně říci, že v Krušných horách chrání obytné i hospodářské stavby střechy sedlové, nesené typickou jed-

noduchou nebo dvojitou stolicí stojatou. V další části studie si pak autor všimá štítu, úpravy stěn a krátce se také zmiňuje o interiéru a topeništi.

V půdorysu krušnohorského domu se přes řadu novodobých vnitřních úprav a přístaveb v podstatě zachoval středoněmecký typ domu s chlévem vedle síně, který se dnes prolíná se slovanským komorovým domem pod Krušnými horami jen v oblasti Chomutova, protože hranice mezi oběma domovými typy v ostatních úsecích probíhá hlouběji na jihovýchod. Vedle základního a tradičního půdorysu o jedné nebo dvou světnicích, síni a chlévu existuje dnes řada dalších variant, a to jak u patrových statků, tak v přízemních chalupách malých zemědělců, lesních dělníků, bývalých povozníků ap. Není úkolem této práce popsat všechny tyto formy, které jsou novější a sledují v tradičním půdorysu vyčlenění dalších potřebných prostor. Je však třeba upozornit na současnou půdorysnou změnu, k níž došlo nejen v Krušných horách, ale i v jiných pohraničních oblastech, které po roce 1945 dosídlovalo české obyvatelstvo. Češi a Slováci po svém příchodu zazdívali v tradičních domech vstup do chléva ze síně, takže tímto způsobem přizpůsobovali středoněmecký typ domu slovanskému domu komorovému. Češi také mnohem méně využívají patrových světnic či komor ke spaní nebo k bydlení, ale používají jich spíše k hospodářským účelům. Toto zjištění je jistě zajímavé a ukazuje na těsné sepejetí etnika s určitým typem domu. Tradiční strukturu usedlosti rozrušila po roce 1948 i socializace zemědělství, realizovaná v Krušných horách formou velkých státních statků. Výstavbou nových hospodářských budov na periférii obce ztratila svou funkci zemědělská část usedlosti, takže statky dnes převážně slouží k bydlení.

Půdorys krušnohorského domu ovlivňoval také jeho vertikální růst, který je možno sledovat na ikonografických dokladech od 17. století. Vznik podkrovních komor u přízemních domů nebo celého patra, k němuž došlo z vlastních potřeb usedlosti pod městským vlivem, patrně spadá už do 16. století.

Velmi zajímavé a v literatuře zcela opomíjené je společné bydlení dvou — tří rodin v jedné světnici. Krušnohorské společné bydlení jako jev vyložené sociálně v žádném případě ovšem nesouvisí se společným bydlením založeným na principu příbuzenských vztahů, jako je tomu na příklad u velkorodin na Slovensku nebo balkánských zádruh. Pokud jsme mohli zjistit, vznik tohoto způsobu bydlení souvisí s podomáckou výrobou proslulých krušnohorských krajek, ve které hledali obživu i zcela nemajetní lidé. Nejchudší rodiny, které nejenže neměly žádnou půdu, ale ani střechu nad hlavou, bydlely v podnájmu obvykle u starší rodiny, která vlastnila alespoň chalupu s dvěma až třemi hektary polí. Jedna nebo dvě rodiny podnájemníků společně bydlely a pracovaly s rodinou majitele chalupy v přední světnici. Podnájemnická rodina kromě nejnnutnějšího šatstva, dek, slavníků, stolu, židlí a nezbytného nádobí a náradí

žádný jiný majetek v domě neměla. Ve světnici kromě běžného nábytku a zařízení stály podle počtu rodin dva nebo tři stoly se židlemi (byly umístěny u obou průčelních stěn), za kterými podnájemníci přes den pracovali a jedli. Je zapotřebí zdůraznit, že ačkoliv se v jedné světnici průměrné velikosti tísnilo na deset lidí, každá rodina byla i v tomto společenství samostatná a žila po svém. Také vaření na sporáku nebo dříve v kamnech, v nichž obvykle topil majitel, bylo individuální, ani se společně nejedlo, i když zpravidla ve stejnou dobu. Kolektivnější život nastal až večer, kdy se už vrátili z práce i muži; bylo to však z důvodů hlavně praktických. Když se setmělo, všichni paličkovali u jednoho stolu, aby ušetřili při svícení petroleje. Na noc podnájemníci odcházeli do podkrovních komor, kde spávali na slamníku položeném na zemi, majitel spal dole ve světnici nebo podle potřeby v komoře. Podnájemníci se většinou na dlouho nezabydleli, zůstali dva až tři roky a pak se zase stěhovali jinam. Ti, kteří se s majitelem loučili v dobrém, se někdy po letech zase vraceli na původní místo. Poslední podnájemníci se osamostatňovali až počátkem první světové války.

Nouzové společné bydlení v chudých krušnohorských chalupách v 19. století patří k těm zajímavým jevům, kterým jsme dosud věnovali málo pozornosti. A dodejme, že krušnohorské společné bydlení není ojedinělé, analogie bychom našli např. v severovýchodních Čechách na Náchodsku a v Podkrkonoší, kde podobně bydleli tkalci.

Obydlí i chlév tvoří v krušnohorském lidovém domě půdorysnou jednotu. U většiny usedlostí i chalup na chlév navazuje stodola, která je tedy pod společnou střechou s obydlím i chlévem. Můžeme uzavřít, že s výjimkou velkých statků, kde stodola, kolna a někdy i další chlév (konírna ap.) stojí samostatně, jsou krušnohorské usedlosti jednotraktové, bez uzavřených dvorů.

Obilní mandele

(Formy horizontální)

JAROSLAV KRAMAŘÍK

Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Praha

Výrazu mandel se používalo již v staré češtině a je znám u mnoha evropských národů; jeho původ spojují mnozí badatelé se středolatinským *mandala*, ale pokládá se i za nejasný.¹⁾ Faktem je, že se mandel jako početní jednotka vyskytuje v germánštině již záhy ve středověku a spojuje se s výrazy pro koš (*mande*, *mand*, *maund*) a záhy v anglosasštině i pro snop.²⁾ Dále se však jazykovou minulostí tohoto termínu zabývat nebudeme, nejen proto, že k tomu nejsme povoláni, ale že máme především na mysli obsah tohoto termínu.

Řadu našich starších dokladů o pojmu mandel snesl A. Sedláček.³⁾ Z jeho práce vyplývá, že mandel znamenal kdysi v Čechách početní jednotku pro 15 kusů podobně jako v Německu, že se ho užívalo zejména v zemědělství při počítání obilných snopů, ale že to nebyl zdaleka počet ustálený, jednoznačný. Měl nesporně vztah ke kopě, byl její čtvrtinou, ale poměr mandele k šedesátkové soustavě není tak přímý, jak by se na první pohled zdálo, stejně jako otázka šedesátkové soustavy samé má své problémy.⁴⁾ Než to bychom zabíhali již do věcí, jež jsou složité a vyžadovaly by zvláštní podrobné studie. Sedláček ve své knize konstatuje,⁵⁾ že v jeho době značí mandel souhrn 15—18 snopů a i v údajích ze starších časů existují pro toto tvrzení doklady. Ale mandel již v době Jungmannově měl poněkud širší rozsah,⁶⁾ obecně od patnácti do dvaceti snopů, a v hovorové řeči se stal během doby expresivním výrazem pro větší množství vůbec.⁷⁾ Zbývá dodat, že termínu mandel se používalo nejen při počítání snopů, ale i jiných předmětů, např. povřísel, vajec a ořechů.

Není tedy vývoj výrazu a pojmu mandel zcela jednoduchý ani ve starší době; tím více je pak složitý v době současné či v současné tradici. Mandel snopů znamená v ní řadu věcí, nejen co do počtu, ale i co do obsahu. Mandel snopů, kteréžto spojení se nejdéle uchovalo, je dnes označením pro různé jednotky i různé formy. Nebude na škodu hned na počátku naší stati říci, že právě rozrůznění forem skládání snopů na poli v nové době ovlivnilo mandel jako početní jednotku, ba že sama forma ji zatlačila do pozadí.

Výsledky, ke kterým jsme v této otázce došli, jsou založeny na odpovědích jednostránkového zemědělského dotazníku č. 4, který vydala Národopisná společnost československá při ČSAV r. 1968 v rámci dopisovatelské akce, projektované doc. dr. D. Stránskou pro účely budoucího Národopisného atlasu československého. Zmíněný dotazník byl věnován otázkám dosoušení obilí na poli a formám skládání snopů. Do března roku 1969 obdržela NSČ 175 odpovědí, namnoze podrobných s bohatými přílohami a kresbami.

Je nutno říci, že otázce dosoušení obilí nebylo v naší národopisné literatuře věnováno dosti pozornosti, a přesto, že existuje několik cenných regionálních záznamů, postrádáme do dnešní doby větší studie, která by dosavadní materiál alespoň dílčím způsobem zpracovala. Taková situace není ovšem jen u nás, ale v řadě evropských zemí, ačkoliv problém sám je velmi zajímavý. Je pravda, že se v současné době změnila zcela podmínky sklizňové techniky, a proto i dosoušení obilí. Nicméně v lidové tradici, ba i přímo v terénu můžeme najít ještě hodně přímých dokladů i zpráv, které nám poskytnou obraz i o poměrech v minulosti, a to někdy dost vzdálené. Samy výsledky dopisovatelské akce mluví v tomto ohledu za mnohé.

Poměrně nejvíce záznamů o dosoušení obilí na poli máme z Valašska, a to zejména v souvislosti se sušením na kalcích či ostrvích; týká se to také sousedního Slezska.⁸⁾ Také ze Slovácka a z Hané máme několik zpráv v literatuře,⁹⁾ relativně pak daleko méně z Čech, což souvisí nesporně s rozdílným vývojem samých sklizňových prací.¹⁰⁾

Národopisnou literaturu doplňuje do jisté míry literatura historická, mezi níž je několik důležitých prací, které nám umožňují promítnout současný nebo nedávný stav hlouběji do minulosti.¹¹⁾

Naším předním úkolem bude seznámit čtenáře s výsledky dotazníkové akce NSČ, která zasahuje velikou většinu území českých zemí, a později v závěru dotkneme se srovnávacího materiálu ze sousedství Čech a Moravy a do jisté míry i historie.

Podle odpovědí na dotazník č. 4 vyplývá zcela jednoznačně, že nejstarší způsob skládání snopů na poli, jak jej zná lidová tradice, byly horizontální formy, pomineme-li zatím otázku sušení obilí na kůlech nebo dřevěných konstrukcích. Rozhodně však veškeré formy vertikální, pyramidové a střešové jsou mladší, ba některé z nich se ujaly v českých zemích před nedávnou dobou nebo až teprve v poslední době. Jak správně připomíná F. Kutnar,¹²⁾ bylo ve staré tradiční žňové technice stavění obilí do stojatých forem jen výjimečným opatřením, a to prostě z toho důvodu, že nemělo pomáhat sušit zrno, nýbrž chránit vysoké obilí před deštěm, než se sveze do stodol. Kutnar sice připomíná,¹³⁾ že se vžilo v pětiletí 1851—56, kdy bylo veliké vlhko, ale zdaleka ne všude a u všech druhů obilí. K tomuto problému se ještě vrátíme.

Odpovědi na dotazník NSČ vypovídají, že ležaté mandele lze rozdělit do dvou základních skupin:

1. tzv. hladké mandele, ve kterých se pokládají snopy vedle sebe a na sebe, to znamená, že se od nejdlejší spodní vrstvy kladou další snopy do mezer vrstvy spodnější.
2. tzv. křížové mandele, které se skládaly klasy doprostřed na sebe, přičemž se někdy kladl na spodek přehnutý snop, někdy i dva vodorovné, nebo ouhrabky, aby klasová neležela na zemi a aby střed s klasy byl o něco výše, čili aby voda mohla stékat po snopech dolů. Navrch takového křížového mandele se zpravidla kladl jeden nebo více krycích snopů na ochranu před deštěm; proto se někdy i vázaly dohromady nebo spojovaly s mandelem.

První způsob skládání na hromádky, jimž se také někdy říkalo hladké mandele, byl spojen se sekáním obilí na řádky, zejména ovsu a ječmene. Posekané obilí se v řádcích sušilo a obracelo, když přišel déšť. Nešlo ani tak vysloveně o jařiny, jako o krátké obilí vůbec, proto se podobným způsobem sušila i krátká pšenice a jarka, skoro však nikdy žito. Byl to starý způsob a v mnohém se podobal senoseči, rozdíl byl jen v tom, že se sekalo hrabičnou kosou, která odkládala na řádky či pokosy „odsíkané“ obilí. To se po došchnutí shrabovalo a vázalo do krátkých, tlustých snopů, někdy až z 5 hrstí,¹⁴⁾ většinou do připravených žitných povřísel pomocí roubíků, a odváželo co nejdříve do stodoly.

Před svozem se snopy kladly na hromádky, zvané obecně mandele, a to tak, aby říťoví (spodek stébla) bylo čelem k ulici, kudy projížděl vůz, a klasy se nijak nepoškodily.

V tomto případě se pokládaly snopy skoro téměř vždy do mandelů patnáctikusových, buď do dvou vrstev, a to tak, že se na spodní vrstvu dalo osm snopů a na další sedm, nebo se snopy kladly na sebe v tomto pořadí od spodní vrstvy 5, 4, 3, 2, 1. F. Myslivec nás zpravuje o tom, že na Opavsku se skládaly takové hladké mandele v pořadí 6, 5, 4;¹⁵⁾ tento způsob však se v dotaznicích nevyskytuje. Informátorka ze Strašína na Sušicku v západních Čechách uvádí, že se snopy dávaly na sebe ve vrstvách 4, 4, 4, 3, a sice takovým způsobem, že se na spodní vrstvu dávaly snopy jedním směrem, na druhou klasy obráceně, na třetí jako na první a na poslední vrstvu tři jako na druhou. Zvykem však bývalo dávat klasy směrem k jihu, pokud se ovšem nedbalo důsledně zásady, aby klasy nepoškodil projíždějící vůz.

Ve starší době bylo i zvykem dávat vedle sebe do mandelů pět malých hromádek, které tvořily dva snopy ve spodu a jeden navrch, jak nás o tom zpravuje J. Volf.¹⁶⁾

Zdá se, že u těchto hladkých mandelů, připravených k rychlému odvozu,¹⁷⁾ se dbalo na počet 15 snopů, a to pro snadné počítání.

Měl tedy tento druh mandelů velmi úzký vztah k početní jednotce do poslední doby a uplatňoval se zejména na větších pozemkových vlastnictvích. Z Nadějkova na Písecku jsme obdrželi odpověď, že podobné mandele měly 20 snopů; v tomto případě jasně vystupuje číslo dekadicky zaokrouhlené.

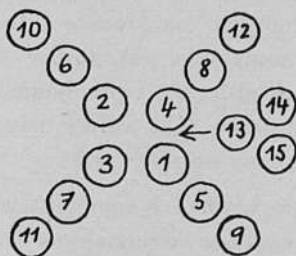
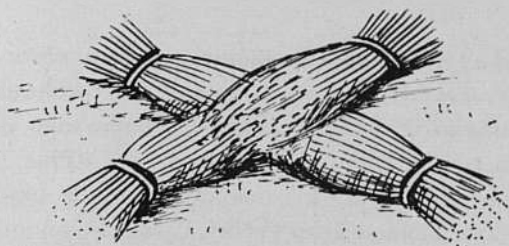
Řekli jsme, že tyto mandele se obyčejně rychle odvážely a nechávaly na poli přes noc jedině v tom případě, dalo-li se s určitostí počítat se suchým počasím. Kdyby totiž začalo pršet, bylo nebezpečí, že klasy dolejší vrstvy navlhnou a porostou. V takových případech, když se snopy nemohly hned odvézt, rozkládaly se do mandelů křížových, jak o tom máme např. zprávu ze Lžina na Táborsku.

Zajímavé je, že zprávy o kladení takových mandelů převažují z Čech, a to zejména jižních, méně již západních a středních. Není vyloučeno, že se s rychlým odvozem většího počtu mandelů dalo počítat na větších dvorech a zvláště na velkostatku, který právě v jižních Čechách hrál velikou úlohu. Přesto bych však nechtěl vidět ve velkostatku výhradně hlavního původce jmenované formy, ačkoliv skládání snopů krátkého obilí do pravidelných, početně stejných jednotek bylo užitečné především pro velkostatek. Pokud jde o Moravu, tam, jak uvidíme, byla velmi silná tradice křížových mandelů, která mohla působit i na zprávy informátorů. Proto bych nechtěl vyvozovat zatím nějaké platnější závěry, a pokud tu existují určité rozdíly, jsou asi spíše dobové než místní. Že takové mandele byly známy i na Moravě a ve Slezsku, o tom konečně víme i z literatury.

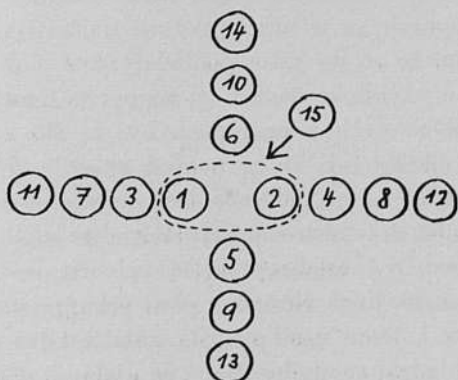
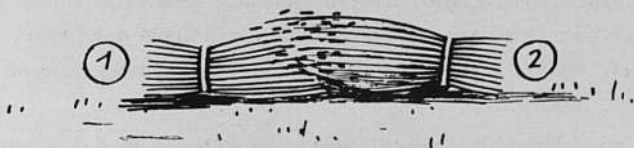
Vedle názvu mandel se používalo pro jmenovanou formu také názvu *hromádka*, což je ovšem pojmem spíše obecným a vyskytuje se stejně i u forem jiných.

Jestliže hladké mandele či hromádky ze snopů jarního obilí a krátkých ozimů byly více méně formou postavenou jen za účelem přehlednosti k rychlému svozu, pak docela jiný význam měly mandele křížové, o jejichž dřívějším širokém rozšíření máme i dostatek historických zpráv.¹⁸⁾ Křížové mandele svým způsobem nebyly vždy vysloveně horizontálními formami; zdá se, že v novější době byly celkem pravidelně podkládány, jak jsme se již o tom zmínili, ouhrabky nebo přelomeným klasem, takže se v nich nejen obilí dosoušelo, ale i chránily dobře před účinky deště. A je zajímavé, že tomu bylo zejména tam, kde se jejich tradice udržela déle do současné doby, především na Moravě. O tom svědčí jedna zvláštní skutečnost, že se tam totiž až do dnešní doby udrželo pojmenování pro zlomený spodní snop. Je skoro neuvěřitelné, že zatímco dotazníky z Čech se o tomto názvu vůbec nezmiňují, objevuje se v odpovědích z Moravy často. Na Hané a na Slovácku se říkalo takovému spodnímu

1. Schéma křížového mandele o 15 snopech, bez podmandelníku a se třemi krycími snopy, s vyobrazením spodní vrstvy. (Podle dopisovatele NSČ L. Nevorala, Příbram na Moravě, okres Brno-venkov, nakreslila J. Šíkolová.)

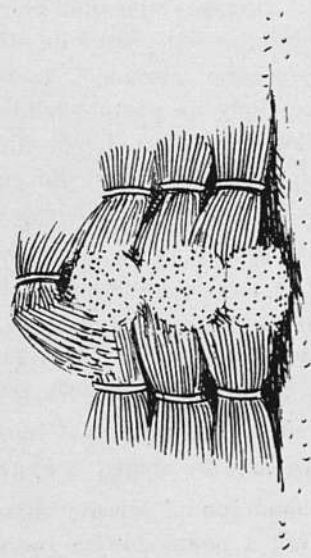
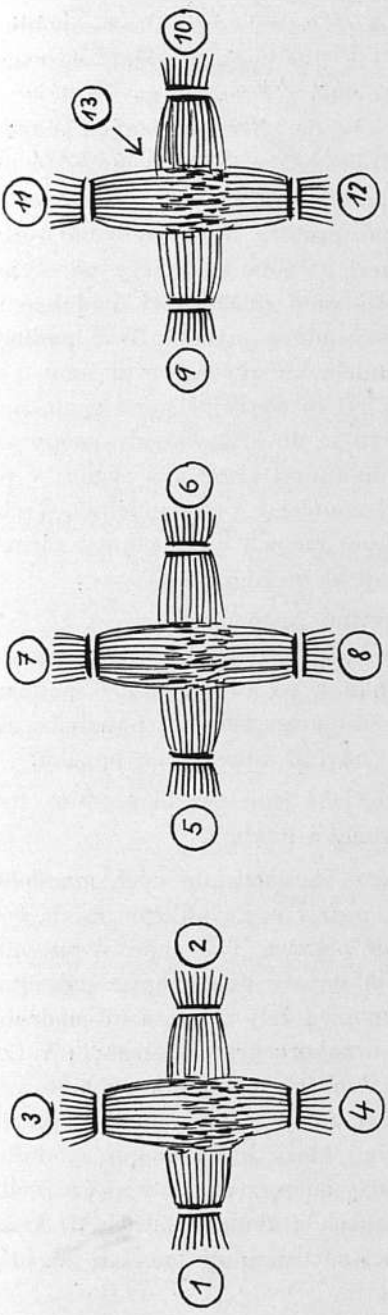
2. Schéma křížového mandele s dvěma snopy naspodu a jedním krycím snopem. Nahoře vyobrazen základ ze dvou snopů. (Podle dopisovatele NSČ K. Párala, Babice n. Svitavou, nakreslila J. Šíkolová.)

snopu p o d m a n d e l n í k; doklady máme z okresu přerovského (Dluhonice, Pavlovice, Hlinsko), kroměřížského (Záhlinice), uherskohradištského (Traplice, Vlčnov) a hodonínského (Sobůlky, Žádovice). Vedle toho na západ a na jih, a to na Hané a na střední Moravě, se setkáváme s výrazy p o d l o m e k či z l o m e k, případně p ř e l o m e k; doklady máme z okresu prostějovského (Tvorovice, Dětkovice), olomouckého (Velký Újezd, Štěpánov), brněnského (Ponětovice).

Ve starší literatuře zaznamenal na Moravě tuto dvojici názvů F. Bartoš¹⁹⁾ a z východních Čech z Litomyšlska pak druhý název K. Chotek.²⁰⁾ Zjistit přesně tuto hranici patří filologům, než i pro bádání o historii křížových mandelů z našeho hlediska má tento fakt veliký význam, jak bylo naznačeno. K otázce kladení spodního snopu se ještě vrátíme.

Vývoj skládání snopů do křížových mandelů je však i jinak velmi složitý a zajímavý. Podle obecné tendence zdokonalovat stabilitu formy a chránit celou formu před následky vlhka přistupovala časem i snaha diferencovat formy křížových mandelů vzhledem k jednotlivým druhům obilí; dalo se tak zejména různým počtem snopů tvořících mandel a někdy i různým uspořádáním, jak o tom bude řeč, podobně jako tomu bylo u mladších vertikálních forem. Je otázka, zda pokusy přizpůsobit tyto formy požadavkům sušení různých druhů obilí nebyly vyvolány u obou základních principů skládání současně v minulém století. V každém případě křížové mandele poměrně těžko prosychaly,²¹⁾ zvláště když se vázaly přímo za kosou, jak tomu bylo zvykem v mladší době, a to bylo jistě i příčinou, proč se stavěly o menším počtu snopů nebo nahrazovaly formami jinými.

Původně se skládaly nejpravděpodobněji křížové mandele po patnácti kusech snopů (obr. 1). Napovídá tomu nejen název mandel, ale také skutečnost, že mandele o 15 snopech se u nás vyskytují nejčastěji. Takový mandel se skládal tím způsobem, že se do kříže pokládaly dva a dva snopy proti sobě, klasovím do středu, a navrch se dávaly tři snopy. O tomto způsobu nás informují dotazníky z celých Čech a není pochyby, že šlo o věc zcela obecnou. Tři vrchní snopy se kladly tak, že se napřed položily dva snopy doprostřed těsně k sobě napříč a na ně se dal snop třetí, obyčejně klasy k západu nebo jihozápadu. O zvláštních spodních snopech se tradice nijak nezmiňuje, ale protože v Čechách je poměrně oslabena, nelze vyloučit, že klasy spodní vrstvy byly ať už ouhrabky nebo jinak chráněny před přímým stykem se zemí, ovšem nenapomáhalo-li dříve k tomu vyšší strniště, zvláště když se žalo srpem. Proto je docela možné, že kladení spodního snopu se ujalo až tehdy, když se rozšířilo sekání kosou a výška strniště se podstatně snížila. Podobně i na Moravě byl jistě ve starší době tento způsob praktikován a nejdéle se patnáctky udržely u žita.

3. „Trináctka“, křížový mandel ze tří vrstev horizontálně položených snopů a jednoho snopu krycího.
 (Podle dopisovatele NSČ F. Dossoudila, Klenovice, okres Prostějov, nakreslila J. Sikolová.)

Kladením podmandelníku vzniká ovšem do jisté míry složitější situace, pokud jde o počet snopů v mandeli. V některých případech se výslovně uvádí, že spodní snop se do mandele nepočítal a že tak i po jeho přidání se mandel počítal jako patnáctisnopový. Tak např. dopisovatel z Tvorovic na Prostějovsku píše: „Rež se skládala do mandelů po 15 na sebe do kříže položených snopech, 16. kus podlomek. Ten nebyl nikdy počítán, byl obsahově 1/3, někdy 1/4 normálního snopu veliký, tenký, byl v polovici přeložen klasy nahoru, aby ostatní ležely svými klasy na podlomeku, a ne na zemi, protože žitné zrno rádo roste.“ Na nákresu pak, který dopisovatel připojil, leží na sobě tři vrstvy po čtyřech snopech, na čtvrté vrstvě dva, na nichž je ještě snop zatěžkávací. Podobně líčí situaci dopisovatel z Louky na Slovácku, který udává mandel 15 + podmandelník: „Snopy všeho obilí se stavěly do mandelů křížových, první snop, podmandelník, se dal přesně do středu mandele, byl to obvyčně horší snop, nebo na místo něho „shrabky“, svázaná mrva, na to se do kříže dávaly snopy tak, že klasy byly na podmandelníku, pěkně zdvihnuté od země a v suchu; v případě deště stékal po slámě od suchých klasů! mandel + podmandelník. Vrchní snop se dával přes poslední celý mandel, beze jména.“ Tyto popisy zároveň velmi dobře osvětlují, jak vypadaly a vypadají křížové mandele.

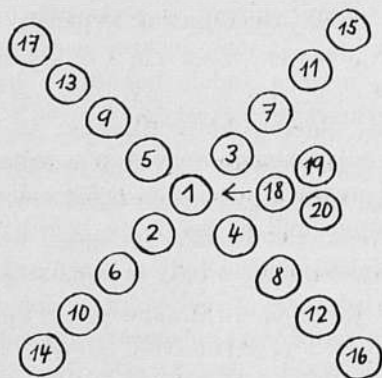
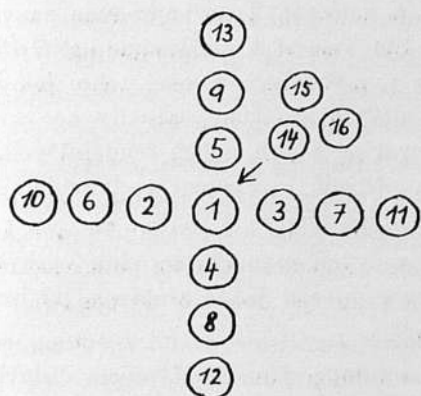
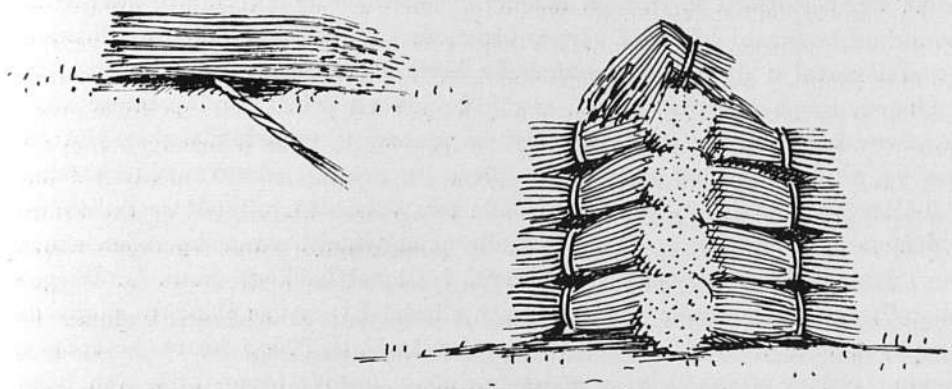
Ale nebylo tomu tak vždy. I když se velmi často uvádí počet 15 + 1, udává se i zcela nový název šestnáctka (obr. 4). Tak je tomu zejména v jihovýchodní oblasti Moravy, na Hodonínsku a na Břeclavsku,²²⁾ poněkud méně v jejich sousedství. V této oblasti se do šestnáctek skládala ponejvíce pšenice, ječmen a oves, protože žito se stavělo v novější době již do panáků.

Nejobvyklejší skládání snopů bylo takové, jaké jsme uvedli předtím, tedy se třemi krycími snopy, o čemž si ještě podrobněji povíme.

Z jihozápadní Moravy máme zprávy také o šestnáctisnopových mandelích křížových s podkladovým snopem, ale vedle nich i o jiných způsobech podkládání, kdy však celkový počet snopů obnáší patnáct. Tak např. dopisovatel z Myslkovic na Třebíčsku udává, „že se dolů dávaly dva snopy, vodorovně vedle sebe, střídavě klasy (tj. klasy jednoho snopu ležely u říťoví klasu druhého), na ně se daly tři vrstvy křížově na sebe a nahoru krycí 15. snop“. V Černovicích na okrese Blansko a podobně tak v Babicích nad Svitavou bylo zvykem, že základem křížového mandele byly dva menší snopy, které se kladly proti sobě tak, že druhý snop přikrýval svými klasy klasy snopu spodního. Na ně se pak kladly křížem tři vrstvy a patnáctý snop, zvaný s v r š e k, velký a těžký, se kladl na vrchol. Základna o 3 snopech a kladení dalších tří křížových vrstev s jedním krycím snopem tvořilo šestnáctisnopový mandel, jak hlásí dopisovatel z Jestřebí u Brtnice na Jihlavsku.

Jsou tedy na Moravě vlastně dvě oblasti různého kladení základu křížového mandele, větší oblast střední a východní a menší oblast jihozápadní, při-

4. „Sestnáctka“ s podmandelníkem a třemi krycími snopy. Nahoře detail nsvázaného snopy s podloženým povřísem. (Podle dopisovatele NSČ A. Černého, Sadová, okres Břeclav, nakreslila J. Šíkolová.)

5. Schéma a nákres křížového mandele o dvaceti snopech, „dvacitky“, s kresbou spodního snopy. (Podle dopisovatele NSČ J. Morkese, Dlouhá Třebová, okres Ústí nad Orlicí, nakreslila J. Šíkolová.)

čemž v první oblasti se termínu mandel neustále používalo, ale pro zdůraznění podložení podmandelníku též výrazu šestnáctka, i když šlo o snop menší, který se přelamoval a dával říti k zemi, aby klasy neporostly, a stejně tak i tzv. s u k e m, tj. povříslovým uzlem, aby byl výše od země. Domnívám se však, že název šestnáctka se ustaloval, když se mandel už nepokládal pouhými ouhrabky, ale snopem, byť menším, ale přece jen určitou jednotkou, která mohla mít ještě jiné souvislosti, jak o tom bude řeč. V každém případě se setkáváme s počtem šestnácti snopů v mandeli vedle nejobvyklejší patnáctky nejen u nás, ale i jinde v Evropě, zejména ve střední části našeho kontinentu. G. Wiegelmann²³⁾ konstatuje, že ve větších částech střední Evropy se skládaly snopy do křížových mandelů o 15 nebo 16 snopech a totéž dokládají historické zprávy. Nevíme ovšem přesně, kdy se podmandelník v historii forem křížových mandelů poprvé vyskytl, ale možná, že tomu bylo nejprve na velkostatku, kde byl s tímto počtem spjat, stejně jako s počtem 15, odpovídající podíl při naturální odměně nájemným silám při sklizni či mlácení. Tuto zajímavou souvislost by bylo třeba ještě podrobně vyšetřit. Sotva se však co dovíme určitějšího z historických pramenů o pořádání snopů v mandelích. Kromě toho, jak již bylo řečeno, ujímal se podmandelník s nízkým strništěm, a tedy se zaváděním kopy. O tom, že kopy začal uplatňovat na svých polích feudální velkostatek, netřeba nadále hovořit. V každém případě je kladení podmandelníku agrotechnickým pokrokem, a proto i jevem mladším.

Vedle patnáctisnopových a šestnáctisnopových mandelů se však vyskytovaly i mandele o menším počtu snopů; a zde jsme u jedné z otázek, již jsme již připomenuli na začátku a během textu.

Nejznámějšími byly třináctky a v tomto případě již pojem číslovky začíná převažovat nad pojmem mandele. Tyto třináctky se vyskytovaly skoro všude na Moravě, alespoň podle odpovědí dotazníků NSČ. Oblast jejich rozšíření je Haná a jižní Morava. Do třináctek se skládaly především snopy ječné, méně již ovesné a pšeničné, zcela výjimečně žito. Třináctky se pokládaly tak, že se dávaly na sebe do kříže tři vrstvy a nahoru jeden snop, tedy bez podmandelníku. Aby však neležel spodní snop přímo na zemi, dávala se pod něj hrabanka, jak to připomíná např. dopisovatel z Dětkovic na Prostějovsku. Nebo se dávaly na sebe čtyři vrstvy o třech snopech s klasy do středu, jako např. v Pacetlukách, takže v jednotlivých vertikálních vrstvách byl snop 1., 5. a 9.; 2., 6. a 10.; 3., 7. a 11. a 4., 8. a 12., přičemž 13. snop se dával navrch. V literatuře uvádí třináctky např. K. Fojtík²⁴⁾ a A. Václavík.²⁵⁾

Skládání ječmene a pšenice do třináctek, tedy do forem o menším počtu snopů než jsou vlastní mandele, nám připomíná podobnou situaci při stavění vertikálních, zejména pyramidových forem, kde rozdíl se rovná také minus dvěma snopům.

V menší míře se vyskytovaly horizontální mandele, zvané *dva náctky*, a to opět na Moravě; zprávy o nich máme v dotaznicích ze Slovácka, Hané a Brněnska. Používalo se jich hlavně při skládání pšeničných a ječných snopů a jak zprávy říkají, také s podmandelníkem, takže šlo pravděpodobně buď o tři křížové vrstvy nepočítaje podmandelník, nebo o dvě vrstvy s podmandelníkem zvlášť počítaným a tři snopy navrch; bohužel, a to je možné i charakteristické pro tradici, přesný popis odpovědi nepodávají. V každém případě nutno znovu připomenout, že jde o dosoušení ječmene a pšenice, kdy se dávalo vždy méně snopů, podobně jako při formách vertikálních.

Zcela ojediněle se vyskytují zmínky o *jedenáctce* při sušení ovsa,²⁶⁾ o *desítkách* u pšenice, ječmene a ovsa, kdy tento počet tvořil jeden spodní snop, dvě křížové vrstvy po čtyřech a jeden snop vrchní, a konečně i *devítky* u ovsa, tj. dvakrát dvě křížové vrstvy a jeden vrchní snop. Tyto formy již nebyly obecné, ale povětšinou lokální a dočasného rázu — o takovém mandeli co početní jednotce se dá mluvit snad jen u desítek.

Vcelku se dá říci, že tyto všechny formy o menším počtu snopů než byl mandel, tedy 15-n, se objevují převážně u jiných druhů obilí než u žita a že podle všech příznaků náležejí do novější doby, kdy se i na maloroľnické usedlosti dbalo na uplatnění agrotechnických zásad.

Do horizontálních mandelů se však skládal i větší počet snopů. Známý byly např. *sedm náctky*, zejména u žita a pšenice, bylo-li obilí suché — na Slovácku, na Hané i např. v okolí Vysokého n. J. v Čechách. Sedmnáctky se skládaly tak, že se na čtyři křížové vrstvy dával vrchní krycí snop. Určitou variantou byly devatenáctky, kdy se mandel o čtyřech vrstvách kryl třemi snopy, jak o tom máme zprávu z Dlouhé Třebové (okres Ústí n. Orlicí). A konečně to byly *dva cítky* (obr. 5),²⁷⁾ u kterých se kladly čtyři kříže nad sebou a nahoru se dávaly čtyři klasy proti větru (H. Dubenky, okres Jihlava). Informátor z Dřevěnic na Jičínsku dokonce píše, že mandele ovesné a někdy ječné, které se nestačily ten den, co se vázaly, odvézt, sestavěly do křížových forem o 30 nebo 45 snopech, kterým se říkalo *křížáky*, ale jde-li skutečně o formu horizontální, pak šlo jen o formu krátkodobou, tj. něco podobného jako tomu bylo u mandelů hladkých. Domnívám se, že šlo však spíše o formu střečovou, stejně jak to vyplývá z informace dopisovatele z Praskačky, protože v onom kraji byly formy střečovité velmi oblíbeny. A stejně tak zmínky o mandelích 14snopových, jako např. z Herbortic, ať horizontálních či vertikálních, jež byly určeny jen pro přechodnou dobu a brzy byly svezeny. V každém případě tak obsáhlé formy horizontální nemohly dobře prosýchát, a proto nebyly vhodné pro uskladnění na delší čas.

Zmíníme se ještě o krytí horizontálních mandelů vrchními snopy, jak jsme slíbili. Uvedli jsme, že se mandel kryl jedním, třemi, v krajním případě čtyřmi

vrchními snopy. O stáří krytí mandelů se nelze nějak přesněji vyjádřit. Rozhodně to není způsob nejmladší, ale ani nejstarší. Je jistě zajímavé, že v dřívějších dobách neměl vrchní snop patrně žádného zvláštního označení, alespoň se tak zdá podle odpovědí informátorů, např. z Hané, kde horizontální mandele měly silnou tradici a uchovaly si ji dodnes. Velmi rozšířený termín *rejtár* a jeho rozmanité hláskoslovné obměny na jihu Moravy není původu domácího a jistě ne starého; přišel pravděpodobně z Rakouska a podle naší domněnky je docela možné, že teprve až v době stavění panáků se tu ujal, podobně jako v Čechách klobouk a čepice kromě mnoha dalších výrazů. Touto otázkou se chci však zabývat podrobněji ve studii věnované vertikálním formám. Na Moravě je však v některých místech znám i termín *vrchák*, *vršák*, *vršek*, *s vršek*, a to na Olomoucku a Brněnsku, ale jeho význam je příliš obecný, stejně jako termínů *střešák* a *nástřecháč*. Vrchní snop se k mandeli, respektive k dvěma posledním snopům v mandeli, obvykle přivazoval povřísem nebo prostě hrstkami vrchního a snopu pod ním z toho důvodu, aby lépe držel, jak to líčí např. i A. Václavík z Luhačovského Zálesí.²⁸⁾

Zajímavá je také poloha vrchního snopu, zvláště na Moravě. Jestliže v Čechách se uvádí jako ustálené položení vrchního klasu směrem klasy proti straně, odkud zpravidla přichází vítr nebo déšť, tedy obvykle směrem k západu, pak na Moravě se v některých odpovědích konstatuje, že se kladl směrem k dědině, a že značil majetkoprávní vztah mandelů ke katastru určité obce. O tomto problému se zmiňuji ve zvláštním článku, zde bych chtěl jen připomenout, že se vlastně v některých těchto případech kříží poloha proti větru a dešti s polohou, na kterou jsme poukázali. To však podle mého názoru je sice rozporné, ale dost často se i v jiných podobných případech vyskytuje v tradici. Rozhodně může jít o určitý starší zvykový jev, jehož funkce vystupovala do popředí zvláště na hranicích katastrů různých obcí.

V následujícím textu shrneme některé poznatky, kterých jsme nabyli v předešlém, a na základě dalšího materiálu poohlédneme se ještě po historii horizontálních mandelů a po otázce jejich prostorového rozšíření.

Předně jsme zjistili, že hladké mandele, tj. vlastně hromádky ze snopů na sebe pokládaných krátce před odvozem krátkého obilí z pole měly charakter početní jednotky a pojem mandele se velmi úzce kryje s počtem patnácti snopů. Vyslovili jsme také domněnku, že tento počet může mít souvislost s naturální odměnou námezdně pracujících. U mandelů křížových, které sloužily k vlastnímu dosoušení obilí, není již této jednoty a spojitosti s počtem. Je pravda, že nejrozšířenější byl způsob stavět křížové mandele z patnácti nebo šestnácti snopů, což se nám zračí nejen v materiálu recentním, ale i v historickém. Nejstarší zmínku, kterou u nás vůbec máme, tj. u Kosmy, již také cituje L. Niederle,²⁹⁾ že totiž v 11. století vázali v Čechách obilí do snopů

a z padesáti snopů dělali kopy a větší hromady snopů tvořily stoh, nelze brát pro její jedinečnost za doklad, který by nám říkal něco typického o skládání snopů v té době, zejména na rustikálu. Zajímavý je tu snad jen počet padesáti, který jasně vyjadřuje již závislost tehdejšího počítání na desítkové soustavě.

Domníváme se, že v nejstarší době počítání snopů mělo především význam pro dominikál, zatímco poměrně malý výnos na rustikálu nedával k tomu záminku. Je docela možné, ba pravděpodobné, že v této době bylo obilí požaté srpem, zejména pokud jde o jařiny, necháváno v řádcích a svázeno v rychle udělaných snopcích nebo se snopy prostě snášely, jako tomu bylo donedávna v horských oblastech, nebo se nakládaly nsvázané do vozu či jiných vozidel, jak o tom máme zprávy i v dotaznících NSČ. Takové způsoby se udržely donedávna ve východní Evropě, kde se obilí dávalo po usušení do kop, aniž se vázalo.³⁰⁾ Je si třeba znovu připomenout, že obilí se ve starších dobách nevázalo obvykle přímo za kosou, či správněji za srpem, protože obsahovalo příliš plevele, což se jistě týkalo i obilí ozimého. Vždyť i odpovědi na dotazníky jasně ukázaly, že vázání přímo za kosou není tak staré, že jsou pamětníci toho, že i ozimy, zejména pšenice, se nechávaly prosýchat na zemi. Ale jistě již nejméně v 16. století nastal větší řád i na rustikálu a vžívalo se vázání do mandelů, a to hladkých i křížových, bezpochyby vlivem velkostatku.

Ovšem možno uvažovat i jiný způsob, bylo-li vlhké počasí, že totiž snopy obilí byly brány záhy z pole a sušily se ve stodole, ať už na mlatě nebo pod okapem, v pernách nebo ve starších brzích. Pravda je sice, že při žatí srpem se obilí zbavovalo plevele, ale zdaleka ne v takové míře, jak se to někdy zdůrazňuje.³¹⁾ Pokud jde o dosoušení u stodol nebo v nich, máme konečně i zprávy z recentního materiálu. Jinak třeba uvést, že při žatí srpem se právě proto dbalo, aby obilí samo bylo pokud možno dost zralé, nikoliv však přezralé, což by znamenalo pro tehdejší hospodářství poměrně velké ztráty.³²⁾

Vše však záleželo hlavně na počasí; to bylo koneckonců rozhodující a větší závislost na něm ve starších dobách vedla hospodáře buď k časnému snášení či odvozu nebo k řádnému prosoušení a obracení.

Velikou úlohu sehrálo zavedení kosy, a to nejprve na velkostatecích. Sekalo se zejména krátké obilí, z něho hlavně oves, ale i krátká pšenice.³³⁾ Tehdy zvlášť se muselo obilí nechat schnout, a teprve po řádném proschnutí vázat do mandelů, které se pak po svázání odvážely, zatímco u dlouhého obilí se skládaly snopy do křížových mandelů, které venku prosýchaly, zejména žitné, jež se také obyčejně nejpozději odvážely do stodol. Skládání do křížových mandelů byla poměrně náročná práce a rolníci se jí věnovali s velikou pečlivostí, protože špatné založení a nedokonalá stavba mandele přinášely značné ztráty, přišlo-li špatné počasí.

Velké změny přineslo do vývoje forem skládání snopů devatenácté století. Důležitou roli tu sehrála řada faktorů. Jedním z nich bylo další rozšiřování sekání obilí kosou, další zintenzívnění hnojení a počátky hnojení umělého, zdokonalená orba a dokonalejší způsoby přípravy půdy vůbec, dále šíření poznatků agrotechnických, což vše měla za následek zvětšení výnosů i daleko vyšší růst stébla; proto se začal zavádět i modernější druh kosy lehké, kterou se dalo lépe přisíkat ozimé obilí. A to mělo za následek nejen potřebu rychlého stavění, zvláště ozimého obilí za kosou, a to již do vertikálních forem, ale i úpravu křížových mandelů, jejich podkládání a krytí i rozrůznění podle počtu snopů v nich, podle jednotlivých druhů obilí. Tyto změny se projevíly hlavně u pšenice a ječmene, jejichž zrno bylo zvlášť ceněno, v prvním případě vzhledem k pekárenskému zpracování, ve druhém vzhledem k sladovnictví.

Jak jsme již během našeho pojednání řekli, existuje poměrně značný rozdíl mezi tradicí horizontálních mandelů v Čechách a na Moravě. Jestliže v Čechách se již od poloviny minulého století přecházelo k vertikálním formám, horizontální formy se dlouho udržely na Moravě, a to i v neúrodnějších krajínách. Jistě na tento rozdíl mělo vliv západoevropské zemědělství, zejména severoněmecké, ale zdá se mi, že to nebyl důvod jediný. Na Moravě totiž došlo k různým domácím úpravám horizontálních mandelů v daleko rozmanitější škále než v Čechách a na východě Moravy se rozšířilo i sušení na kůlech. Správněji řečeno, na Moravě v době, kdy se v Čechách přejímaly nové vertikální formy, se snažili rolníci přizpůsobovat dlouholetou tradici novým podmínkám a tendencím, když vliv západu tu nebyl zdaleka tak silný.

Všechny tyto změny měly posléze vliv i na sám pojem mandel. Tento starobylý pojem a přitom tak úzce spjatý s hromadou snopů nemohl rázem vymizet, ale přetrvával i do časů, kdy jeho obsah se již měnil. Ztrácel svůj obsah jako početní jednotka, obsahující 15 kusů u horizontálních forem, ale přešel i na označení forem vertikálních všeho druhu. Do dneška se říká, že se obilí mandeluje, staví do mandelů, ačkoliv počet snopů třeba v žitném panáku bývá 9 či 10, u pšenice 8, u ječmene někdy dokonce jen 5. Žije v hovorové řeči vedle ostatních termínů pro vertikální formy, někdy naprosto běžně jako další termín o stejném významu, podobně jako se ho užívá při ukládání snopů na ostrve na Valašsku a Těšínsku. Ale dochází i k jeho diferenciaci, a sice v tom smyslu, že se pro nové vertikální formy užívá jako názvu jeho zdrobnělých forem — mandelík, mandlík, mandýlek, atd. Tato demunitivní forma souvisí nejen s tím, že starý mandel byl jaksi mohutnější než dnešní vertikální formy, ale částečně také i se samým rozlišením vázaného obilí na dřívější snopy a dnešní snopky. Někdy sice v odpovědích dopisovatelé se o výrazu mandel nezmiňují, ale to spíše proto, že záměrně udávají jasnou a jednoznačnou odpověď.

Na závěr bychom jenom chtěli připomenout, že otázka dosoušení obilí na poli a různých forem ukládání snopů čeká ještě na další podrobný výzkum. Tento náš příspěvek chtěl být podnětem pro hlubší poznání opomíjené otázky a zhodnocením výsledků dotazníkové akce NSČ, která jako první se dotkla této otázky na velkém prostoru.

POZNÁMKY

1. Viz V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, 284.
2. Viz např. F. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, bearb. von A. Götze, 10. a 13. vydání, str. 374.
3. *Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách*, Praha 1923.
4. O problémech šedesátkové soustavy a kopy viz velmi zajímavou partii u K. Moszyńského *Kultura ludowa Słowian* II/1, Kraków 1934, 100 a d. Když polský autor píše o šedesátkové soustavě, která je u Slovanů hojně rozšířena, připomíná správně její závislost na soustavě desítkové, která je jejím základem, jak to vyplývá i ze stránky terminologické. Dále z jeho úvahy plyne, že termín mandel není zdaleka u Slovanů tak rozšířen a převažuje především na slovanském západě.
5. op. cit., 126.
6. J. Jungmann, *Slovník česko-německý* II, 1836, 389.
7. Viz *Příruční slovník jazyka českého*, II, Praha 1938, 704; vysvětlení mandele ve vztahu k počtu snopů však neodpovídá skutečnosti.
8. Viz F. Bartoš, *Lid a národ*, Velké Meziříčí 1883; t ý ž, *Dialektologie moravská* I, Brno 1886; M. Václavek, *Moravské Valašsko* I, Vsetín 1894; J. Húsek, *Hranice mezi zemí Moravskoslezskou a Slovenskem*, Praha 1932; J. Rous, *Příspěvek k starému valašskému zemědělství*, *Český lid* 1946, 87—90; J. Cedičla, *Kolek a ostrévka — poloviční stodola*, *Valašsko* 5, 1956, 22—24; L. Kunz, *Staré zemědělství na Valašsku*, *Valašsko* 5, 1956, 6—21; J. Vařeka, *Několik poznámek k starším formám valašského zemědělství*, *Český lid* 1951, 22—24; t ý ž, *Žně na Valašsku*, rkp., 1953; I. Stolařík, *Hrčava*. Ostrava, s. a. Valaška se dotýká též A. Václavík, *Luhačovské Zálesí*, Luhačovice 1930; o slezských poměrech podává vyčerpávající a znamenitý popis především F. Myslivec v knize *Starý způsob hospodářství na Opavsku* (Praha 1933).
9. J. Húsek a J. Klvaňa, *Zaměstnání obyvatelstva*. In: *Moravské Slovensko* I, Praha 1918; J. Noháč, *Břeclavský okres*, *Vlastivěda Moravská* II, Místopis. Brno 1911; J. Jančář, *Zaměstnání a obživa*, In: *Hornácko*. Brno 1966. 43—96; F. Zapletal, *Na selském gruntě před 70 lety*. *Vlastivědný sborník střední a severní Moravy* 10, 1931 až 1932, 6—9.

10. Uvádím jen nejdůležitější: M. Karel, *Zemědělství*. In: Plzeňsko II, Národopis lidu československého. Praha 1938; J. Renner, *Hvozď*. Věstník musejního spolku král. města Rakovníka a politického okresu rakovnického 12, 1922, 33—56; B. Bušek, *Rok na selském statku (Kralovicko)*, rkp. Národopisné oddělení Západočeského muzea v Plzni, inv. č. 30837; K. Adámek, *Lid na Hlinecku*. Praha 1900; K. Chotek, *Široký důl*. Národopisný věstník československý 10, 1915, 29—61; J. Volf, *Z paměti starého českého sedláka*. Hradec Králové 1932.
11. Vedle práce Sedláčkovy viz zejména z hlediska obecného L. Niederle, *Život starých Slovanů III*, 1. Praha 1921; dále V. Černý, *Hospodářské instrukce*. Praha 1930; J. Petráň, *Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 16. a počátkem 17. století*. Praha 1963 a zvláště z poslední doby F. Kutnar, *K problematice setové a sklizňové techniky v době Bachova absolutismu*. Vědecké práce Československého zemědělského muzea 3, 1967, 83—107.
12. *K problematice setové a sklizňové techniky...*
13. *Ibidem*.
14. Do dnešní doby se udrželo v rolnické terminologii rozlišování na snopy, krátké, ale silné otepi, k jejichž vázání bylo zapotřebí veliké síly a používalo se dřevěného roubíků, a snopky, sice delší, ale slabé otepi, především žitné, se vázaly povříslý z vlastní slámy.
15. *op. cit.*
16. *op. cit.*, 141.
17. Někdy se nechaly ležet i přes noc, mohl-li sedlák s určitostí předvídat, že v noci nebude pršet, viz též J. Volf, *op. cit.*, 141.
18. Viz zejména cit. díla V. Černého a F. Kutnara; pro poměry na Slovensku viz P. Horváth, *Žatí a mlátenie obilia na západnom Slovensku v 17. a 18. storočí*. Slovenský národopis 6, 1958, 137—153. V posledním případě existoval rozdíl mezi západním a východním Slovenskem, kde se dávalo obilí do kop; je možné, že by se tento rozdíl dal zjistit ještě dnes alespoň zhruba v recentním materiálu.
19. *Dialektologie moravská I*, 306.
20. *Široký důl*.
21. Viz též J. Volf, *Z paměti starého českého sedláka*, 141.
22. Rozšíření pojmu šestnáctka v jmenované oblasti dokládají také výsledky výzkumu, který prováděli studenti národopisné katedry brněnské filosofické fakulty za podpory Ústavu lidového umění ve Strážnici ve strážnickém okolí. J. Húsek a J. Klůava ve svém pojednání *Zaměstnání obyvatelstva, Moravské Slovensko I*, 292 uvádějí: „Rěz a žito váží do snopů a po 15 (na Podluží i jinde po 16) skládají do mandelů — rěz do rezných — na zlomený snop přehnutý tzv. podmandlník“. Autoři dále uvádějí, že oves se skládá do podobných mandelů a znovu pak ještě zdůrazňují, že rěz se dává do „křížáků“ na Hrozenkovsku, Strážnicku a Hodonínsku. Také z okolí Luhačovic máme zprávu A. Václavíka, *op. cit.*, 245, že se tam ukládalo obilí do mandelů šestnáctisnopových, a sice žito a pšenice. I Václavík zjišťuje, že spodní snop byl ze špatného obilí a pouze z jedné pokládky nebo dokonce z tzv. cabašiči či půdinky, tj. z ouhrabků.
23. *Der „Atlas der deutschen Volkskunde“ als Quelle für die Agrargeschichte*. Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie 12, 1964, č. 2, 164—180.

24. *Rosicko-Oslavansko*. Historicko-etnografický obraz, Praha 1961, 7 ad.
25. *op. cit.*, 246.
26. Připomíná ji také K. Fojtík z Rosicko-Oslavanska, *op. cit.*, 50.
27. Viz F. Bartoš, *Dialektologie moravská I*, 306, který připomíná dvacítky nebo dvacítky na Kelecku nebo na Lašsku, dále K. Chotek, *Široký důl* atd.
28. Viz *op. cit.*, 245.
29. *Život starých Slovanů III*, 1, str. 106.
30. Viz např. G. Wiegelmann, *Die Frauenarbeit bei der Getreideernte*, Atlas der deutschen Volkskunde, Neue Folge, vyd. M. Zender, Erläuterungen zur 1. Lieferung, Karte NF 1—12, Marburg 1959, 61. V nové době nutily rolníky k sušení v řádcích nejen plevel, ale i podsev pícninami; ostatně tento způsob sušení je při mokřím počasí nejideálnější.
31. Viz např. B. Bertholt, *Produktivita obilního hospodářství v pozdně feudálním Německu (1500—1800)*. Vědecké práce Československého zemědělského muzea 7, 1967, 35—49.
32. K. Chotek, *Staré způsoby práce v československém zemědělství*. Československá etnografie 7, 1959, 275—290.
33. O tom, že rozhodovala především délka stébla, potvrzují jak odpovědi dotazníku, tak na příklad E. Burgstaller, *Die Sichel als Getreideschnittgerät in Oberösterreich*, Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie 11, 1963, 63—77.
-

Křížový mandel při sklizni obilí na Valašsku. Fot. J. Vářka, 1951.

Die Getreidemandeln

(Horizontale Formen)

Zusammenfassung

Der Autor befasst sich in seinem Beitrag mit den älteren Formen von Getreidemandeln, d. h. mit ihren horizontalen Formen. In Böhmen und Mähren gab es zwei Grundformen von diesen: 1. die sog. glatten Mandeln, d. h. mehrschichtige Häufel, in die man vor allem die grossen Garben des Sommergetreides, aber auch des kurzen Wintergetreides direkt vor der Abfuhr vom Felde legte; 2. die sog. Kreuzmandeln, d. h. die horizontalen Häufel, in die man die mit den Halmen gegen Mitte gelegten Graben baute. Die erste Form hat fast immer die Zahl von fünfzehn Garben enthalten und war also mit der ursprünglichen Zahlinheit festgebunden. Man kann sagen, dass diese horizontale Form von zwei oder mehreren Garbenschichten für die Zwecke des schnellen Rechnens auf den Meierhöfen sehr vortrefflich war, aber es scheint nicht, dass sie in den feudalen Grossbetrieben entstand und erst darnach in eine Rustikalwirtschaft sich verbreitete. Jedenfalls ist die genannte Form mit der Trocknung des Getreides in den Zeilen eng verbunden und es ist möglich von dieser Form als von der nur zeitweiligen Form zu sprechen.

Die Kreuzmandeln haben dagegen einen ganz anderen Zweck und waren zur mehr langzeitigen Trocknung der Getreidegarben bestimmt. Die am meisten verbreitete und gebräuchliche Form waren die Mandeln von 15 oder 16 Garben, die in der Vergangenheit auf dem ganzen Gebiete der tschechischen Länder bekannt waren und ursprünglich auch die feste Zahlinheit bedeuteten; ganz möglich ist es, dass diese Zahl mit der Naturallohne für Schnitter oder Drescher verknüpft wurde, die man in Fünfzehntel oder Sechzehntel rechnete.

Im Laufe der Zeit, besonders vom 19. Jahrhundert, verlieren die Kreuzmandeln mehr und mehr die Zahlbedeutung und die Menge von Garben richtet sich jetzt mit den neuen Tendenzen der neuzeitlichen Landwirtschaft, besonders vom Standpunkte der Trocknung von einzelnen Getreidesorten. In Mähren legt man unter die Garbenschichten eine besondere Untergarbe gegen die Einflüsse der Feuchtigkeit, die verschiedene Benennungen trägt. Diese Benennungen sind aber in Böhmen unbekannt und so auch deren Tradition. Es scheint, dass die Einführung der Untergarbe mit den Anfängen des Gebrauchs von Getreidesense zusammenhängt, klar gesagt, mit der Erniederung des Stoppelfeldes — in diesem Falle musste man die Halmen vor der Boden-

feuchtigkeit beschützen. Die Getreidesense wurde auf den landwirtschaftlichen Kleinbetrieben in grossem Masse erst nach der Hälfte des vorigen Jahrhunderts, rasch in Böhmen, langsamer in Mähren. Auch die Gewohnheit, die vertikalen Formen der Getreidemandeln zu bauen, verheimatet um viel später im Osten. Wir können noch in der ersten Hälfte unseres Jahrhunderts von der starken Tradition der Kreuzmandeln in Mähren sprechen, während in Böhmen sind diese fast ganz verschwunden. Die Verbreitung der vertikalen Formen stand unter dem Einfluss der Neuigkeiten in der westeuropäischen Landwirtschaft, besonders der norddeutschen, die in Nord-, West- und Mittelböhmen sehr stark einwirken.

Die neuzeitlichen Veränderungen im Bau der Getreidenhäufel haben aber noch viele weiteren verschiedene Ursachen, denen der Autor die betreffende Aufmerksamkeit widmet. Was die Historie der Mandelformen in der Vergangenheit anbelangt, gibt es nur wenige Belege, die sich vorwiegend an die dominikale Wirtschaft beziehen. Auch die bisherige volkskundliche Literatur ist in dieser Hinsicht sehr arm und es gibt keine zusammenfassende Studie über diese Frage, ja auch im internationalen Massstabe. Die Ergebnisse unserer Behandlung sind auf den Antworten eines Fragebogens der Tschechoslowakischen Volkskunde-Gesellschaft grundgelegt, der den Erntearbeiten gewidmet ist, und weist nur ziemlich beschränkte Verarbeitung des reichen und mannigfaltigen Materials, das von den Korrespondenten der Gesellschaft gesammelt wurde.

Ocáskový kožich a halina s kapucí

K otázce jejich geografického rozšíření

MIROSLAVA LUDVÍKOVÁ

Národopisný ústav Moravského muzea, Brno

V komplexu lidového oděvu na Moravě se dost dlouho zachovala starobylá součástka, která má sourozence u všech národů severního pásma, používaných k zhotování oděvu kožešin.¹⁾ Vznikla ze dvou koží přehazovaných přes ramena; je tedy vlastně typu pončo a ramenní šev má proto, že používaný materiál — u nás ovčí kůže — svými rozměry nepostačoval k ochraně před chladem a muselo se použít koží dvou. V tomto stadiu je blíže příbuzná přehození do nepohody zv. *Kotzen* z hrubé vlněné (lodenové) látky, nošené v Horním Rakousku a Tyrolsku.²⁾ Protože kůže byly poměrně úzké, nutně došlo k jejich sešití po stranách. Tak vznikla dlouhá kožešinová vesta bez rukávů, což je asi původnější forma ocáskového kožichu, doložená u nás ještě koncem 18. století na starém votivním obraze z příborského kostela.³⁾ Je-li možné v této souvislosti citovat vyobrazení sedláků z rukopisu městského brněnského archivu Codex Wenceslai Notarii z 15. století, který uvádí Zíbrt, pak je zde patrná i tato dlouhá vesta.⁴⁾ Hanika se domnívá, že se nosila i v okolí Moravské Třebové koncem 16. století, protože tam se v kožešnické pozůstalosti vedle jiných druhů našlo také 31 kožichů zv. *Zipfenpelz* v ceně po 20 gr., přičemž jedna ovčí kůže stála 9 gr.; byly tedy tyto kožichy opět jen kožešinové vesty, sešité ze dvou kůží.⁵⁾ Jako vesta se šily i pro severopolské Kašuby, kteří si k ní dodatečně připojovali rukávy z látky. V této formě se u nich udržela do konce 19. století.⁶⁾

Konečná podoba, jak je známa z nesčetných, především hanáckých ikonografických dokladů z 18. století, se dotvořila tak, že se k vestě připojily rukávy, rovněž kožišninové. Tento kožich byl vznikem i typem blízký košili, jak jej také informátoři charakterizují. Kramoliš jej pro nemotornost přirovnává k měchu s rukávy.⁷⁾ Jak to byla součást příhodná do chladna, tak byla nepraktická pro oblékání i svlékání. Provádělo se to různými, často krkolomnými způsoby. V Kozušicích na Bučovicku si muž stoupl k lávce, vzpažil,

žena se za něho postavila na lavici a kožich na něho spustila svrchu.⁸⁾ Ještě Vrbas uvádí, že se věteřovská chasa o muzice ráda sázela s mládeží z okolních vesnic, kdo dříve kožich obleče.⁹⁾ Na hostýnském Záhoří měl kožich vzadu v týle poutko, zvané pustina, které se zavěsilo na žerď u kamen, a muž, který stál na lavici, jej při vzpažených rukou vysvlékl.¹⁰⁾ Ani v jednom případě jej pro těsnost nebylo možné bez vnější pomoci ani vysvléci, ani obléci.¹¹⁾

U vest i u kožichů (kromě vyobrazení z 15. století) byla přirozeně cípatá dolní část kůže zdůrazněna sestřížením vpředu i vzadu, ve starší době ještě i na bocích. Význam toho byl nejen ozdobný, ale pravděpodobně i praktický, protože u starého střihu nohavíc (k tomuto kožichu vždy kožených) kryl přední cíp jejich rozparek. Jméno kožichu *ocasňák*, *ocasák*, *ocasatý*, *ocasnatý* nebo *ocáskový* kožich se odvozuje právě od těchto cípů.¹²⁾ Někde, snad jen na hostýnském Záhoří, jak uvádí Klvaňa, se vpředu i vzadu pro sváteční nošení přišivaly lepší liščí ocasy; za uřezání zadního ocasu nebo cípu ovčího kožichu se prý platila pokuta, ale za přední nikoliv, protože si majitel měl dát lepší pozor.¹³⁾

Kožichy byly buď bílé (Haná, severní Kyjovsko) nebo častěji žluté (Zdouněcko, Ždánicko, Brněnsko), nebo jen místně dubené (východní Haná, hlavně hostýnské Záhoří) nebo se často jejich barva neuvádí vůbec. Lemovány byly u krku a u rukávů bílou beránčinou nebo černou psí kožešinou, či pro lepší příležitost liščinou. Někdy se výstřih lemoval jen červeně. Ramenní švy se zdůrazňovaly přešitím kožených proužků výraznější barvy. Jen na dokladech z Hané z 18. století byly vpředu ozdobeny aplikací tvaru srdíčka z červené kůže. Na Holešovsku se kolem něho přišily do čtverce 4 kožené knoflíčky nebo jinde byl obšit zeleným hedvábím. Ze zpráv z ostatních území vyplývá, že kromě lemování byly bez ozdob.

Nehledě k nečetným zprávám o zdobení liščinou a liščími ocasy zůstává většinou ocáskový kožich nezdobený ve shodě s použitím pro všední den, pro pracovní příležitosti i pro chůzi do města, a to v zimě i v létě. Dokládají to nejen vzpomínky informátorů, ale i na příklad vyobrazení z mapy holešovského panství z r. 1763, kde chlapec figurant má sice ocáskový kožich, ale je bos.¹⁴⁾

Dále se tento ocáskový kožich vyvíjel jen tak, že se cípy vyrovnaly, jestliže je možné spoléhat na fotografii z roku 1893 z národopisné slavnosti v Dřevohosticích,¹⁵⁾ a byl nahrazen kožichem nebo vestami rozstříženými.

Chronologie zpráv o výskytu a zanikání souvisí s geografickým rozšířením ocáskového kožichu. Málo jsou známe ikonografické prameny z jižní části střední Moravy, které patří k nejstarším, i když jsou až z 18. století. Tak mezi peče-

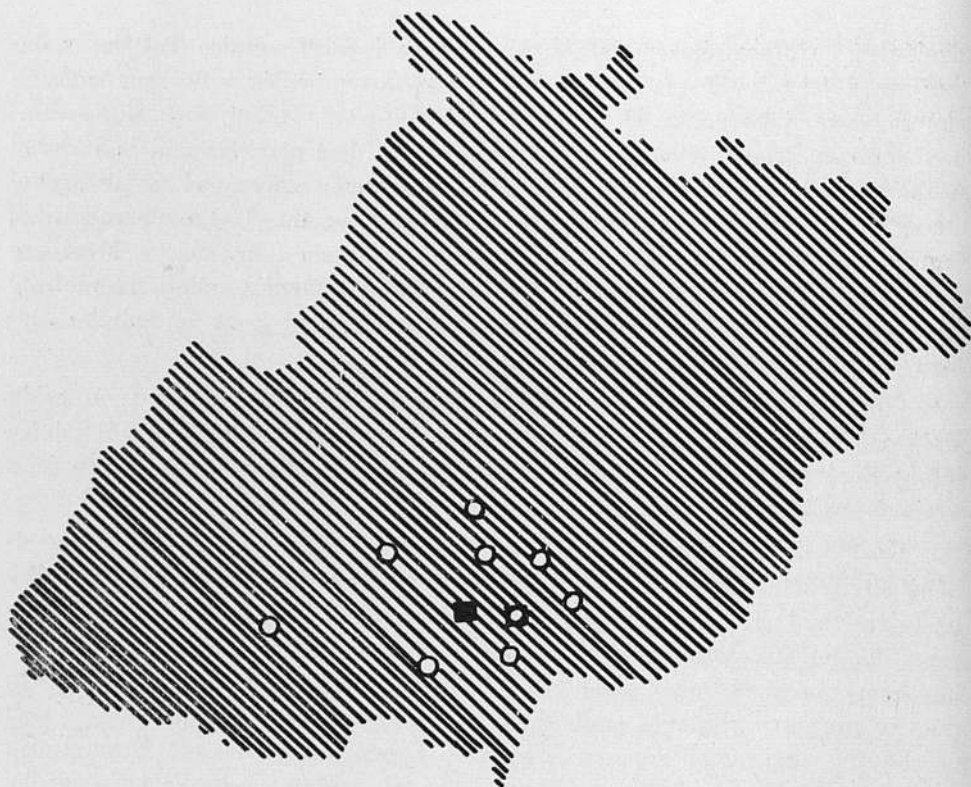
těmi obcí na Moravskokrumlovsku je uváděna i pečeť vesnice Tulešice s datem z r. 1709 (obr. 2), na které je zřetelně zobrazen sedlák v ocáskovém kožíchu se všemi jeho znaky.¹⁶⁾ Z konce I. poloviny 18. století pochází Korrompayův obraz Brna v době průvodu Božího těla. Mezi přihlížejícími je i klečící venkovan z brněnského obolí, oblečený v realisticky zobrazený, málo přepychový ocáskový kožích s dvěma zřetelnými cípy vzařdu.¹⁷⁾ O málo mladší je figurka z betlému z brněnského minoritského kostela (obr. 3), na které ani pozdější zásahy nezastřely původní žlutou barvu oděvní součásti, která brzy poté z kroje brněnského venkova mizí. Poslední zpráva je ze sousedního Židlochovicka z r. 1800 (z Velkých Němčic).¹⁸⁾

Čím dále na východ, tím se tato součást udržela déle. Zde tvoří celek Vyškovsko, Bučovicko, Ždánicko a severní Kyjovsko. Odtud je také nejvíce informátorů z konce minulého století, dodávajících zprávy Klvaňovi pro jeho krojové studie o Slovákku.

Pro Vyškovsko (kromě často publikovaného, ale nesnadno lokalizovatelného střeleckého terče z počátku 19. století¹⁹⁾ a pro Bučovicko svědčí malby na fajánsích, které se inspirovaly pozorováním okolí. Tak je tomu na kachlích asi z 20. let 19. století, pocházejících z kamen z Dědic a uložených ve vyškovském muzeu,²⁰⁾ nebo džbánů z týchž let, vyrobeném asi v Bučovicích, dnes v muzeu v Jihlavě, podle kterého Stránská mylně vyvozovala výskyt ocáskového kožíchu na západní Moravě.²¹⁾ Cenná je už citovaná Kramolišova zpráva z Kožušic z r. 1900, publikovaná ve Vlastivědě moravské bučovického okresu, která se pravděpodobně vztahuje k polovině 19. století. Také zprávy učitelů z Věteřova (24. 5. 1893) a ze Stavěšic (8. 7. 1893),²²⁾ určené Klvaňovi, mohou se týkat těchto let. Podobně píše Klvaňa o štetkařích z Ježova na severním Kyjovsku, že nosili ocáskové kožíchy ještě kolem r. 1860.²³⁾ V mnohých obcích kožích dávno vymizel, ale informátoři si stále udržují v povědomí představu o jejich nesnadném oblékání i název ve slovní zásobě. Proto se r. 1930 mohl Jakub Vrbas vrátit k Věteřovu ve svém Ždánsku. Tak slyšel slovo *ocasák* Maxmilián Kolaja v Žarošicích a zaznamenal je r. 1934 do nárečného slovníčku.²⁴⁾

Na této mapě jako by bylo vynecháno Kloboucko, ačkoliv to právě Stránská cituje. O ocáskovém kožíchu není zmínka v Šebestové Lidských dokumentech, tak pečlivě zachovávajících staré zprávy, odjinud neznámé. Snad se vyskytuje v materiálu, který nám doposud není znám nebo není přístupný, jako sbírka kreseb z počátku 19. století z Kloboucka, nacházející se v soukromém majetku.

Pozdní výskyt a přežívání v území, které jsme popisovali, koresponduje jen s hostýnským Záhořím. Dosvědčuje to ostatně už fotografie posledního ocáskového kožíchu z Vítonic. V tomto území se podle L. Kunze udržel do

○ *zprávy o výskytu*

■ *povědomí o výskytu*

1. Výskyt ocáskového kožichu na jih a jihozápad od Hané.

Tulešice 1709
 Velké Němčice 1800
 Brno 1750, 2. pol. 18. stol.
 Bučovice 1820
 Vyškov 1820

Kožušice 1850
 Ježov 1860
 Věteřov 1850, 1930
 Stavěšice 1850
 Žarošice 1934

70. let a ještě v 90. letech minulého století, kdy už se v něm navenek necho-
dilo, se dotrhlával při mlácení. Uvádí dokonce, že se J. Kanyzovi podařilo
ještě r. 1955 ojevit poslední trosky tohoto kožichu v Bezuchově.²⁵⁾

Centrální Haná je území, kde se ocáskový kožich uvádí nejčastěji, snad
proto, že byla ohniskem obecného zájmu 18. století. Bylo by zbytečné opako-
vat to, co uvedl už Kühndel²⁶⁾ a posledně V. Svobodová a J. Štika,²⁷⁾ kteří
shromáždili literární a ikonografické prameny k tomuto tematu. Vyskytují se
v rozmezí od r. 1747 do konce 18. století, na počátku 19. století se popisují
a zobrazují řídkěji. Lze tedy podle nich usuzovat, že na vlastní Hané začaly
tyto kožichy v 19. století ustupovat, po 30. letech pak byly nahrazeny jinými
krojovými součástmi. I zde žily v povědomí déle, než se nosily. Tak Melichar
Chytil zaznamenává posměšné rčení o lakomé hospodyni, která nenabídla při-
chodzímu podle zvyku chleba: „*To je to, skoro se vedala, pozdě vstala; až ji
sběhl kvas do ocasatýho kožocha — majó v něm chlop.*“²⁸⁾

Podle tohto přehledu se ocáskové kožichy nevyskytovaly na Slovácku,
Valašsku a Horácku, ale ani tak nejsem přesvědčena, že k jejich geografické-
mu rozmezí bylo řečeno poslední slovo.

* * *

Problém haleny, nebo jak se na Brněnsku říkalo, haliny s kapucí, je
mladšího data, ačkoliv i zde existují paralely se starými oblekovými součástmi
mužů, pracujících za každého počasí venku.²⁹⁾ Přesto je složitější, než jak je
možno vyčíst z mapky, uveřejněné k článku Drahomíry Stránské „Haleny
a jejich rozšíření a návrh odborných termínů“.³⁰⁾ Výskyt zde vymezuje do
jižní části střední Moravy.

O halině bylo možné ještě donedávna získat dostatečné množství zpráv
od informátorů v terénu. Podle nich byla podstatnou a nepostradatelnou sou-
částí pracovního oblečení mužů všech vrstev do nepohody na jaře a na pod-
zim. Podle šlapanického sedláka „*tu měl na vozu v zimě v létě každý, kdo
měl koně*“.³¹⁾ Nosívali ji nejen sedláci-povozníci, ale např. v Telnici si ji poři-
zovali i nádeníci na tovarech do dvora a na podzim na kampaň do cukrovaru.
Většinou na ni vzpomínají jako na oblečení starších, ale pokud se nosila obec-
ně, oblékali ji i mladí selští synové, jako dosvědčuje píseň z Líšně:

*Synečko v halině,
nesedé vedli mě,
jož sem roznešená
po celé dědině.*³²⁾

Zvlášt typická byla pro vápeníky z Moravského krasu: „*Na kozlíku sedi
hospodář, na rozpoře synek nebo čeledín. Oba mají na sobě boty s holínkami,
koženice do bot a bílé haleny.*“²²⁾

2. Ocáskový kožích na pečetí obce Tulešic z r. 1709 (podle Vlastivědy moravské). Foto Petr Jero.

3. Ocáskový kožích na figurce z betléma z minoritského kostela v Brně. Polychromovaná dřevorezba, 2. pol. 18. století, výška 26 cm. Foto Petr Jero.

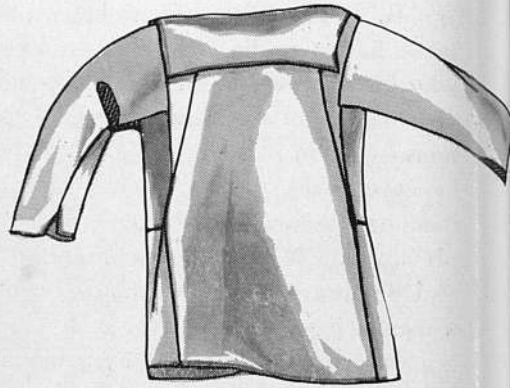
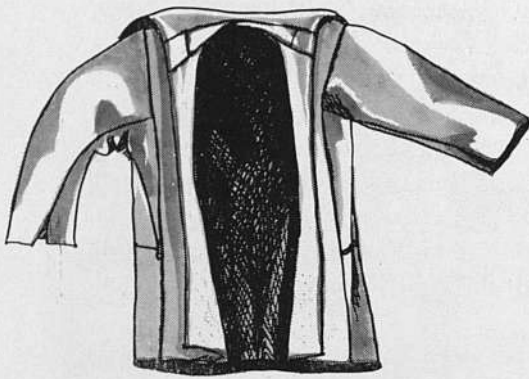

R. Benda, autor německého rukopisného záznamu z Moravan,³⁴⁾ tvrdí, že se halina nosila výhradně do kostela. Nová se sice do kostela vzít mohla jako každá nová dobrá věc, ale v zásadě se pisatel mylí. Halena byla určena pro nepohodu a sychravo. Byla k tomu vhodná materiálem i stříhem — po tomto volném plášti z hrubé látky z ovčí neodmaštěné vlny (dochovaný kus je keprové vazby) dešťové kapky lehce stekly. Ovšem jestliže lilo jako z konve, i halina nasákla; odtud rčení: pije jak halina.³⁵⁾ Aby za chladu lépe přilehla, převazovala se řemenem nebo častěji jen povřísem. Pokud nebyl kožich, brala se i do mrazu a nakonec až dosloužila, užívalo se jí jako pokrývky na spaní. Vápeníci jí přikrývali koně.

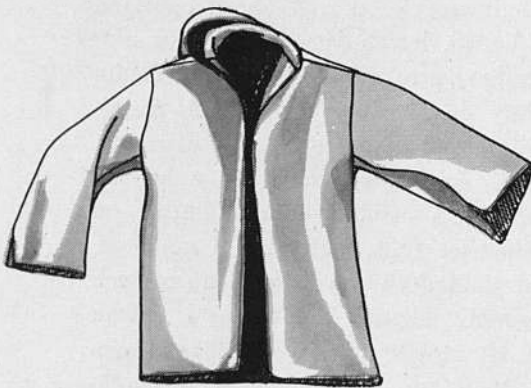
Informátoři si je často pamatují už jen jako dlouhé černé nebo hnědé kabáty s kapucí, volné nebo s dragounem. Tehdy se mužský кроj už nenosil a halena klesla na oblečení nejhudších lidí. Tak jí charakterizuje žebráky Václav Kosmák ve svých Kukátkách,³⁶⁾ jako kdyby věděl, že už r. 1815 v Křepicích byla jediným majetkem v pozůstalosti žebráka³⁷⁾ a v téže obci r. 1827 po 46letém nádeníku Martinu Bílkovi kromě haliny „*nic nepozůstalo, jest veliká chudoba a v dlouhotrvající nemoci všechno došlo.*“³⁸⁾ Opovržení halenami bylo projevem selské pýchy; v Sokolnicích je proto barvili na hnědo, aby se jim lidé nesmáli, že jsou jako Slováci (ze Slovácka).

Halina se ovšem vyskytuje v oblečení střední Moravy dříve než jen koncem 19. století. Nechybí např. na Korrompayově obraze Brna v době průvodu Božího těla z poloviny 18. století, o kterém jsme se zmínili již v první části tohoto příspěvku. V pozůstalostech, sledovaných od r. 1755, jí opět má kdekdo, mladí i staří, celolánici i podruzi. Ve 40. letech 19. století je ve Šlapanicích jmenována i v pozůstalosti po dělníkovi z továrny.³⁹⁾ Byla oblečením tak známým, že se její název „halina“ nikdy do němčiny nepřekládá, nanejvýš opisuje. Němci v okolí Brna přejímají beze změny její české označení, jiné ani neznají.⁴⁰⁾ Pro malíře byla tak běžná, že jí nevynechal ani v červnu, tedy na počátku léta, kdy se r. 1748 Boží tělo konalo. Podobně figuruje na Richtrově obrázku židlochovického jarmarku z let 1830-1850, kde jí má oblečenu dokonce i malý chlapec.⁴¹⁾ Na obou dokladech má halena na zádech široký, ale nepřilíš dlouhý límec, tedy nikoliv kapuci, taková je i halena jezdec z obrazu Újezda u Brna z počátku 19. století (obr. 6), publikovaného ve Vlastivědě moravské.⁴²⁾ Podle těchto dokladů jde o jednoznačný kus oděvu; tomu nasvědčuje i to, že k jejímu určení stačí pojmenování. Problém, zda je vlastní tomuto území halena s límcem nebo kapucí, tedy do konce I. poloviny 19. století nebyl a nevznikl. Halena s kapucí je tudíž pozdějšího data. Opět by nebyla problémem, kdyby jedinou změnou bylo sešití límce s kapucí.

Halena s límcem, která se zde dříve nosila, je totožná s podlužáckou, kyjovskou a klobouckou halenou, uchovávající svou funkčnost a šitou svým

4. Halina s límcem ze severního Kyjovska.

5. Halina s kapucí z Ochozu u Brna.

způsobem konfekčně, ne na zakázku, proto kromě barevného, nejčastěji červeného lemování a nenápadné hvězdičky, vyšité vpředu na klopách, byla bez ozdob. Vznikla nepochybně z podélného ponča, ke kterému se vždy stejným způsobem přišívaly boční rovné části. Halena s kapucí zdánlivě nevypadá jako její vývojově přímá pozdější varianta. Je také šita z rovných kusů sukna, avšak přední i zadní část je pojata samostatně, na sobě nezávisle, s ramenním a bočním švem, zadní část je od středu symetricky nastavena, kdežto vpředu nic nastavováno není⁴³). Z tohoto popisu vyplývá, že byla ovlivněna stříhem městských kabátů, ale zůstala v rámci typu, se zachováním starého materiálu, obdobně jako některé varinaty halen s kapucí v západním Maďarsku⁴⁴) a v pozdější době také na Trnavsku⁴⁵).

Naše halina s kapucí nevznikla na střední Moravě. Dostala se sem prostřednictvím jarmarků, v Hustopečích, Slavkově, Jedovnicích, a kupovala se s oblibou. Neimportovala se ze Slovácka, jak by se dalo soudit. Tam se totiž také šily a nosily pracovní haleny s kapucí, známé např. z hornáckého halenánského střediska Kuželova pod názvem guby⁴⁶), i když nenašly tak obecného rozšíření jako na Brněnsku. Ale guby udržovaly podle sdělení původní stříh halen s límcem s tou malou změnou, že nebyly zdobené jako sváteční a sešivaly límce v kapuci.

Místo výroby bychom s největší pravděpodobností měli hledat na jihozápadním Slovensku; na to alespoň ukazují výsledky výzkumu z bývalého německého ostrůvku na Vyškovsku, kde se haliny nosily o půl až celou generaci déle než v okolním českém prostředí. Podle sdělení Martina Jakla z Lysovic se kupovaly u drobných židovských obchodníků v Rousínově, kteří opatrovali krojový materiál pro zdejší Němce ještě v období mezi světovými válkami na jihozápadním Slovensku, konkrétně v Gajarech.

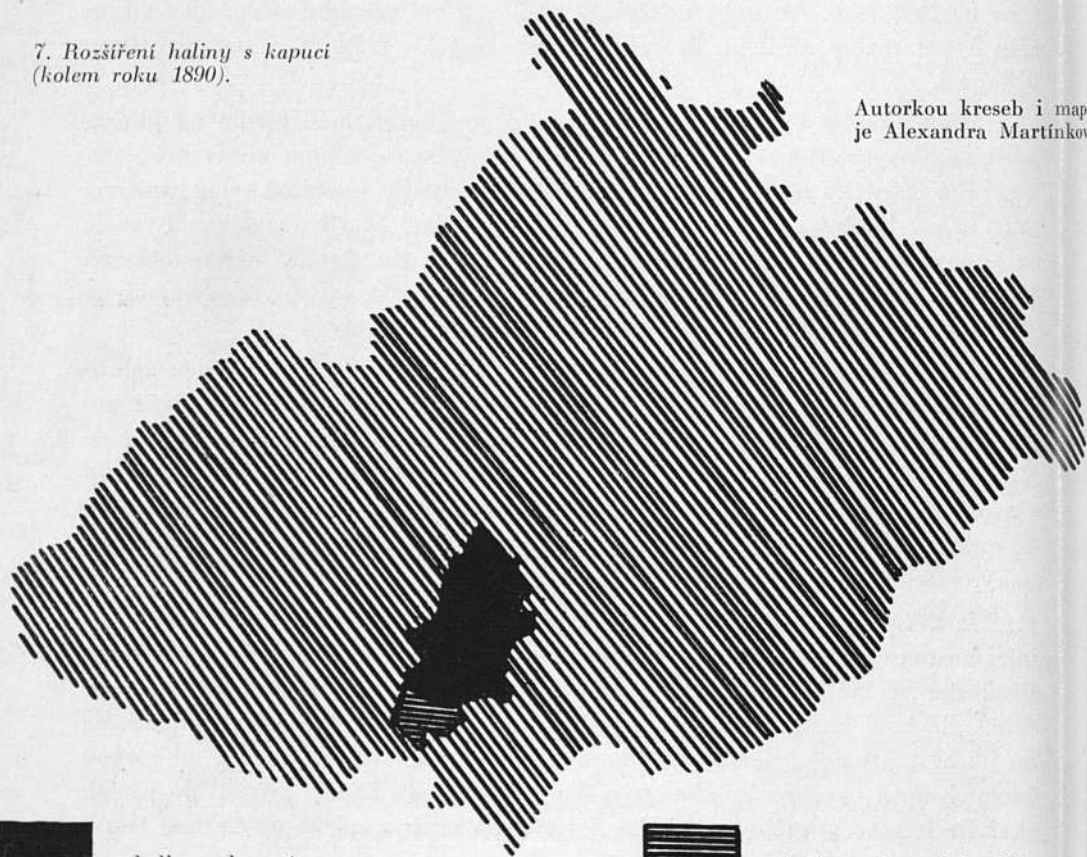
Došli jsme tedy k závěru, že jde o importovanou, poměrně mladou záležitost, převzatou více méně pasivně jako hotovou věc, ovlivněnou nanejvýš poplávkou. Sama volná halena měla dlouhou tradici nošení a byla pro terén a jeho klimatické podmínky vhodná. Nosila se proto relativně nezávisle na zániku vlastního kroje, např. ochozskými vápeníky až do 1. světové války. Z tohoto důvodu a také proto, že její výskyt působí v střízlivém krojovém okrsku exoticky, vzbudila více pozornosti než v místě vzniku.

Je třeba ještě přesněji vymezit její rozšíření na Brněnsku⁴⁷). Halina s kapucí nastoupila po haleně s límcem a bezvýhradně ji vytlačila na východním Brněnsku včetně Rousínovska s německým ostrůvkem a Slavkovska a na užším Židlochovicku. V tomto území je centrum jejího výskytu. Odtud infiltrovala na jih až k etnické hranici a do sousedních obcí na Kloboucku, kde se v obou územích nosily vedle sebe oba typy. Jen mladší typ s kapucí pronikl do jižních obcí Dražanské vysočiny a údolím Svitavy na sever snad až po Černou Horu,

6. Muž v halině s límcem z Újezda u Brna z r. 1811 (Podle Vlastivědy moravské.) Foto Petr Jero.

7. Rozšíření haliny s kapucí (kolem roku 1890).

Autorkou kreseb i mapy je Alexandra Martínková

halina s kapucí

halina s kapucí i s límcem

kde jej nosili povozníci. Na západním Brněnsku se nenosila. Přestože víme, že se volná halena s límcem vyskytovala i dále na jihozápad, např. na Hrotovic-ku⁴⁸⁾ a Moravskobudějovicku⁴⁹⁾ a na sever od Brna mimo údolí Svitavy ještě např. na Tišnovsku⁵⁰⁾, je velmi pochybné, zda tu jde o halenu s kapucí, protože se ve zmíněném území přestala nosit dříve, než se halena s kapucí rozšířila. Informátoři nám už také nemohli přesně říci, jak vypadala halena na východním Bučovicku, kde se přestala nosit brzy po postavení dráhy směrem na Vlárský průsmyk, protože tím zanikly formanské cesty, především do Brna s tkalcovským dílem⁵¹⁾.

Problém halen s kapucí jsem chtěla uvést jako příklad toho, jak je mapka rozšíření určitého jevu proměnná v čase a jak se pod strohými mapovacími údaji skrývají otázky někdy ve zcela jiné rovině, než bychom předpokládali.

POZNÁMKY

1. H. Mützel, *Vom Lendenschurz zur Modetracht*. Berlin 1925, kapitola Die Poncho-tracht.
2. *Tamtéž*, 22.
3. Cituje čl. *Kroje ze Záhoří moravského*. Český lid 7, 1898, 163, a D. Stránská, *Lidové kroje v Československu I*, 20.
4. *Kroje ze Záhoří*, 164. Nejsem přesvědčena o tom, že ostatní sedláci mají na sobě předchůdce ocáskového kožichu, protože střih vyobrazených součástí je příliš složitý.
5. J. Hanika, *Sudetendeutsche Volkstrachten*. Liberec 1937, 4.
6. *Tamtéž*, 3.
7. Č. Kramoliš, *Bučovský okres*. (Vlastivěda moravská II. Místopis.) Brno 1900, 49.
8. *Tamtéž*, 107.
9. J. Vrbas, *Ždánsko*. Ždánice 1930, 92.
10. L. Kunz, *Lidový kroj na hostýnském Záhoří*. Časopis Moravského musea 41, 1956, 170.
11. Právě tak krkolomně jej líčí Gallaš: ... *kožich žádně jiné rozpory nemá nežli jen vespod jeden široký a na vrchu jeden úzký průchod a tím způsobem oblečen býti může, když jej prostrčív napřed předním průchodem ruce přes hlavu na sebe vsouká a horním průchodem hlavu ven vystrčí*... J. H. A. Gallaš, *Romantické povídky*. Z rukopisů uspořádal, doslovem a poznámkami opatřil Bedřich Slavík. Praha 1941, 190.
12. Kromě toho uvádí název *prsnak* z konce 18. století profesor Lvovské university B. Hacquet. Viz V. Svobodová — J. Štika, *Hanácký kroj v literárních a ikonografických pramenech do poloviny 19. století*. Český lid 51, 1964, 129.

13. *Kroje ze Záhoří moravského*, 163.
14. *Lid. kroj na host. Záhoří*, 151, il. 3.
15. *Kroje ze Záhoří moravského*, 163.
16. V. Haňák, *Mor. Krumlovský okres*. (Vlastivěda moravská II. Místopis.) Brno 1913, 74.
17. M. Ludvíková, *Kroj brněnského venkova v letech 1748—1848*. Časopis Moravského musea 49, 1964, obr. 2.
18. Je uveden v pozůstalosti čtvrtlánika Tomáše Tazlara, +1800, jako hanácký kožích (1 *lederner hanakischer Winterpelz*). St. archiv Brno, sign. F 15 25 sv. 37/20. Viz M. Ludvíková, *K otázcce jižních hranic brněnského kroje* (Kroj na Židlochovicku). Časopis Moravského musea 51, 1966, 210. Jako *hanácký* bývá tento typ kožíchu označován i na severním Kyjovsku. Sr. V. Svobodová, *Lidový kroj a jeho výroba* (ve sb. Kyjovsko, Rudolf Hurt a kolektiv). Brno—Hodonín 1970, 207.
19. L. Kunz, *Zur Ikonographie der Hanna an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert*. Lëtopis, Reihe C, Nr. 6/7, 1964, il. 20, a *Hanácký kroj v literárních ... pramenech*, 2. strana obálky.
20. L. Kunz, *Ojedinělý nález figurálně zdobených fajánsových kachlí v Dědicích u Vyškova*. Zprávy vyškovského muzea, v tisku.
21. *Lidové kroje v Československu*, 20. Publikován v čl. *Hanácký kroj v literárních ... pramenech*, 135.
22. Uloženo v archívu EÜMM v Brně.
23. J. Klíava, *Lidové kroje na Mor. Slovensku*. Moravské Slovensko I. Praha 1918, 214.
24. M. Kolaja, *Nářečí na Kyjovsku a Ždánsku*. Sb. Na našem Slovácku III. Kyjov 1934, 140.
25. *Lid. kroj na host. Záhoří*, 170.
26. J. Kühndel, *Hanácký kroj v obrazových dokladech*. Kap. v monografii J. R. Bečáka: *Lidové umění na Hané*. Velký Týnec 1941, 17—72.
27. Viz pozn. 12.
28. M. Chytil, *Jak sobě naši předci vážili chleba*. Selský archiv 4, 1905, 255, *Ocáskový kožích se zřejmě kladl na hliněnou podlahu pod díži s kynoucím chlebovým těstem*.
29. *Vom Lendenschurz*, 58. — M. Veleva, *Bálgarski narodni nosii*. Sofija 1956, il. 10 atd.
30. Věstník Národopisné společnosti československé, č. 2, 1963, 4.
31. L. Kunz, *Lidový kroj ve Šlapanicích u Brna*. Časopis Moravského musea 34, 1950, 370.
32. F. Bartoš, *Nové národní písně moravské s nápěvy do textu vřaděnými*. Brno 1882, č. 258, str. 103.
33. F. Bartoš — C. Mašíček, *Líšeň*. Zvl. otisk z Časopisu Matice moravské 26, 1902, 26.
34. Uloženo v archívu EÜMM v Brně.
35. J. Marcha, *Kamarádi z lesa*. Třetí díl Ptačího chleba. Brno 1923, 119. *Ve fabrice chodili učni slévačům do kantiny; říkávali, že slévači pijí jak haliny*.

36. V. K o s m á k, *Obrázky z kukátka*. Spisy V. Kosmáka, 2. vydání, Brno 1926.
37. Po 75letém Ignáci Rabovském. St. archív v Brně, sign. F 15—31, fasc. 28.
38. SAB, F 15 — 31, fasc. 28.
39. SAB, F 15 — 3a, fasc. 18.
40. Gemeinde-Gedenkbuch Morbses (Moravany). Rkp., str. 78.
41. R. S m e t a n a — B. V á c l a v e k, *České písně kramářské*, 2. vyd. Praha 1949. Reprodukce obr. Ed. Řichtra (1808—1853): Trhovní zpěváci v Židlochovicích.
42. Reprodukován v knize A. K r a t o c h v í l a, *Židlochovský okres*. (Vlastivěda moravská. II. Místopis.) Brno 1910, 22.
43. Střih haliny s kapucí byl publikován v práci M. L u d v í k o v é *Jak se lid oblékal v jižní části Dražanské vysočiny*. Časopis Moravského musea 47, 1962, 110—111, a v čl. téže autorky *Pracovní kroj brněnského venkova*. Brno v minulosti a dnes 4, 1962, 141.
44. M. K r e s z, *Magyar parasztviselet (1820—1867)*. Budapest 1956, tab. 29. — I. G y ö r f f y, *Magyar népi hímzések*. I. A cífraszür. Budapest 1930, 191, il. 182, 192, il. 183, 11, il. 3.
45. J. P á t k o v á, *Ludový odev v okolí Trnavy*. Bratislava 1957, 241, il. 190.
46. V. P a v l í k, *Horňácké haleny*. Rkp., str. 4—5. *Mimo sváteční uokšovice a všední trhovice se šily guby z látky ménějakostní smíšené vlny. Nosili ji muži, kteří byli při svém zaměstnání vystaveni často delší dobu nepohodě v lese při svážení dřeva, na formance, a potom lidé, kteří jezdili po jarmarcích*. — Starší druh halen s límcem, před změnou střihu, mohl ovšem pocházet z Kuželova, protože se zboží odtud vozilo až do roku 1880 na jarmarky, mimo jiné i do Hustopeče a do Brna. Srov. Martin Prášek: *Kuželovští halenářé*. Zahradka Moravy 3, 1925, 95 a 96.
47. O haleně s kapucí je psáno také v čl. *Kroj brněnského venkova v letech 1748—1848*, str. 182.
48. F. D v o r s k ý, *Hrotovský okres*. (Vlastivěda moravská. II. Místopis.) Brno 1916, 18. *O všedních dnech nosili haleny, podobné slováckým*.
49. *Slovenské haleny (haliny) jsou kratší a širší, na zádech visí široký obojek, jemuž také říkají cimbál. Takové cimbálové haliny bývaly a částečně jsou posud na celé západní Moravě*. F. B a r t o š, *Dialektologie moravská* II. Brno 1895, 464. — Sdělil to též vedoucí muzea v Moravských Budějovicích r. 1958.
51. Podle sdělení Vlasty Svobodové v Lomnici u Tišnova. Sr. také monografii J. P o k o r n é h o, *Řičany na Moravě*. Kapitola z jejich dějin, 1923, 153.
51. M. L u d v í k o v á, *Kroj na Vyškovsku*. Čas. Mor. musea 52, 1967, 188.

Streifenpelz und Kutte mit Kapuze

Zur Frage ihrer geographischen Verbreitung

Zusammenfassung

Im Komplex der volkstümlichen Bekleidung in Mähren hat sich ziemlich lange ein altertümlicher Kleidungsbestandteil erhalten, der seine Parallelen bei allen Völkern der nördlichen Zone hat, die zur Anfertigung der Bekleidung Pelze verwenden. Dieses Bekleidungsstück entstand aus zwei über die Schultern geworfenen Häuten; es ist also eigentlich der Typ eines Ponchos und hat deshalb eine Schulternaht, weil das verwendete Material mit seiner Dimension zum Schutz vor der Kälte nicht ausreichen würde. In diesem Stadium ist es dem Schlechtwetterumwurf nahe verwandt, dem sog. Kotzen aus grobem Wollstoff (Lodenstoff), wie er in Oberösterreich und Tirol getragen wird. Da die Lederstücke verhältnismässig schmal waren, kam es notgedrungen zu ihrer Vernähung an den Seiten. So entstand eine lange ärmellose Pelzweste, was wahrscheinlich die ursprüngliche Form des Streifenpelzes ist, der bei uns noch im ausgehenden 18. Jahrhundert auf einem alten Votivbild aus der Kirche in Příbor belegt ist.

Die endgültige Form, wie sie aus zahlreichen, vor allem ikonographischen Belegen aus der Haná aus dem 18. Jahrhundert bekannt ist, wurde derart gestaltet, dass man an die Weste Ärmel, gleichfalls aus Pelz, anfügte. Dieser Pelz stand in der Entstehung und im Typ einem Hemd nahe, als welches er auch von den Informatoren charakterisiert wird. Im gleichen Masse, wie dieses Kleidungsstück für kühle Witterung geeignet war, war es unpraktisch zum Anziehen. Wegen seines anliegenden Charakters konnte man es ohne Hilfe von aussen weder aus- noch anziehen. Bei den Westen sowie auch bei den Pelzen wurde der natürlich zipfelartige Unterteil des Pelzes durch ein Zuschneiden vorn und hinten hervorgehoben, in älterer Zeit auch noch an den Hüften. Dies hatte nicht nur Zierbedeutung, sondern verfolgte auch praktische Zwecke.

Die Chronologie der Berichte über das Vorkommen und das Verschwinden hängt mit der geographischen Verbreitung des Streifenpelzes zusammen. Wenig bekannt sind ikonographische Quellen aus dem südlichen Teil Mittelmährens, die zu den ältesten gehören, wenngleich sie erst aus dem 18. Jahrhundert stammen. So wird unter den Siegeln von Gemeinden im Gebiet von Moravský Krumlov auch des Siegel des Dorfes Tulešice mit dem Datum aus dem Jahre 1709 angeführt, auf dem deutlich ein Bauer in einem Streifenpelz veranschaulicht ist. Aus dem Ende der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts stammt ein Bild der Stadt Brno zur Zeit der Fronleichnamsprozession von Korrompay.

Unter den Zuschauern befindet sich auch ein kniender Bauer aus der Umgebung von Brno, der einen realistisch veranschaulichten Streifenpelz trägt. Etwas jünger ist die Krippenfigur aus der Minoritenkirche in Brno. Bald nachher verschwindet dieser Pelz aus der Tracht der Landbevölkerung um Brno. Aus dem J. 1800 stammt ein Archivbericht aus Velké Nēmčice im südlichen Teil des Bezirkes Židlochovice.

Je weiter man von Brno gegen Osten geht, desto länger erhielt sich dieses Kleidungsstück. Hier bilden die Gegenden um Vyškov, Bučovice, Ždánice und der nördliche Teil des Bezirks Kyjov einen einheitlichen Komplex. Für das Gebiet um Vyškov und Bučovice sprechen hinsichtlich des Streifenpelzes Maleereien auf Fayencestücken, die ihre Inspiration durch Beobachtung der Umgebung gewannen. Ferner ist ein Bericht aus Kožušice (Bez. Bučovice) aus dem J. 1900 wertvoll, der sich wahrscheinlich auf die Mitte des 19. Jahrhunderts bezieht. Auch können Berichte von Lehrern aus Věteřov und Stražovice aus dem J. 1893 Bezug auf diese Jahre haben. Die Bürstenbinder aus Ježov im nördlichen Teil des Bezirkes Kyjov trugen Streifenpelze noch um das J. 1860. In vielen Gemeinden ist dieser Pelz längst verschwunden, aber die Informatoren behalten die Vorstellung vom schwierigen Anziehen sowie die Bezeichnung des Kleidungsstückes noch immer im Bewusstsein.

Das späte Vorkommen und Fortleben des Streifenpelzes auf diesem Territorium korrespondiert nur mit Hostýnské Záhoří. Hier erhielt er sich bis in die siebziger Jahre und wurde in den neunziger Jahren des vorigen Jahrhunderts beim Dreschen verschlissen. Im Jahre 1955 konnten sogar letzte Überreste dieses Pelzes in Bezuchove entdeckt werden. Der Zentralteil der Haná ist jenes Gebiet, wo der Streifenpelz am häufigsten zitiert wird, vielleicht deshalb, weil dieser Bereich im Brennpunkt des allgemeinen Interesses im 18. Jahrhundert stand. Nach dieser Übersicht kamen Streifenpelze nicht im Grenzgebiet zwischen Mähren und der Slowakei, in der Walachei und im Gebirgsland gegen Böhmen vor, ich bin aber nicht so überzeugt, dass hinsichtlich ihrer geographischen Abgrenzung das letzte Wort gesagt wurde.

* * *

Das Problem der Kutte samt Kapuze ist jüngeren Datums, obgleich auch hier Parallelen mit alten Kleidungsbestandteilen von Männern existieren, die bei jedem Wetter draussen arbeiten mussten. Hinsichtlich der Kutte (Halina) aus grobem Wollstoff konnten noch bis in jüngste Zeit genügend Informationen von Berichterstattern im Terrain gewonnen werden. Nach ihrer Auskunft bildete diese sog. „Halina“ einen wesentlichen und unentbehrlichen Bestandteil der Arbeitsbekleidung der Männer aus allen Bevölkerungsschichten im Frühjahr und Herbst.

Diese Kutte kommt allerdings in der Bekleidung Mittelmährens früher als erst am Ende des 19. Jahrhunderts vor. Sie fehlt zum Beispiel nicht auf dem erwähnten Bild der Stadt Brno zur Zeit der Fronleichnamsprozession von Korrumpy. In den vom J. 1755 an verfolgten Patrimonialverlassenschaften hat wiederum jedermann diese „Halina“ im Besitz, Junge und Alte, Vollbauern und Mietsleute. In den vierzigen Jahren des 19. Jahrhunderts wird sie in Šlanice auch in der Verlassenschaft eines Fabriksarbeiters erwähnt. Sie war ein so allgemein bekanntes Kleidungsstück, das die Bezeichnung „Halina“ niemals ins Deutsche übersetzt wird. Die Deutschen in der Umgebung von Brno übernehmen ihre tschechische Bezeichnung unverändert. Ähnlich figuriert sie auf dem Bild vom Jahrmarkt in Židlochovice aus den Jahren 1830—1850 von Richter, wo sogar ein kleiner Junge sie anhat. Auf beiden Belegen hat die „Halina“ am Rücken einen breiten, aber nicht allzu langen Kragen, also keinesfalls eine Kapuze; so sieht auch die „Halina“ eines Reiters auf dem Bild von Újezd bei Brno aus dem Beginn des 19. Jahrhunderts aus. Nach diesen Belegen handelt es sich um ein eindeutiges Bekleidungsstück; dafür spricht auch die Tatsache, dass zu seiner Bestimmung die blosse Benennung ausreicht. Das Problem, ob diesem Territorium die „Halina“ mit Kragen oder mit Kapuze eigen ist, bestand also nicht bis zum Ende der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts und war bisher nicht aufgekommen. Die „Halina“ mit Kapuze ist demnach späteren Datums.

Die „Halina“ mit Kapuze entstand nicht in Mittelmähren. Es handelt sich um eine importierte, verhältnismässig junge Sache, die mehr oder weniger passiv als fertiges Ding übernommen wurde. Sie kam nach der „Halina“ mit Kragen auf und verdrängte sie ausschliesslich im östlichen Teil der Umgebung von Brno, einschliesslich der Umgebung von Rousínov mit der deutschen Sprachinsel und einschliesslich der Umgebung von Slavkov und der nächsten Umgebung von Židlochovice. Von dort gelangte sie durch Infiltration südwärts bis zur ethnischen Grenze und bis in die Nachbargemeinden im Gebiet von Klobouky, wo auf beiden Territorien die beiden obgenannten Typen nebeneinander getragen wurden. Nur der jüngere Typ mit Kapuze drang bis in die südlichen Gemeinden des Höhenzuges Dražanská vysočina und durch das Tal der Svitava gegen Norden vor. Im westlichen Teil des Gebietes um Brno war er nicht üblich.

K významu příbuzenství na ostravském venkově

V a n d a T ů m o v á, *Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Praha.*

Lidová kultura a celý způsob života obyvatel Ostravska si dodnes uchovává osobitý, neopakovatelný ráz. Dosvědčují to výsledky v poslední době prováděných etnografických výzkumů, z nichž některé již byly publikovány a další na publikaci čekají¹⁾. Zdrojem této osobitosti je jednak průmyslový charakter regionu, skutečnost, že Ostravsko je jednou z našich nejintenzivněji industrializovaných oblastí. Vedle přímého, dlouhodobého působení průmyslového rozvoje je však lidová kultura ovlivňována i jinými činiteli. Vyrůstá z dědictví starší, svérázné lidové kultury Slezska. Ukázalo se, že místní tradice jsou dostatečně silné a intenzivní, aby přežily složitý vývoj oblasti, odolaly vlivům přistěhovalelého obyvatelstva, přicházejícího sem za prací z nejrůznějších míst a výrazně ovlivnily i kulturu současnou. Dodnes si např. ve společenském životě podržely značný význam různé zábavy, provázející cyklus výročních zvyků (masopustní „Kozelek“, „krmaš“ aj.), nebo řada tradic zakořeněných v rodinném životě. Jednu z příčin této ne sice nápadné, ale přece jen právě v kontextu s ohromným průmyslovým rozvojem zajímavé a naprosto ne zanedbatelné tradici — onaloty lidové kultury, je třeba hledat v sepjetí velké části obyvatelstva s tradičním životním prostředím. Růst měst a sídlišť na Ostravsku nikterak neznamená vylidňování venkova. Vesnice v blízkosti průmyslového centra stále rostou výstavbou celých čtvrtí nových rodinných domků. Není to již ovšem venkov zemědělský. Vesnice kolem Ostravy jsou z velké části domovem dělníků a horníků. Neznamená to však úplné přerušení vztahu obyvatelstva k zemědělskému hospodaření. Obdělávání malého kousku půdy bylo velmi dlouho významným doplňkovým zdrojem obživy pro hornické rodiny, stejně jako výdělek, který získávaly ženy pracující u sedláků nebo na velkostatecích²⁾. Život ve vesnické společnosti vedl k uchovávání určitých norem života společnosti i každé rodiny. Vzájemné vztahy zde byly a stále jsou upevňovány také četnými příbuzenskými svazky. Význam příbuzenství v současné době sice v mnoha ohledech slábné, neztrácí se však úplně, zvláště tam, kde rodiny příbuzných žijí v těžce vesnici.

Na hustou síť příbuzenských svazků nás mnohde upozorní již na první pohled nápadný četný výskyt týchž příjmení. Určitá příjmení se stávají přímo

typickými pro některé vesnice. V Krásném Poli je rozšířeno příjmení Štverka, Dostál, Vytisk, Kotala, ve Velké Polomi Hrbáč, Tvaružka, Drastich, v Porubě Besta, Klos, Mika. Ve Svinově je 22 rodin Strakošů, 18 rodin Kudelů, V Pustkovičích několik rodin Valdrů a Holušů, v Čavisově je mnoho Nováků. Pověstná je rozvětvenost rodu Švidrnochů v Dolní Lhotě, kde se dokonce jednou za čtyři roky koná slavný „švidrnošský“ bál. Ve Vřesině patří mezi nejčetnější příjmení Martiník, Bárta, Hurník.

Předložená studie je zpracována na základě výzkumu, prováděného v jedné z obcí, zahrnovaných do rázovité oblasti „Klimkovska“, ve Vřesině.

Cílem výzkumu bylo zjistit, jaký význam přikládají obyvatelé vesnice příbuzenství, jaké vztahy se mezi příbuznými vyvinuly (a to hlavně mezi příbuznými žijícími v jedné vesnici), a jak se projevují. Výzkum jsem prováděla především v rodinách Martiníků, Bártů a Hurníků. Studium archivního materiálu³⁾ jsem se snažila nalézt objektivní doklady o vztazích rodin, jež je možno konfrontovat s údaji získanými od informátorů.

Vřesina patří administrativně k okresu Nový Jičín. Život obce se však po všech stránkách mnohem silněji váže přímo k Ostravě. Vesnice leží v malebném údolí potoka Porubky, které se stalo oblíbenou rekreační oblastí obyvatel Ostravy. Projíždí jím elektrická dráha ze Svinova do Kyjovic. Většina zaměstnaných obyvatel Vřesiny dojíždí do práce do Svinova, Ostravy, Vítkovic a dalších průmyslových center. Ženy jezdí za většími nákupy do sídliště Poruba nebo do Ostravy. Do Poruby se chodí odedávna do kostela, vřesinští náleží k porubské farnosti. Jen z odlehlé osady zvané „Mexiko“ (místně jen „Mexik“) chodívají častěji do kostela do Klimkovic. Vřesina je typickou ostravskou vesnicí s několika většími „gruntů“ a s převahou drobných usedlostí a domků. Zemědělská výroba je již léta soustředěna v JZD (v roce 1961 zde bylo 162 členů JZD, 16 rolníků hospodařilo samostatně⁴⁾). Většina obyvatelstva nachází obživu v průmyslu. Podle posledního sčítání pracovalo 1163 obyvatel obce jako dělníci, 308 jako ostatní zaměstnanci⁵⁾. Výhodná poloha obce v krásném prostředí a přitom blízko města láká stavebníky. V poválečných letech vznikly ve Vřesině celé čtvrti nových rodinných domků, největší z nich je nazvána Nová Plzeň. Bydlí v nich jak rodiny místního původu, tak lidé přistěhovalí z Ostravy a odjinud, kteří se rozhodli dát přednost vlastnímu domku se zahrádkou před bydlením v sídlišti. Právě tato výstavba způsobila vzrůst počtu obyvatel a domů v posledních letech⁶⁾. Jádrem obyvatelstva Vřesiny tvoří rodiny strousedlíků, lidé, žijící zde v domě rodičů a prarodičů, dnes většinou moderně přestavěném a vybaveném. Společnost vesnice je pevně stmelena trvalým soužitím, lidé se většinou znají již od dětství. Mnozí jsou navíc spjati příbuzenskými svazky.

Ve Vřesině žije velký počet rodin téhož příjmení, je zde dnes 31 rodin Martiníků, 20 rodin Bártů, 17 rodin Hurníků⁷⁾. Pro rozlišení rodin a osob té-

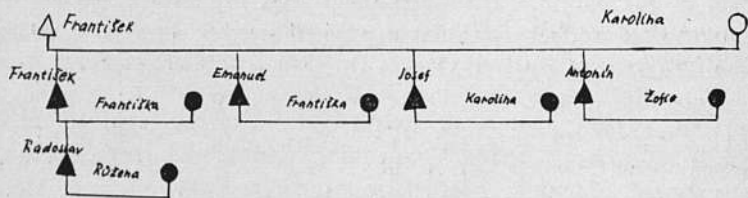
hož příjmení bylo třeba nalézt přesné označení, aby bylo vždy jasné, o kterém Martínkovi, Bártovi či Hurníkovi je řeč. Tak vznikla celá řada přezdívek. „přezvisk“, jichž se ve Vřesině stále užívá. Nelze je vyjmenovat všechny, pokusím se zaznamenat alespoň nejtypičtější, podle způsobu, jak byly vytvořeny. Někdy stačí pouhé připojení křestního jména (obvykle jeho hovorové formy) k příjmení: Mikolaš Barta, Francek Barta, Lojzik Barta, Štefan Barta, Albert Barta, Břetik Martinik, Arnošt Martinik, Johan Hurnik, Augustin Hurnik. Často, zvláště jde-li o jména méně obvyklá, není již příjmení téměř třeba, stačí říci: „byl jsem u Alberta, u Břetika.“ Stačilo říci „Štefanove děcka“, „Štefanka“ a každý věděl, že jde o děti a ženu Štěpána Bárty. Manželku Arnošta Martiníka přišly nadávno děti ze školy požádat o půjčení starých šatů na divadlo a oslovily ji „pani Arnoštova“. Synovi Alberta Bárty říkají „Milan od Alberta“.

„Přezviska“ mohou označovat společenské postavení, zaměstnání či zálibu nositele: „fojt“ Martinik, „sedlak“ Martinik, „sedlak“ Hurnik, Barta „gazda“, řidici Barta, pekař Martinik, hospodsky Martinik, Martinik muzikant. Velmi mnoho je přezdívek toponymických: Martinik „nade vsu“ nebo „vrchní“ Martinik, Barta „z dolu“, „kopecky“ Barta, „na Mešnici“ nebo „mešnicovy“ Barta, Hurnik „u kříža“, Hurnik „v hajku“, Hurnik „z pušče“ nebo „puščovy“. Někdy se jednoduše označuje číslo domu: Barta „štvrtý“ (či méně uctivě „štvřak“), Barta „štyryaštyrycaty“, Martinik „devaty“ atd. Některá „přezviska“ mají žertovné zabarvení: Barta „holoferda“ byl pověstný svojí obří postavou, Martinik „kaplar“ rád vyprávěl o vojně a špatně vyslovoval slovo „kaprál“. „Hus“ Martinik vždy horlivě organizoval Husovy oslavy, „orlik“ Barta byl nadšeným členem Orla, Martinik „ojanek“ koktal, vyslovoval své jméno „o—o—o—jan“, Hurnik „kurař“ prý kradl slepice. Rozmarná „přezviska“ si vymýšlely děti. Synkovi Hurníka „z pušče“ říkali po příhodě se zapálenými otýpkami „Josefitek zapalitek“. Dětských přezdívek se obvykle přestalo užívat, když děti odrostly. Některé přezdívky jsou úplně běžné, nikdo se pro ně nehnevá, jejich nositelé jsou na ně zvyklí. Jiné však jsou pokládány za hanlivé, ačkoliv se často zdá, že bezdůvodně. Tak jednou cizí člověk neznalý místních poměrů oslovil Bárta „orlika“ „pane Orlik“ a stihl jej proud nadávek, „orlik“ by ho prý byl málem zabil. Bárta „štvrtý“ pokládá toto označení za samozřejmé, pokud mu však někdo řekne „ty štvřaku“, přijímá to jako urážku, výzvu ke sporu. „Přezviska“ zná v obci každý, každému je jasné, kdo je to „Tonda gazduv“, co to znamená „idu do štvrtého“ apod.

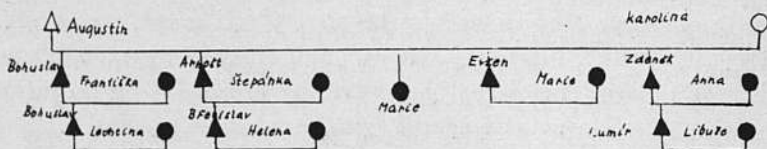
Všichni nositelé téhož příjmení nejsou ovšem přímými příbuznými. Na druhé straně existuje množství příbuzenských svazků mezi rodinami různých příjmení — nositeli stejného příjmení jsou pouze příbuzní v otcovské linii. Někdy jsou kořeny příbuzenství příliš dávné a povědomí příbuzenství je dnes buďto nejasné („to už není rodina, a když, tak vzdalena, jak se praví: naša

krava a vaša krava pily z jednoho potoka“), nebo se ztratilo úplně („to su ini Barti, to není s nama rodina“).

Rodin Hurníků je ve Vřesině poměrně nejméně (vzhledem k Bártům a Martiníkům), je jich dnes 17 a všichni jsou příbuzní. V rodině se udržuje tradice o minulosti rodu, Hurník „v hajku“ vypráví toto: „Dědeček měl osm synů. Babička ovdověla ve třicetišesti letech, zůstal jí statek a osm synků, všechny vychovala. . . věci osumdesat let udělali, jeden i osumdesatšest. . .“⁸⁾. Z těchto osmi bratří zůstalo šest ve Vřesině. Rodiny Hurníků, žijící dnes ve Vřesině, jsou potomky čtyř z nich: Františka, Augustina, Josefa a Petra.

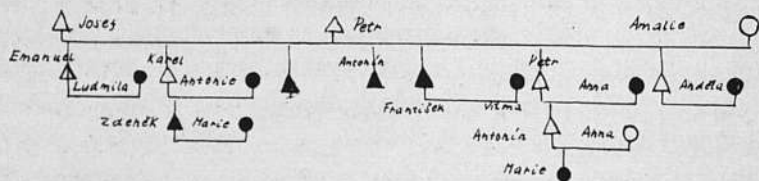

Potomci Františka Hurníka zvaného „pušcovy“ a jejich rodiny, žijící dnes ve Vřesině.

Potomci Augustina Hurníka a jejich rodiny, žijící dnes ve Vřesině

Největší usedlost patřící Hurníkům je statek číslo 5. Hospodařil zde Josef Hurník zvaný „sedlak“, syn Františka Hurníka. V poměrně mladém věku zemřel. Krátce po mužově smrti, v roce 1893, si ovdovělá Amalie Hurníková vzala bratra svého zemřelého muže, Petra Hurníka. Děti z obou manželství vyrůstaly společně, bylo jich celkem čtrnáct. Děti po zemřelém Josefu dlouho nevěděly, že Petr Hurník není jejich vlastním otcem.

Potomci Josefa a Petra Hurníka a jejich rodiny, žijící dnes ve Vřesině.

Otázka příbuzenství Martiníků a Bártů je složitější, skutečných vztahů je obtížné se dopátrat. Sledujeme-li matriky sňatků od roku 1865, rozdělí se nám vřesinští Martiníci na řadu skupin, uvnitř kterých je příbuzenství jasné. Vzta-

hy mezi těmito skupinami však již nezjistíme, bylo by třeba údajů starších. Podobně je tomu u rodin Bártů. Studium starších pramenů a osvětlení celé genealogie by jistě bylo zajímavé. Z hlediska sledování vztahů, které se skutečně projevují v životě lidí a jsou tedy živé, mají význam pouze ty příbuzenské vztahy, jichž jsou si lidé vědomi a které respektují. Právě na jejich základě se utváří vzájemné chování a styky.

K významnému přírůstku rodin stejného příjmení docházelo na konci minulého a začátkem našeho století, kdy byl ve všech rodinách běžný velký počet dětí. Velmi často se tyto děti vdávaly a ženily uvnitř obce. Neexistovalo žádné přísné pravidlo, které by vyžadovalo sňatky uvnitř obce a omezovalo výběr přespolních partnerů. Byla to spíše otázka běžné praxe, zvyku. Setkáme se též s určitými výhradami k obyvatelům některých blízkých obcí, jsou obvykle výrazem místního patriotismu a nebývají míněny příliš vážně a zle. Vřesinští kluci tradičně svádějí boje s kluky z Krásného Pole. O obyvatelích Krásného Pole, zvaných „krásničané a krásničanky“, se vyprávějí neuvěřitelné historky, v nichž jsou charakterizováni jako prudcí, divocí lidé. Naopak např. v Porubě se lze setkat s názory, že Vřesina a její obyvatelé, „vřesáci“, byli vždy zaostalejší než lidé, žijící v Porubě. Vřesinští mládenci, stejně jako mládenci z okolních vesnic, žárlivě střežili zvláště nejhezčí děvčata před přespolními nápadníky. Při zábavách docházelo i k divokým bitkám. Situace tedy byla podobná jako v mnoha jiných oblastech a vesnicích⁹⁾. Neznamenalo to ovšem úplnou izolaci. Vřesinští mládenci si nacházeli nevěsty a děvčata ženichy i v jiných obcích, nebyly to však vesnice příliš vzdálené. Kontakty lidí se pohybovaly v prostoru omezeném možnostmi a tradicí společenského styku, patřily do něho hlavně vesnice, kam mládež docházela k zábavám a odkud tamnější mladí lidé chodili na zábavy do Vřesiny. Seznamovali se též během cest do kostela, na poutích a při podobných vskutku tradičních příležitostech. Děvčata, která byla z domu „na službě“ v jiných vesnicích, se dosti často vdávala mimo rodnou obec. Seznamování v zaměstnání, ve školách apod. sehrává významnější úlohu teprve v poslední době. Synové a dcery z „gruntů“ se museli podřizovat přání rodičů a volit si druha pro manželství z rodin hospodářsky rovnocenných. Sňatků uvnitř vesnice, jak již bylo řečeno, bylo velmi mnoho. Dlouholetý kronikář a vlastivědný pracovník Mikuláš Bárta charakterizuje výběr nevěst žertovně a poněkud nadsazeně: „Ech, došť dluho trva, než se kery synek ve Vřesině ožení. Ež ho tata přetahne opaskem, tak potem začne. Pozdaleka namluvi sobě děvuchu u šušeda a po ohlaškoeh se hned ženi. . .“¹¹⁾. V matričních záznamech od roku 1865 nacházíme několik zápisů o sňatcích, uzařených mezi ženichem a nevěstou téhož příjmení¹²⁾. V žádném z těchto případů to však nebyli blízcí příbuzní. Snoubenci patřili k různým skupinám rodin téhož příjmení, mezi nimiž neexistovalo již žádné vědomí příbuznosti. K příbuzenským sňatkům však docházelo, někdy si brali i bratrance sestřenice. Komplikované vztahy vznikaly mezi rodi-

nami Bártů, Martiniků a Hurniků, mezi příslušníky těchto rodin docházelo k mnoha sňatkům. Vědomí příbuzenství u obyvatel Vřesiny nesahá většinou příliš daleko. Mají přehled hlavně o nejbližších příbuzných, souhrnně označovaných termínem „rodina“.

Na Ostravsku se již nikde nesetkáme se stopami jiného způsobu rodinného soužití, než v individuální rodině. Ani v paměti nejstarších informátorů se nedopátráme vzpomínek na společné soužití širší rodiny. Termín „rodina“ v užším smyslu tedy označuje vskutku rodinu individuální — otce, matku a děti. Běžně se však tohoto výrazu používá v druhém, širším významu: rodina = příbuzenstvo, přesněji řečeno: rodina = individuální rodina a nejbližší příbuzní. Odpovědi vřenských obyvatel na otázku, koho všechno mají na mysli, řekne-li se „rodina“, nám zhruba vymezují okruh lidí, kteří jsou do „rodiny“ počítáni. Jde o blízké příbuzné v otcovské i mateřské linii. Z hlediska jednotlivce tvoří jeho „rodinu“ především jeho individuální rodina, tedy otec, matka, sourozenci (je-li svobodný). Dále rodiče otce a rodiče matky, sourozenci otce a sourozenci matky a jejich manželé a manželky (tedy tety a strýcové) a jejich děti, bratrance a sestřenice. Jsou-li sourozenci ženatí či vdané, tedy členové jejich individuálních rodin (jejich manželé, manželky a děti), rovněž partneři bratraců a sestřenic a jejich děti, „bratranské děti“ patří ještě k „rodině“. U ženatých mužů a vdaných žen se okruh příbuzných rozšiřuje o „rodinu“ partnera (často ovšem zúženou, např. bratrance a sestřenice manželky již muž často nepokládá za své příbuzné, řekne o nich: „to je její rodina“). Každý jednatel má bližší vztah ke své „rodině“, než k „rodině“ manžela či manželky, v případě nějakých sporů se zastává svých pokrevních příbuzných. Když žena ovdoví, udržuje rovněž bližší styk se svojí „rodinou“. K „rodině“ se vždy počítají také příbuzní „umělí“, tj. kmotři a kmotry. Vyjmenovaný okruh příbuzných patřících do „rodiny“ tvoří určitý model, který nelze zcela striktně zobecnit. V některých rodinách jsou vztahy k příbuzným z různých subjektivních důvodů omezenější, jinde naopak širší a četnější. Vzdálenější vztahy se však obvykle za příbuzenství nepokládají, často je lidé ani neznají.

Kromě nejrozšířenějšího označení příbuzenstva termínem „rodina“ se občas užívá termínu „přízeň“, běžného všude na Moravě¹³), někdy též výrazu „přatelina“. Spisovného termínu „příbuzní“ se užívá málo, obvykle jen při úředním jednání. „Rodina“ je výraz nejběžnější a nejužívanější.

O vzájemných vztazích mezi lidmi mnoho prozradí způsob oslovování. Všimněme si oslovování v individuální rodině i mezi příbuznými. Příslušníci dnešní nejstarší generace oslovovali rodiče „mamičko“ nebo „mamičko“, „tatičku“. Později se stalo běžnějším oslovení „maminko“, „tatinko“. Mezi dospělejšími dětmi se někdy místo maminka říkalo „mutrka“, „naša mutrka“ (tímto nepřiliš uctivým výrazem snad chtěly větší děti zdůraznit svoji dospělost). Dnes děti velmi často užívají zkráceného oslovování „mami“, „tati“. Rodičům se vždy

uctivě vykalo, v několika rodinách děti rodičům vykají dodnes. V převážné většině rodin však dnes již děti rodičům tykají. Ve třetí osobě se hovořilo o rodičích v množném čísle („naši matička šli do Poruby . . .). Vykalo se vůbec všem starším příbuzným, otázka vykání a tykání byla otázkou generační. Příslušníci téže generace („rovňáci“) si navzájem tykali, starším se vykalo. Toto pravidlo se ostatně netýkalo jen příbuzenstva, platilo obecně ve společenském styku. Tchána a tchyni oslovují zeť a snacha stejně, jako vlastní rodiče „maminko“, „tatin-ku“, velmi často se jim i dnes stále vyká. Hovoří se o nich jako o tchyni a tchánovi, někdy se též říká „švigrfotr“, švigrmutra“, což má poněkud znevažující přízvuk. Oni sami zeti či snaše tykají a oslovují je jménem. Krátkou dobu po svatbě se o snaše hovoří jako o „nevěstě“, později ji označují křestním jménem manžela („byla tu Antonova. . ., Franckova. . .“, rozumí se „Antonova žena“). Hovoří-li se o zeti, bývá označován také křestním jménem, někdy příjmením. Prarodičům se ve Vřesině říkalo a ve většině rodin stále říká „staříčku“, „stařenko“. Vyká se jim dodnes, jen menší děti někde prarodičům tykají. Postupně se ujímá spisovné oslovení „babičko“, „dědečku“, hovorově „babi“, „dědo“. Někdy se různým oslovením rozlišuje, jde-li o prarodiče z otcovy či matčiny strany (jedněm se říká „stařenko“, „staříčku“, druhým „babičko“, „dědečku“). Tetě se říká „četko“, strýčkovi „stryčku“. Oslovení „stryku“ bylo rovněž běžné, neuzívalo se ho však ve Vřesině jako příbuzenského termínu. „Strykem“ nazývali kohokoliv z vesnice, souseda, známého. Výraz „stryček“ vždy označuje příbuzenský vztah. Oslovení „četko“ se užívá v obou významech, oslovují se tak příbuzné, ale také všechny starší ženy ze vsi (dnes již ne obecně, „četko“ se říká jen starším a důvěrněji známým ženám). Stále více se užívá spisovného výrazu teta. Pro tety zvláště vážené nebo vzdálenější, žijící mimo vesnici, někdy také jen pro odlišení od ostatních, se někdy užívá uctivého oslovení „tetinko“ (např. tetě ze Svinova říkali v jedné rodině „tetinka svinovská“). Zeela ojedinelé jsem se setkala s označením strýce termínem „ujec“, „ujíček“. Dnes se ho již neuzívá vůbec, ale mají jej dosud v paměti starší informátoři i v jiných vesnicích (v Krásném Poli, Porubě). Ve Vřesině se podle řady svědectví hovořilo jako o „ujíčkoví“, pokud paměť informátorů sahá, pouze o jediné, určité osobě. Byl to strýc žijící jako výměnkář na gruntě hospodáře Bárty (č. 16), bratr hospodářovy matky. Všichni členové rodiny mu říkali „ujíčku“ a rovněž ve vesnici ho lidé znali pod tímto označením. Jde sice o ojedinelý případ, ale je možno se domnívat, že užívání termínu „ujec“, „ujíček“ pro strýce z matčiny strany bylo i ve Vřesině kdysi běžné. Obvykle měl každý ve vsi tet a strýců více a bylo třeba je navzájem rozlišit. Připojovali proto zpravidla hovorový tvar křestního jména: „četka Terezka“, „četka Maryča“, „stryček Johan“ a jiné. Při užívání termínu „četka“ pro sousedky se k bližšímu určení osoby užilo příjmení nebo ještě častěji přezdívkou: „četka Martinička od devateho“, „četka Hurnička ve dvoře“ apod. Bratrancei a sestřenice se oslovují křestními jmény

a vždy si tykají. Kmotrům se říká „křesničku“, „křesničko“, někdy jen zkráceně „křesni“. Výraz kmotr všichni jako spisovný znají, v hovoru se však vždy říká „křesniček“, „křesnička“.

Vztahy mezi všemi příbuznými nejsou stejné, nemají stejnou váhu, není jim přikládán stejný význam. Vytvořila se určitá hierarchie, v níž jsou odstupňovány projevy úcty a vážnosti k jednotlivým příbuzným. Je to odstupňování obecně platné, nezávisí příliš na skutečných osobních citových vztazích, jež samozřejmě bývají velice rozdílné. Platí jako určitá norma, předepisující, jak se k jednotlivým příbuzným chovat, koho je třeba zvat k určitým rodinným událostem a oslavám, koho a při jakých příležitostech navštěvovat apod. Stanovit přesně, se zcela obecnou platností, kdo z příbuzných má nejvýznamnější a nejváženější postavení, je obtížné i v našem případě, zabýváme-li se pouze jedinou obcí. Největší úcta přísluší vždy rodičům a je tedy přirozené, že prvořadé postavení v rámci širší rodiny zaujímají prarodiče, „staříček“ a „stařenka“, ať jsou to rodiče otce nebo rodiče matky. Vztahy k rodičům a prarodičům bývaly v minulosti často komplikovány problémy, vyplývajícími z instituce výměnku. I ve Vřesině, stejně jako jinde, docházelo v několika rodinách ke sporům mezi mladými hospodáři a výměnkáři kvůli plnění či neplnění smlouvy o výměnku. Většinou se však obě strany snažily vyjít dobře, naopak staří rodiče mnohdy pomohli, především v péči o malé děti. To je ostatně dodnes jedno z nejvýznamnějších pout mezi mladými rodiči a „staříčkem“ a „stařenkou“, ať již žijí ve společném domě nebo usedlosti, nebo žijí sami někde nablízku. Uctivý vztah k rodičům a prarodičům není zvykem příliš slovy zdůrazňovat, úcta k nim se pokládá za samozřejmou. Povinnost zvat je ke všem významnějším událostem v rodině je rovněž samozřejmá. Zvláště malé děti mají k prarodičům blízký a vřelý vztah, často jsou jimi od malička vychovávány. Jít na koledu ke staříčkovi a stařence se rozumí samo sebou. Děti k nim ostatně chodí stále, mnohdy třeba denně. Pokud bydlí mimo obec nebo na některém vzdálenějším konci, nejsou pochopitelně návštěvy tak časté. Staří lidé bývají vždy připraveni děti a vnoučata přivítat. Je to téměř pravidlo, že stařenka mívá v kredenci pro vnoučata přichystány nějaké sladkosti, v komoře či na půdě ořechy a jablka. Staříček se stařenkou obvykle nezasahují do rodinných záležitostí svých dospělých dětí, vyjadřují se však k nim. Jejich názory na některé věci bývají často respektovány. Stává se např., že právě proto, aby se vyhovělo přání prarodičů, bývá děcko nesené ke křtu do kostela, ačkoliv by na to rodiče jinak sami neřekli. Úcta ke starým rodičům, z hlediska vnoučat prarodičům, se projevuje též okázalým slavením jejich významných životních jubilejí, jako jsou stříbrné a zlaté svatby, narozeniny. Zvláště „zaokrouhlená“ jubilea, jako šedesátiny, sedmdesátiny, osmdesátiny, se často slaví s velkou slávou. Lze uzavřít, že vskutku „staříček“ a „stařenka“ jsou v rámci „rodiny“ těmi nejbližšími z nejbližších. Je to ostatně skutečnost se širokou platností¹⁴⁾.

Osobitě postavení mezi příbuznými zaujímají kmotři. Zpravidla bývají vy-
bírání z řad příbuzenstva, i dnes je vcelku ojedinělé žádat o kmotrovství přáte-
le či známé, kteří nejsou s rodinou spřízněni. Jejich vlastní příbuzenský vztah
však ztrácí význam, je zastíněn „umělým“ příbuzenstvím, kmotrovstvím. Dítě
neříká kmotrovi, který je též jeho strýcem, „stryčku“, ale vždy „křesničku“.
Ve Vřesině mívá každé dítě jednoho kmotra a jednu kmotru, nejčastěji to bývají
manželé (obvykle je jeden z nich sourozencem otce či matky). Jen málokdy
jsou o kmotrovství požádáni mladí svobodní lidé (říká se, že v takovém případě
to nikdy nemá být dvojice, pomýšlející na sňatek, nedošlo by k němu). Není
podmínkou, aby všechny děti v rodině měly téhož kmotra, často tomu tak ale
bývá. Rodiče dítěte kmotrovství obvykle oplácejí. Kmotrovství nikdy nikdo ne-
odmítá, naopak, žádost o kmotrovství je přijímána jako pocta. Forma žádosti
o kmotrovství bývá jednoduchá, obvykle otec ke kmotrovi zajde a uctivě ho
požádá. Kmotrovství je funkce posvěcená rovněž významem, který mu přiklá-
dá církev; jít za kmotra znamená „stupeň do něba“. Kmotrovství vytváří mezi
kmotry a kmotřenci trvalý, celoživotní vztah, projevující se řadou vzájem-
ných povinností, který nikterak nezačíná ani nekončí pouhým vlastním kmot-
rovským úkolem, tím, že kmotr drží děcko na rukách při církevním obřadu.
Kmotra již před křtem, brzy po narození dítěte, jemuž má být kmotrou, pro-
jevuje o ně a o matku velký zájem. Bývá jednou z prvních, kdo přicházejí
navštívit rodičku a přináší jí něco „do polohu“, přichází děcko „polubit“¹⁵⁾, ně-
kdy při této příležitosti obdaruje též ostatní děti v rodině. Při křtu dávají
kmotři děcku dárek „do vinku“ nebo „do vazani“, chlapeci obvykle peníze, děv-
čátku náušnice, dnes často kupují dítěti kočárek. Ke křestní hostině přináší
kmotra velký dort. Kmotři pamatují na děti alespoň s menšími dárky při všech
tradičních příležitostech, o vánocích, narozeninách aj. Ke křesničkům děti vždy
přicházejí na koledu a nikdy neodejdou bez obdarování. Kmotři mnohdy po-
máhají rodičům i s výchovou dětí. V době, kdy bylo obvyklé posílat malé děti
z početných rodin na „službu“ (asi do dvacátých let našeho století), brávali je
často do služby právě kmotři, aby nemusily odcházet k cizím lidem. Zemře-li
děcku některý z rodičů, stává se kmotr obvykle poručíkem. Oplácením kmot-
rovství se vzájemná pouta mezi rodinami kmotrů a kmotřenců ještě více upev-
ňují. Je obvyklé, že matka bývá kmotrou dětem kmotry svého dítěte. Úcta ke
kmotrům se projevuje mimo jiné tím, že jsou vždy jako první zváni ke všem
významným rodinným událostem, ke svatbě, pohřbu. Bývají vždy usazeni na
čestné místo u stolu. Někdy jsou rovněž požádáni, aby šli svým kmotřencům
za svědky, „starosty“, při svatbě. Mezi kmotry a dětmi se v mnoha rodinách
vyvinulo velké vzájemné porozumění a důvěra. Děti chodí ke kmotrům jako
domů, zvykly si u nich hledat ochranu — „jak jim doma nadávají, idu do
křesnička...“ Kmotrovství je dodnes významnou institucí a jeho význam je
respektován. Nejlépe to vystihují autentické výroky informátorů: „Křesniček je

jak tata“, „křesnička je první osoba mimo maminku“, kmotři jsou jak „druhé rodiče“.

Postavení strýců a tet se v podstatě neliší, ať jde o sourozence otce nebo matky. Vztahy a chování k nim, míra úcty jim prokazované, se obvykle vyvíjejí především na základě osobních sympatií, společných zájmů, blízkosti bydliště, potřeby vzájemné pomoci apod.

Nejvýznamnější formou příbuzenských styků jsou jednak vzájemné návštěvy (a to jak běžné, k nimž dochází ve všední dny, příležitostně, tak návštěvy při výjimečných příležitostech, hlavně při nejrůznějších rodinných oslavách či výročních svátcích), jednak vzájemná pomoc (pomoc při výchově dětí a při nemoci či ve stáří, pomoc při stavbě domu, v hospodářství, při různých sezónních pracích, při přípravě velkých rodinných oslav aj.).

Návštěvy ve všední dny jsou omezeny množstvím pracovních povinností. Muži jsou téměř celý den v zaměstnání, ženy, i tehdy, starají-li se jen o domácnost, mají po celý den dost práce s dětmi, zahradou, kouskem pole. Na návštěvy mnoho času nezbyvá. Jen příležitostně se lidé zastaví na pár slov u známých nebo příbuzných, většinou si však pohovoří jen cestou z práce, v obchodě či na ulici. Jinak je tomu s dětmi. Děti jsou zvyklé přicházet ke staříčkovi a stařence, ke křesničkám, k tetě a strýcovi kdykoliv se jim zachce, třeba každý den, a chovat se u nich jako doma. Jejich přítomnost se vlastně nepokládá za návštěvu a nevěnuje se jim zvláštní pozornost. S naprostou samozřejmostí dostanou svačinu, případně i oběd nebo večeři.

Mnohé návštěvy příbuzných jsou spjaty se závažnějšími rodinnými událostmi. Na svatbu je třeba zvát celou „rodinu“. Ve Vřesině se dodnes pořádají často velké, okázalé svatby. Rovněž na křtiny zvou „rodinu“, někdy však bývá výběr zvaných poněkud omezen, zvou např. jen ty, kdo bydlí nablízku. Přesto se i na křtinách obvykle schází dost lidí a bývají někdy jak „male vesele“. Rodina se samozřejmě účastní rovněž pohřbů. Také na svátek Všech svatých se sjíždějí příbuzní, po malém pohoštění chodí společně na hřbitov zdobit hroby. Narozeniny nebyly v minulosti nikdy slaveny příliš velkolepě. Nebylo zvykem slavít je každý rok, zvláště ne u dětí, v početných rodinách by to ani nebylo prakticky možné. Lze říci, že slavení narozenin se vžilo až v poslední době. Každoroční malá oslava narozenin zůstává věcí nejužší rodiny, ostatní nanejvýš blahopřejí, dětem dává křesnička či stařenka malý dárek. Větší oslavy s účastí celého okruhu „rodiny“ se konají pouze při důležitých jubileích, hlavně, slaví-li narozeniny starší lidé. Příležitostmi ke vzájemným návštěvám jsou různé výroční obřady a zvyky. Děti chodívají k příbuzným na koledu. Příbuzní i ze vzdálenějších vesnic se sjíždějí na svátek Všech svatých a na „krmaš“. Vánoce jsou svátkem slaveným v nejužším rodinném kruhu. Osamělí lidé, jako např. ovdovělé starší ženy či muži, bývají obvykle pozváni do rodiny svých dětí nebo

sourozenců, aby strávili Štědrý večer s nimi společně. Na Nový rok si příbuzní navzájem přejí mnoho štěstí.

Hovoříme-li o vzájemné pomoci, neznamená to, že by si pomáhali pouze příbuzní. Dobří sousedé jsou vždy ochotni poskytnout pomoc jeden druhému. Je-li však třeba někoho o pomoc požádat, bývají zpravidla požádáni příbuzní. Je uznávána určitá morální povinnost neodřici pomoc, kterou příbuzní potřebují.

Pomoc při výchově dětí bývá především záležitostí starých lidí. Staříček a stařenka často pečují o malé děti téměř celý den. Bylo tomu tak kdysi a je tomu tak stále i dnes. Na výchově větších dětí se určitým dílem podílejí všichni příbuzní. Teta dá dítěti samozřejmě krajíc chleba a stejně samozřejmě je pošle nakoupit do obchodu, králikům na trávu nebo požádá o jinou drobnou pomoc. Nejen kmotří, ale i jiní příbuzní pomáhali kdysi tím, že brávali k sobě děti „na službu“ (stařenka měla u sebe na výměnku „na službě“ vnučku, vdaná sestra vzala „na službu“ desetiletého bratra apod.). Děti musely pracovat, pást husy, krávy, chystat dobytku krmení, pomáhat s prací na poli. Byly však „v rodině“, nehrozilo jim špatné zacházení, které musely děti často snášet „na službě“ u cizích lidí.

S pomocí při výchově dětí úzce souvisí pomoc při nemoci. Zvláště onemocní-li žena, bývá třeba pomoci, tehdy se péče o domácnost ujímá buď její matka, nebo sestra, případně tchyně nebo švagrová, podle toho, kdo bydlí nejbližší a může tuto pomoc nejsnázeji obstarat. Tak tomu bylo rovněž po narození dítěte, „položnici“ chodily obstarávat domácnost příbuzné. Dnes ženy rodí v porodnici a po návratu si již většinou mohou vše udělat samy. Pomoci je potřeba po dobu jejich pobytu v nemocnici — opět se jí ujímají tytéž ženy z příbuzenstva. Pomoc rodiče se neomezovala a neomezuje na pomoc pracovní, spočívající v obstarání úklidu, vaření, nákupu. Bývá to i tradiční příspěvek materiální, spočívající v přinášení nejrůznějších potravin „do polohu“. I když dnes tato pomoc není prakticky nezbytná, neupouští se od ní, naopak výběr pochoutek, jimiž je obdarována „položnica“, se obohacuje. Mimo tradiční „kuru“ přinášejí ženy různé cukroví, dorty aj.

Na pomoci příbuzných byli vždy velmi závislí starí lidé. Povinnost pomáhat jim a pečovat o ně v případě nemoci nebo slabosti související s vysokým věkem spočívala na těch, kdo k ní byli zavázáni výměnkářskou smlouvou, obvykle to byly jejich dospělí děti. Je otázka, lze-li zde hovořit o pomoci; byla to jejich povinnost. Mladý hospodář podle smlouvy o výměnku obdělával starým jejich kousek pole vlastním potahem, později jim odevzdával určené množství produktů formou „sypaného“ výměnku. Když nebyli schopni se sami o sebe postarat, dostávali jídlo u hospodářova stolu. Tato forma výměnku již neexistuje, péče o staré rodiče se stala dnes spíše morální povinností. Lze říci, že snad všichni tuto povinnost plní, nesetkala jsem se s případem, že by děti nechaly staré rodiče žít v nedostatku nebo o ně nedbaly, potřebují-li pomoci při

onemocnění. Staří lidé se sami snaží být co nejméně na obtíž, žijí velice skromně, aby vystačili s malou penzí a pokud mohou, obstarají si sami domácnost a vše, co je třeba.

Významnou formou pomoci byla vždy pomoc při stavbě domu. Nejstarší informátoři vzpomínají, že za jejich dětství, tj. přibližně koncem minulého a začátkem našeho století, se ve Vřesině hodně stavělo. Stavěly se výměnky, zvyšovala se obytná stavení. Pomocí velkého počtu lidí bylo třeba hlavně při přípravě materiálu, při „stavění pece“. Výše zmíněný Bárta „holoferda“ vyrobil cihly a nevypálené je bylo třeba řetězem podávat k peci. Na práci se podílelo i dvacet lidí, příbuzných i cizích. Dostali oběd, večeři, během práce pro posílení něčeho dobrého napít. Při „stavění pece“ bývalo velmi veselo. Dnes si obyvatelé vesnice ve velkém počtu opravují, přestavují, přistavují a modernizují obydlí. Většinu prací si lidé při stavbě udělají sami a snad všude zastihnete někoho z příbuzných, kdo při práci pomáhá — bratra, švagra, synovce aj. Jeden druhému pomáhá ochotně a zadarmo, očekává se však samozřejmě, že pomoc bude v případě potřeby oplacena.

V zemědělství bylo pomoci zapotřebí vždy a potřeboval ji každý. Drobní chalupníci a dělníci, kteří obdělávali malý kousek pole (lépe řečeno jejichž ženy s dětmi jej obdělávaly) potřebovali pomoci hlavně potahem. „Sedlak“ Hurník obdělával vždy půdu několika bratrům a navíc čtyřem dalším chalupníkům. Když se chystala bouřka a obilí bylo na poli, žádali ho všichni: „Přivez mi to, Petře.“ Nevěděl ani, komu pomoci dříve. Sourozenci a příbuzní však měli vždy na pomoc přednostní nárok. Na druhé straně větší sedláci potřebovali pomoc řady lidí při sekání luk a při žních, při vybírání brambor. Pomáhat přicházeli ti, kteří tím spláceli pomoc potahem. Všichni pomocníci vždy dostali jídlo a pití (při „kopaní“ brambor se tradičně nosila na pole v hrnci studená „bryja“ z hrušek). Bez vzájemné pomoci nebylo možno zvládnout určité sezónní, dlouhotrvající práce, jako bylo např. mláčení obilí, dokud se mlátilo cepy, v zimě draní peří. Draní peří („škubačky“) se stále každoročně odbývá v mnoha domácnostech, hlavně tam, kde mají dorůstající děti a matka jim chystá peřiny do výbavy. Jedinou odměnou za pomoc při draní bývá dobré pohoštění a pomoc na oplátku. Kdysi bývalo pohoštění skromné, podávala se většinou „slivova mačka“, různé polévky, chléb, vánočka, čaj. Dnes se někde až příliš bohatě „strojí“. Ke draní se scházely a scházejí větší skupiny žen ze sousedství, nejen z příbuzných rodin. Příbuzné však obvykle nesmějí chybět, někdy přijíždějí i ze vzdálenějších míst. Pomoc při draní závisí na domácích poměrech a časovém zatížení žen. Od mladé ženy, která pečuje o malé dítě, neočekávají ani nejbližší příbuzní, že přijde pomáhat při draní. Nejvíce se této práci věnují ženy starší, hlavně vdovy, které nemají mnoho starostí o vlastní domácnost.

Přípravu velkých rodinných oslav, především přípravu svatební hostiny, nelze zvládnout bez pomoci většího počtu žen. Vlastní pomoc při chystání

hostiny je pouze jednou stránkou příprav. Příbuzní se velkým dílem podílejí již na shromáždění potřebných potravin. Když nevěsta se ženichem přicházejí zvat na svatbu, dostávají nejrůznější užitečné dárky — vejce, máslo, tvaroh aj. Přípravu hostiny řídí hlavní kuchařka, ta nemusí být z „rodiny“, ostatní pomocnice však většinou bývají příbuzné. Svatební dary, které svatební hosté věnují novomanželům, i peníze vybrané při hostině při žertovném vybírání „na kolebku“, jsou vlastně také určitou formou pomoci mladé dvojici na začátku budování vlastní domácnosti. Chystání hostiny při křtinách nebývá obvykle tak komplikované, stačí je zpravidla obstarat matka rodičky, případně pomůže některá další žena z příbuzenstva.

Z předchozího stručného výčtu některých nejdůležitějších forem příbuzenských styků vyplývá, že ve Vřesině nenacházíme v podstatě nic mimořádného. Za významnou pokládám hlavně tu skutečnost, že lidé stále přikládají příbuzenství značnou váhu. Pravděpodobně je to situace typická, při srovnání s jinými vesnicemi v okolí bychom zjistili skutečnosti velmi podobné.

Čtěla bych zdůraznit ještě jeden aspekt, podle mého názoru pro etnografické studium velmi důležitý. Je to význam příbuzenství pro udržování tradice. Ukazuje se, že tento význam je nemalý. Vřesina se nevymyká z celkového proudu vývoje, který bezesporu vede k postupnému oslabování tradičních prvků v životě lidí. Lidové obřady a zvyky jak rodinného, tak zvláště výročního cyklu ztrácejí v dnešním moderním životě na významu. Nicméně nemizí úplně. A zde právě sehrává svou roli i příbuzenství. Snad u všech lidových zvyků, rozšířených obecně a prováděných kdysi za účasti celého kolektivu vesnice, můžeme sledovat omezování okruhu zúčastněných lidí, zužování na okruh příbuzných a někdy i uzavírání do nejužšího rámce individuální rodiny. Tak je tomu např. se všemi zvyky, při nichž se chodí na koledu. Původní obchůzka celé vesnice se během času omezila pouze na návštěvu rodin nejbližších příbuzných. Ještě před druhou světovou válkou bylo ve Vřesině běžné, že na Smrtnou neděli chodila děvčata s „majičkem“ po celé vesnici. I dnes ještě lze ojediněle potkat malá děvčátka s „majičkem“, chodí však již jen „do křesničky“ nebo „do stařenky“. Role právě těchto příbuzných starší generace bývá mnohdy velmi aktivní. Větší děvčata již s „majičkem“ nechodí, ale jejich křesnička udržuje tradici z vlastní iniciativy. Vždy na Smrtnou neděli nakoupí cukroví a sama zaneše děvčatům „majičku“. Také na velikonoční „šmigrust“ se chodí jen k „rodině“. Ohled na příbuzné, na to, že se sluší je pozvat, bývá také (vedle snahy prestižní) jedním z hlavních podnětů pro pořádání velkých svateb. O roli příbuzných, zvláště starší generace, při rozhodování o pokřtění děcka a o chystání křestní hostiny jsem se zmínila již výše. V některých rodinách je snaha o udržování tradic uvědomělá, lidé pokládají za dobré a prospěšné tradice neporušovat, aby „rodina držela pohromadě“. I méně okázalé, drobné rodinné slavnosti

jsou připravovány s velkou péčí a láskou. „S tyma malyma věcma je nejvěčiči utěcha“, charakterizuje vztah k těmto tradicím jedna z informátorek¹⁶).

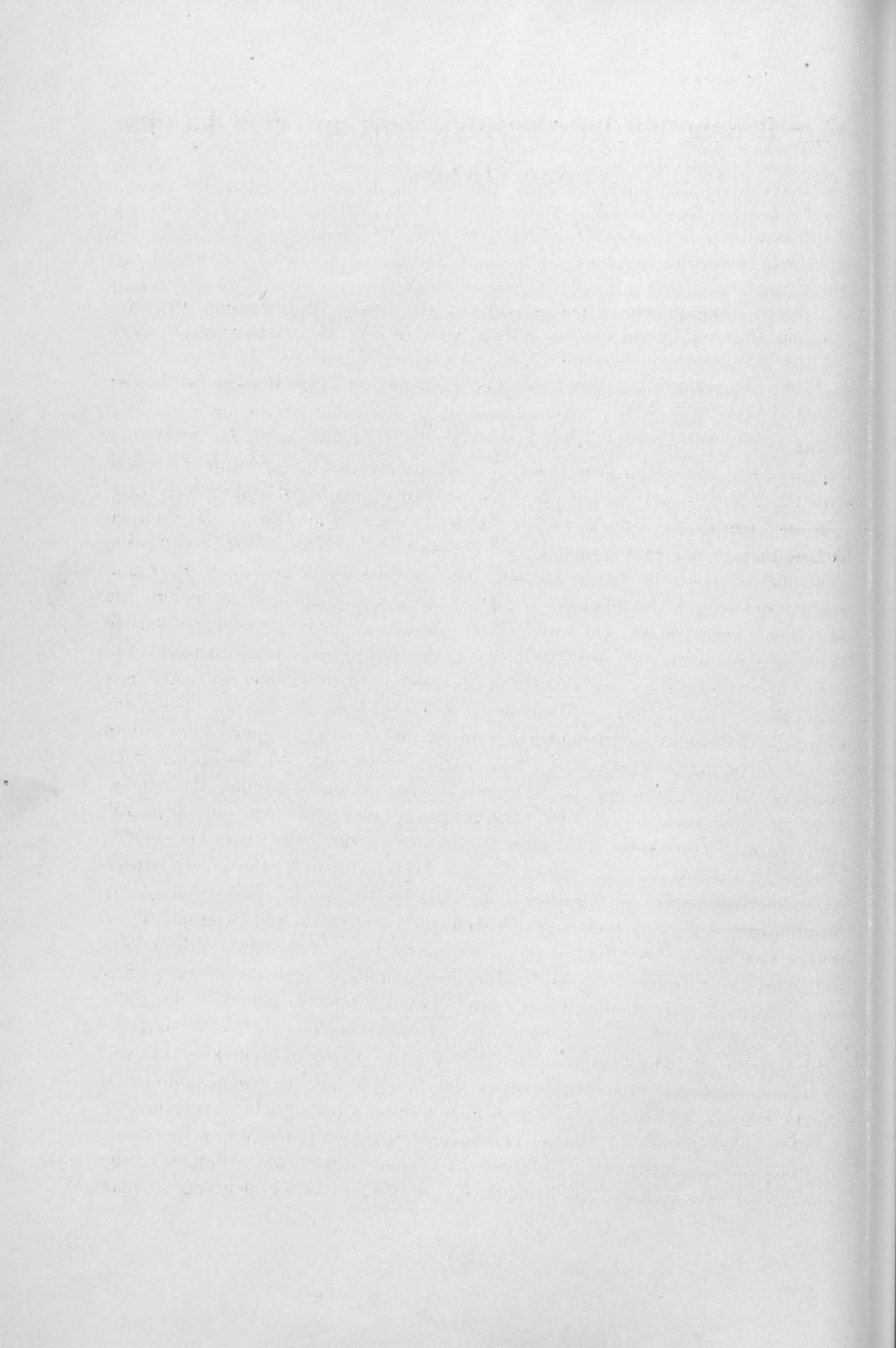
Význam příbuzenských kontaktů je tedy nemalý. Jsou důležitým činitelem při vytváření osobitého stylu společenského styku lidí na vesnici. Poskytují obyvatelům vesnice pocit bezpečí, vyplývajícího z blízkosti lidí, ochotných pomoci, lidí spřízněných výchovou, názory a city, vytvářejí opravdové ovzduší domova. Z hlediska vývoje lidové kultury má vesnický kolektiv, spjatý množstvím příbuzenských vztahů, ohromný význam jako uchovávatel mnoha tradičních kulturních prvků.

POZNÁMKY:

1. O. Skalníková — J. Šťastná, *Současná forma svatby v nových městech na Ostravsku*, Český lid (ČL) 1966, 22—32; O. Skalníková, *Hornické slavnosti na Ostravsku v 19. a na počátku 20. století*, ČL 1966, 349—354; J. Šťastná, *Zemědělské hospodaření horníků na Ostravsku*, ČL 1967, 1—15; M. Janotka, *Rukodělná práce a nástroje v dolech ostravsko-karvinského revíru v 19. století*, ČL 1969, 273—294; V. Tůmová, *K rodinným tradicím na Ostravsku — děti v rodině*, ČL 1969, 201—210. K tisku je připravována monografie *Ostravsko*, zpracovaná kolektivem autorů.
2. J. Šťastná, *cit. práce*.
3. Matriky sňatků obce Vřesina od r. 1869 do listopadu r. 1968, matriční oddělení v Klimkovicích, sčítací archy ze sčítání obyvatelstva v letech 1930, 1939, 1961, Státní ústřední archiv Praha.
4. *Severomoravský kraj v číslech*, SEVT 1964, s. 310.
5. *Tamtéž*.
6. V roce 1945 měla Vřesina 290 obytných domů a 1188 obyvatel, v r. 1961 zde bylo již 376 domů a 1682 obyvatel. — *Obecní kronika obce Vřesina a Severomoravský kraj v číslech*, s. 310.
7. Místní národní výbor ve Vřesině, soupis obyvatelstva. Za rodinu jsou zde počítáni i jednotlivci, žijí-li v samostatné domácnosti.
8. František Hurník, nar. 1894, Vřesina č. 337.
9. J. Šťastná se zmiňuje o bitkách místní mládeže s nápadníky z jiných obcí, k nimž docházelo v některých vesnicích na Náchodsku. J. Šťastná, *Změny ve způsobu života tkalců na Náchodsku v procesu industrializace*, Kandidátská disertační práce, Praha 1968, 125, 126.
J. Tomeš se zabývá otázkou uzavírání sňatků mezi jednotlivými obcemi na Hornácku a zaznamenává zde velmi silnou izolaci zvláště některých obcí. J. Tomeš, *Společenský a rodinný život*. In: *Hornácko, život a kultura lidu na moravskoslovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*, Brno 1966, 343—344.

10. V matrikách sňatků obce Vřesiny jsem sledovala sňatky, které uzavírali členové rodin Martiníků a Bártů od r. 1869 dodnes. V 96 případech pocházeli oba snoubenci z Vřesiny, v 65 případech byli ženichové odjinud, v 11 byly nevěsty z jiných vsí. Případů, kdy si Vřesínští brali přesporní nevěsty, bylo jistě více, svatby se však zřejmě odbývaly podle tradice v domě nevěstinych rodičů a sňatky jsou tudíž rovněž vedeny v tamějších matrikách.
  11. Mikuláš Bárta, *Vřeske veseli, rukopis*.
  12. Tak např. v roce 1886 se oženil Jan Martiník s Žofií Martiníkovou, v roce 1895 si vzal Alois Bárta Marianu Bártovou, v roce 1907 si bral Mikuláš Bárta Františku Bártovou, v roce 1907 byli oddáni Antonín Bárta s Anastázií Bártovou, v roce 1930 se oženil Vilém Bárta s Antonií Bártovou.
  13. „Přízeň,-zně, příbuzenstvo: Zme z přízně...“ F. Bartoš, *Dialektologický slovník moravský*, Praha 1906, 339.
  14. Při výzkumu prováděném ve školách v nových sídlištích Porubě a Havířově dotazované děti téměř jednoznačně vyjadřovaly názor, že nejbližšími příbuznými, k nimž mají též nejvřelejší citový vztah, jsou dědeček a babička.
  15. O zvyku chození „polubít“ viz podrobněji v cit. článku, V. Tůmová, *K rodinnému životu na Ostravsku*.
  16. Anna Bártová, nar. 1911, Vřesina č. 16.
-

Zur Bedeutung der Verwandtschaft auf dem Lande um Ostrava

ZUSAMMENFASSUNG

Die vorliegende Studie befasst sich mit der Frage der Bedeutung der Verwandtschaft im Industriegebiet von Ostrava (Ostrau). Sie ist auf Grund einer in einer ausgewählten Gemeinde unweit des Industriezentrums, in Vřesina, vorgenommenen Forschung bearbeitet. Der Grossteil der Bevölkerung ist in der Industrie tätig, lebt aber trotzdem dauernd in der Geburtsgemeinde, in einem traditionellen Milieu. Das ganze Leben der Dorfbewölkerung wird von vielen traditionellen Momenten beeinflusst. Die Integration der Bevölkerung wird zum Grossteil gerade durch das dichte Netz von Verwandtschaftsbeziehungen innerhalb der Gemeinde gefördert. Wir werden darauf schon durch das häufige Vorkommen derselben Familiennamen hingewiesen, in Vřesina sind es die Familiennamen Martiník, Bárta, Hurník. Die Einzelpersonen und auch die Familien werden durch verschiedene Spitznamen voneinander unterschieden, die den Bewohnern üblich und unerlässlich erscheinen. Nahe Verwandte werden mit dem zusammenfassenden Termin „Familie“ bezeichnet. Der Ausdruck „Familie“ wird hier also in zweierlei Sinn verwendet. Er bezeichnet einerseits eine individuelle Familie (die individuelle Familie ist hier die einzig existierende Form des Familienzusammenlebens), andererseits den Kreis naher Verwandter. Zur Bezeichnung und Anrede der Verwandten verwendet man häufig die traditionellen lokalen Verwandtschaftstermine, nach und nach gelangt aber immer mehr der Gebrauch der aus der Schriftsprache übernommenen allgemein gültigen Termine zur Anwendung. Die Beziehungen gegenüber allen Verwandten sind nicht gleichwertig, sie sind in gewisser Weise abgestuft. Die grösste Ehrerbietung erweist man den Urgrosseltern. Fast ebenso werden die Paten geehrt. Man entnimmt sie gewöhnlich den Reihen der Verwandten, die Patenschaft verschleiern aber in ihrer Bedeutung die ursprüngliche Verwandtschaftsbeziehung und wird für wichtiger angesehen. Zwischen den Paten und den Patenkindern entwickelt sich feste Bande, die das ganze Leben hindurch andauern, die Paten kümmern sich um die Kinder, nicht umsonst sagt man von ihnen, sie seien die „zweiten Eltern“. Die bedeutsamsten Formen der Verwandtschaftskontakte sind Besuche und gegenseitige Hilfeleistung. Die Verwandten besuchen einander an Werktagen nur selten, lediglich die Kinder kommen sogar täglich zu ihren Verwandten. Häufiger sind Besuche bei verschiedenen Gelegenheiten an Feiertagen und anlässlich von Ritualien (Hochzeiten, Taufen, Begräbnisse, Allerheiligentag, Geburtstage, Namenstage, Kirchweihfeste — in der lokalen Bezeichnung „krmaš“

u. ä.). Die Verwandten leisten einander jederzeit im Bedarfsfall Hilfe: bei der Erziehung der Kinder, im Krankheitsfall, bei der Geburt eines Kindes, beim Bau und bei der Reparatur des Hauses, in der Wirtschaft, bei Saisonarbeiten, bei der Vorbereitung von Familienfesten, hauptsächlich Hochzeiten. Die Verwandtschaft wirkt als wichtiger Faktor bei der Wahrung älterer Kulturtraditionen. Die verschiedensten, früher in breiterem Umkreis praktizierten Gebräuche (z. B. Sternsingen) werden heutzutage nur im Rahmen der Verwandtschaft hochgehalten. Besonders die älteren Leute wirken hier oft sehr aktiv. Ihre Autorität und die Ehrerbietung ihnen gegenüber als Urgrosseltern, Paten u. ä. erfordert es, dass die jüngeren Mitglieder der Verwandtschaft ihre Wünsche respektieren, z. B. kirchliche Taufen und Tauffeiern nicht ausser acht lassen, alte gute Gebräuche nicht vergessen, wie z. B. den Besuch der Wöchnerin samt Beibringung von Geschenken, dass die Kinder sich stets zum Weihnachtssingen einstellen u. a. Die Ergebnisse der Forschung in der Gemeinde Vřesina zeigen, dass die Verwandtschaft auf dem von einem dichten Verwandtschaftsnetz durchzogenen Lande das Leben der Menschen und die Entwicklung der Volkskultur bis auf den heutigen Tag sehr stark und vielseitig beeinflusst. Zweifellos ist das Wirken der Verwandtschaftsbeziehungen gleichfalls eines der bedeutsamen Momente, die dem Gebiet von Ostrava seinen eigenständigen Charakter verleihen.

Materiály

Archívní doklady k dějinám lidové kultury na Slovácku

JOSEF JANČÁŘ

Krajské středisko státní památkové péče, Brno

Snaha objasnit vývoj způsobů zemědělského hospodaření a jejich konkrétní formy se u nás výrazně projevila zvláště v počátečních obdobích socialistické výstavby státu. Zejména v období socializace vesnice na konci padesátých a na počátku šedesátých let vznikla řada prací, zabývajících se vývojem poddanského i panského zemědělského podnikání. V etnografii se důraz na poznávání vývoje hmotné kultury projevily zvýšeným badatelským zájmem o tradiční formy zemědělského hospodaření na vesnici. Ukázalo se, že je potřeba komplexněji studovat hmotnou kulturu z hlediska řady vědních oborů: archeologie, agrární historie, jazykovědy, etnografie atd., aby byly zachyceny jak širší souvislosti obecného vývoje, tak i jeho regionální mnohotvárnost.

Nedostatek poznatků o technikách práce na zemědělské vesnici, o struktuře a regionálních odlišnostech zemědělského nářadí i o konkrétních formách vývoje zemědělské malovýroby vedly stále častěji badatele vedle získávání autentických zpráv i ke hledání archívních dokladů. Začalo se ukazovat, že kořeny změn, projevující se v kulturním a sociálním vývoji vesnice v druhé polovině 19. a na počátku 20. století, můžeme hledat už v 18. a na počátku 19. století.

Klasická etnografická metoda získávání autentických svědectví v terénu a rozbor hmotných dokladů, uložených především v muzeích, musí být doplňována také heuristickým bádáním v archívech, aby bylo možno časovou omezenost autentických zpráv doplnit hlubším průhledem do minulosti.

Proces intenzifikace zemědělské výroby, probíhající ve střední a západní Evropě už v 18. století, byl jednou z důležitých podmínek rozvoje kapitalistické výroby. Stále více lidí bylo vtahováno do manufakturní a později průmyslové výroby, rostly požadavky na zvýšené obilné, živočišné i surovinové produkce zemědělství, avšak rozdělení půdy a způsoby práce, stabilizované už od středověku, neodpovídaly potřebám nového výrobního způsobu ani fiskálním zájmům státu.

Proto se v 18. a 19. století projevují snahy a rozšíření držby půdy a její dokonalejší využívání. Způsoby, jimiž poddaní na jedné straně a velkostatky na druhé straně získávali půdu, byly v různých oblastech odlišné, avšak výsledek se projevil skutečně vzrůstem obilnářské produkce jednak v 2. polovině 18. století, jednak — na základě racionalizace práce — v 2. polovině 19. století.

Nová pole, jež získávali poddaní zakupováním od vrchností, likvidací obecních luk, pastvin, rybníků a také dělením občinových pozemků v souvislosti se vznikem singulárního majetku, se nestávala součástí základní výměry středověkého gruntu (lánu nebo jeho dělitelných částí), nýbrž osobním volně směnitelným vlastnictvím rolníků. Právě inventáře pozůstalostí jsou toho dokladem nejkonkrétnějším. Zjišťujeme v nich, že hodnota svobodných polí, zejména vinnohradů, patřících i menším gruntům nebo domkářům, někdy převyšovala hodnotu čtvrtlánických nebo i pololánických gruntů.

Zároveň s přikupováním svobodných kusů polí ke gruntům probíhá i zakupování gruntů. Zakupy probíhaly nestejněměrně a i na Slovácku, jak ukazují zápisy z obce Břestku, docházelo k zakupování už v předbělohorské době. Avšak pro většinu zakupů jsou zachovány doklady až z konce 17. a zejména z 18. století. Výjimečně v hornatých oblastech strážnického a světlovského panství nacházíme nezakoupené ještě v 1. polovině 19. století. Na základě těchto dokladů, jejichž výběr je zde otiskován, plastičtěji vystupuje složitost sociální diferenciacie na slovácké vesnici v 18. a 19. století: mezi půlláníkem a domkářem v té době nebylo vždy jednoznačné dělitko bohatství a chudoby. Mnohem větší úlohu hrálo právní postavení rolníků, vyplývající nikoliv z osobního bohatství, ale z tradičního vlastnictví gruntovní usedlosti. Tyto skutečnosti nepochybně vedle jiných přispívaly k úsilí rolníků o získání práva dělitelnosti gruntů. Prudký pokles počtu lánů a půlánů a růst počtu čtvrtlánů, ale i podsedků a chalupníků ve vesnicích na Slovácku ukazuje, že tento proces vycházel především z vnitřní potřeby vesnic, jež se neprojevovala vždy jen jako tlak populačního přírůstu té doby.

Poznání tohoto procesu a jeho konkrétních forem v jednotlivých oblastech státu je důležité pro hlubší poznání podmínek vývoje lidové kultury. Jedním z důležitých pramenů jsou právě archívní doklady, zvláště inventáře pozůstalostí a ostatní prameny, obvykle ukládané ve fondech velkostatků.

Těchto několik poznámek jenom naznačuje některé prvky rozborů inventářů, jako pramenů pro poznání staršího období vývoje lidové kultury na Slovácku. Avšak archívní doklady, jejichž utříděný výběr je zde otiskován, mohou přispět konkrétními údaji i k posouzení a prohloubení poznání dalších jevů lidové kultury, jako je například struktura a typy zemědělského nářadí, chov dobytka, zařízení interiérů apod., ale i k poznání sociálních vazeb v rodině i na vesnici, budou-li interpretovány v souvislostech, získaných autentickými svědectvími z terénu.

Rozsáhlejší výběr pramenů, které jsou zde otiskovány, je zdůvodněn také tím, že zahrnuje utříděný výběr nejzajímavějších dokladů z vymezené etnografické oblasti z 18. a počátku 19. století a dotýká se bezprostředně otázek vývoje lidové kultury a jejího srovnávání v jednotlivých oblastech Slovácka. Přitom charakter materiálu dovoluje předpokládat, že jej bude možno využít spolu s dalšími výzkumy i k obecnějším studijním záměrům.

Přílohy

I. VÝPISY Z INVENTÁŘŮ POZŮSTALOSTÍ PODDANÝCH. MORAVSKÉ KOPANICE, PANSTVÍ SVĚTLOV, OKRESNÍ ARCHÍV UHERSKÉ HRADISTĚ, SVĚTLOV, KRABICE XCIX, FASC. 2 A 3.

1) Pozůstalost po kopaničáři Mart. Králíkovi z Vyškovce č. 287

„... Za první		jedna ta je luka také zakúpená	200,00
chalupa	30,00 zl	K tomu je dluhu komenskému	
stodola s mlatem	20,00	Jahůtkovi	
pícník malý	10,00	Martin Králík je dlužen	200,00
maštale dvě	8,30	Janovi Gorčíkovi je dlužen	30,00
súsek anebo škrich	5,00	Ondrejovi Gorčíkovi zápis	30,00
skrinka	1,30	Koprvasce Anně	10,00
skrinka anebo súsek	2,00	Zapomenutá kráva u Katríny	
zelná bečka	3,00	sestry	60,00
zase zelná bečka	1,00	k tomu dva voze	8,00
orné železa, kolečka	3,00	k tomu 1 ušípané	4,00
brána chatrná	1,00	k tomu jedna kopanice ve Vlči	
jedna faska máselná	—,15	zakúpená za stříbrné peníze	22,00
kosa sečková	1,00		
pilka malá	—,20	U přítomnosti všeho úřadu vyškovského	
tři nebozízky	—,15		
dva pantoki	2,00	Josef Martinec fojt	
tešla malá	—,40	Jano Kafka pudmistr	
dvě motyky	1,00	Jano Šopík úřadní	
stůl malý	1,00	Jano Mihalec úřadní	
retázka klaneční	—,50	Jano Kročil obecní	
kráva jalová	20,00	Josef Masarík obecní	
dvě putýnky poznamenati může	—,10	Juro Kročil obecní	
a k tomu dvě kopanice zakúpené		Jano Rapant obecní	
sedlisku	400,00	Josef Matines obecní	

Stalo se toto na Vyškovci dne 26. března 1801.“

2) Inventář pozůstalosti po Janu Michalovi, kopaničáři z Vyškovce

„...“		súsek v síni	2,00
Jizba nebo chalupa	45,00 zl	bečka zelná	1,00
2 chlévy	30,00	mlýnek kašní v síni	4,00
Stodola s mlatem	35,00	všecko náčiní, sekera, pantoky,	
stodůlka senná	8,00	motyky, pilka, nebozízek, dlátka	
chlévek malý	4,00	to do spolku	8,00
vůz kovaný s řetazy	25,00	kůň tažní	20,00
pluh železný s kolečky	1,15	malých 2 telátek	12,00
brána darebná	—,45	škopíky putýnky dohromady	1,00
2 chmůty s rystunkem	1,00	stůl v téj chalupě	1,00
škríšek anebo susek	1,30	necky anebo koryta	—,21
súsek hrubý	2,00	1 lištva anebo fokaš	—,10

Stalo se toto na Vyškovci dne 20. března 1821.“

3) Pozůstalost po kopaničáři Mart. Machalovi z Vyškovce z roku 1826

„... Na poručení slavného vrchnostenského kanceláře my níže podepsaní sesumírovali sme pozůstalost po zemřelém Martinu Machalovi z Vyškovce jak kopanice tak i dobytek a domovní nářadí jsme spravedlivě svědomitě spočítali.

Kopanku zakúpenú Vaňkovskú pro Mart. syna jeho	350,00 zl
item Machalovskú na Kikulí 12 šňůr za	240,00
item Myšakovskú na Vyškovci za	60,00
item Kroužkovskú kopanicu taki na Vyškovci	30,00
item Hudečkovskú pod Kikulú za	10,00
i ta je pořizená od jejího muže jí nadosmrti.	
Ve Vlčí ležici jeden kúsek kopanice 3 šňůry za	12,00
Z Machalovskéj kopanice dle svědků on její muž odporučil svojí ženě třetí díl a Hudečkovskú celú kopanicu do smrti, aby ona měla z čeho živa být tak z toho všeho	90,00
Na děti pozůstává po matčině dílu	612,00
Stavení to jest stodolu a chlevy za	30,00
1 kobyly za	45,00
1 kůň je odporučený taky jeho ženě	45,00
1 krávu taki odporučanou jeho ženě stojí	25,00
item jednu krávu a jalovicu erbom za	48,00
item jednu roční jalůvku za	14,00
item jeden půlvozu s řetazama za	15,00
item jednu motyku, poříz, pilku a 1 motyčku	1,00
item 1 kotlík měděný za	1,30
1 truhla za	1,30
	226 zl
Po odrážce toho koně a 1 krávy ženě odporučím	70,00
Krom toho výpočtu z dobytka a domovního nářadí na erby krom matčiného dobytka	156,00

Ze tomu tak je a nejináče s tímto se podpisujem —
stalo se na Vyškovci dne 4. dubna 1826.

Na to pozůstává dluhu, co počál zemřelý Mart. Machala:

Barb. Michalcovej	83,00
Mart. Navrátilovi do Komně	20,00
do sirotčí kasy	20,00
Josefovi Machalovi	15,00
Martinovi synovi	6,00
Suma dluhu	<u>144,00 ...</u>

II. VÝPISY Z INVENTÁŘŮ POZŮSTALOSTÍ. HORŇÁCKO, PANSTVÍ STRÁZNICE, StAB, SGN. F 90, FASC. I-IX.

1) Pozůstalost po Jiřím Šmahajovi, půlčtvrtníku z Nové Lhoty č. 81 z roku 1786.

„... 1 půlčtvrtní selský grunt pod č. 81	nezakoupený
1 svobodná louka	90,00
1 pár volů	30,00
1 kráva	12,00
1 jalůvka	4,00
5 ovcí	5,00
1 selský vůz	10,00
1 pluh s příslušenstvím	1,30 ...

2) Pozůstalost po Tomáši Leskovjanovi, půlčtvrtníku z Nové Lhoty z roku 1791.

„... 1 nezakoupený půlčtvrtníkový grunt	
2 koně po 10 zl	20,00 zl
1 hřibě	5,00
3 krávy	24,00
4 ovce	10,00
1 vůz, pluh s železy	10,00
... Co mám nezakoupený půlčtvrtníkový grunt, ten poručím na dvoje, mojí manželce Babuši s tím malým děvčetem Bětou poručím jeden záhonek s tím předním stavením. Druhý záhonek poručím mojí ceři Kači s tím zadním stavením...“	

3) Inventář pozůstalosti po Janu Pomajbíkově, podsedníku z Nové Lhoty č. 69 z r. 1801.

„Podsednický grunt nezakoupený		3 motyky a 1 pilka	1,15
aže se stavením sub No 69	100,00 zl	škobla nebozíz a strůh	—,45
Pár Junců	40,00	2 škrychy	1,00
1 kráva	20,00	bečka 5 věder, putna a 2 škrinky	1,00
2 telata spolu	10,00	2 koryta	—,45
10 kusů ovec	15,00	dvoje nožice	—,12
vůz starý ze všeckým	15,00	6 džbánků a 2 misky	—,30
Pluh a brána	2,30	lišťva a almara	—,30
Sekyra a valaštica	1,00	stolica, polica a stůl	1,30 ...

4) Pozůstalost po podsedníku z Nové Lhoty Pavlu Klěšťovi č. 94 z roku 1801.

„... Posednický grunt sub No 94		1 malé telátko	2,00
na který grunt položil výš		vůz s řetězem	20,00
jmenovaný Pavel Klěšť	5,00 zl	pluh a brána	2,00
stavení vyšacované za	25,00	rozličné domovní staré nádobí	3,00
kousek svobodné louky Kozubky	40,00	stůl	1,00
1 kráva	16,00	2 pantoky a sekyra	1,00 ...“
6 ovec	12,00		

5) Pozůstalost Josefa Sobka, půlčtvrtníka z Nové Lhoty z r. 1802.

„... půlčtvrtnického gruntu $\frac{1}{3}$		u Josefa Kleště 1 pár junců	
aj ze stavením, poněvadž ještě		na chování	25,30
není zakoupený	30,00	3 krávy	30,00
Při gruntě 1 junc	20,00	7 ovec	17,00
U Josefa Hornáčka 2 páry junců		vůz	20,00
na chování	73,48	Pluh a brána	2,00
u Pavla Janáša 1 pár junců		2 škrychy	4,00
na chování	45,00	1 bečka	1,00 ...“

6) Pozůstalost Jury Číže, podsedníka z Nové Lhoty z r. 1802.

„... nezakoupený posednický		1 vůz	12,00
grunt ze stavením	150,00 zl	pluh a brána	2,00
pár volů	46,00	2 řetěze	1,30
2 krávy	20,00	2 pantoky a 1 sekyra	1,30
4 ovec	6,00	1 škrych a 1 bečica	2,30

7) Pozůstalost Ondřeje Šajdlera, podsedníka z Nové Lhoty č. 104 z roku 1812.

„... 1 posednický grunt v Nové		1 čtvrt pod železem	—,30
Lhotě ležící	150,00	železná váha funtovní	
1 kus svobodné roli, tak jmenované		a $\frac{1}{2}$ funtovní	1,30
Rubаницe nad Podbřeží		1 drátová říčica	1,30
pod $\frac{3}{4}$ měřice výsevku	150,00	1 síto	—,15
1 vůz starý s 4 lušňama	60,00	1 stůl	1,00
1 pluh a brána	12,00	2 lavky okolo stola	1,00
1 nová radlice s krojidlím	20,00	1 římsa	—,30
1 stará radlice	4,00	1 mázní flaše	—,20
2 votky (otky)	1,00	1 řezací stoličca s kosiřem	
1 obrtlový svořen	1,30	a želízkiem	2,00
1 svořen z předních ramen	—,15	1 putěnka	—,30
1 jarmový svořen	—,45	1 škopík	—,30
1 pluhová obruč	—,45	1 necvice	—,24
1 hamovník	10,00	1 starý bukový skřích	3,00
1 řetázka	5,00	1 skříšek	1,30
1 kleště	—,30	1 dobrý skříšek na hůře	2,00
1 pantok	4,00	1 starší skříňna	1,00
1 valaštica	3,00	1 štverka pod dřevem	8,00
2 dlátka	—,18	1 kolovrat	1,00
1 stará kosa	—,30	3 cepy	1,00
1 pilka	—,30	1 klobúk	2,00
3 srpy	2,00	1 malé telátko	10,00

8) Z pozůstalosti Kateřiny Hudcové, chalupnice z Javorníka č. 108 z roku 1800.

„... jedna hoferská chalupka pod č. 108, která sice do panského důchodu zaplácena není a 18 zl za ní platiti se má, po odrážce tehdy toho ještě se šacuje nářadí a užitky	22,00 zl 26,26
Práce a výplata z těch živností:	
6 kosů co ty louky kosili denně každému po 0,24	2,24
6 hrabačom co kopu naložili po 0,12 čini	1,12
3 žencom po 0,12	0,36
1 vazačovi dano	0,06
od mláčení toho	—,12
kontribucí z role	—,08
stálého platu vrchnosti	—,24...“

9) Pozůstalost po Ondřeji Řehákovi, kováři z Javorníka z roku 1802.

... „1 podsednický a od vrchnosti zakoupený grunt č. 6 100,00 zl	
1 svobodná louka na Machovce na 6 227 □ sáhů	90,00
1 svobodná role na Příčnicích má 2 240 □ sáhů	80,00
2 kusy rolí v dolní Rubanici	42,00
1 roli na Příčnicích má 8 140 □ sáhů	40,00
1 celý vůz okutý železem	25,00
druhého voza starého polovic, který jeho bába ještě nyní užívá	6,00
1 pluh a brána	2,00
1 pár volů tažných	75,00
1 řetaz	8,00
2 skřichy	3,00
1 dvojka vinná s drevenýma obručama	—,45
1 šesterka na zelí	8,00
1 rýl, jedna kučová a jedna široká motyka	8,30
Kovarské náčení všechno a verštat	50,00
1 stelná kráva v domě u matky	85,00...“

10) Pozůstalost po Pavlu Chrenčíkovi, hoferovi z Javorníka z roku 1816.

„... Hoferská chalupa pod No 2 i při ní s humencem	80,00 zl
Svobodná lůka při Rybníkovém Potoku vedle Pavla Turečka ve Velicku ležící v ceně	150,00
Svobodná lůka... v Javorníku	30,00
Svobodný vinohrad v Ležhoře zpustlý vedle Jana Kruciše ve Velecku ležící	5,00
Item druhý...	2,00
Domácí nářadí Pantok jeden	1,00
Rýl starý železný	—,30
Vinohradská motyka	—,30...“

11) Pozůstalost Jana Frolky, hofera z Javorníka z r. 1818.

„... Svobodná role i se sádkem na ½ míry výsevku pod Zápovědí vedle Pavla Pavlina v Javorníku ležící v ceně	40,00
---	-------

žigla stará	—,12
skříšek starý pro sypání	—,30
Valaštica	—,36
Šatstva žádného nezůstalo, poněvadž dlouho v nemoci ležel a před nemocí sobě nenajednal...“	

12) Pozůstalost Tomáše Ňorka, záhonkáře z Hrubé Vrbky z r. 1810.

„... Záhonek pod No 93 z půl- čtvrtnického gruntu	400,00	1 trečáf	—,30
vůz starý	15,00	1 bečka stará	1,00
1 škřich starý	3,00	1 pětítka	—,30
2 pětítky	3,00	1 vinohrad v Ochrankách, hoře na Tasovsku	20,00
1 dvojka	1,00	1 louka na Tasovsku	150,00
1 rýl	—,45	1 louka na Vrbecku	200,00 ...“
1 motyka	1,00		

13) Pozůstalost Tomáše Chovance, půlčtvrtníka z Hrubé Vrbky z roku 1812.

„... ½ čtvrtnický grunt pod No 86	200,00	1 škřich jedlový	3,90
1 pár koní	125,12	1 škřich bukový	2,60
1 pár hřibjat ročních	30,00	1 kadečka dubová	3,00
vůz	18,60	1 pětítka vinná	1,36
druhý vůz	8,00	1 dvojka stará	—,45
Pluh a brána	5,60	1 vědro vinné	—,27
12 ovcí	12,00	1 rýl, 2 motyky, 1 valaštica, 1 tenčica, 1 řetaz	4,18 ...“

14) Z pozůstalosti Jana Marka, půlčtvrtníka z Hrubé Vrbky z roku 1813.

„... ½ čtvrtnický grunt pod No 73 ošacovaný nejní s toho ohledu poněvadž od milostivej vrchnosti již vyšacovaný jest	400,00	zl
vůz starý	12,00	
orné železa	1,00	
7 desek jedlových	1,24	
1 pětítka pro sypání	—,30	
1 bečka	1,00	
1 trojka	—,27	
1 hamovník	—,36	
1 třečávek	—,12	
vinohrad v hoře Slavkovské na Lipovsku	8,00	...“

15) Ze zápisu licitačního prodeje pozůstalosti po chalupníkovi Janu Kadlečkovi z Velké z roku 1792.

„... 1 včelínek	26,60	zl
½ čtvrť vinohrada	4,51	
1 junec	24,10	
1 kráva	15,00	
vůz, brány, pluh se železami, truhla	11,00	
2 skříšky z toho jeden bez dna	1,55	...“

Dále byly prodány:

starý trečaf, bečica, skříňna, rýl, kučovnica, pantok, ruční sekyrka, klamovní řetázek, hamovní řetaz, latový nebozizek, modrý mentýk, plátěná duchna, červený a zelený kabátek, 1 kabátek černý, 1 rukávce s modrýma štipkama, 1 rukávce na háčky, 1 šatka modrým vyšíváná, 1 ručník, 2 rúšky s modrýma čipkama, 1 modrý fěrtúšek a 1 bílý, 1 fěrtoch s červenú formú a 1 ze sprostú formú, 1 půlečka tenká, 1 činovatá nová cíška, 1 stará, 2 loktě tenkého plátna a 11 loktů konopného plátna, 9 kúdelných a 11 konopných přaden.“

16) Výpis z pozůstalosti Frant. Nigrina, hofera z Velké z roku 1792.

1 hoferská chalúpka s činzem ke kostelu patří	35,00 zl
2 valaštice, 4 motyky, 7 prostřední a 1 menší skříšek,	
1 vinná dvojka a 1 vinné vědro, 1 zelná dvojka,	
2 hrubé pantoky, 1 rýl, 1 kučovnica, 1 pilka,	
1 latový nebozizek, 2 hobelní nebozizky, 3 zavrtačky	
nebozizky, 1 kladívko a 1 babka, 1 malé dláto, 1 rašpla,	
1 poříz, 1 řezací stolica a 1 kosíř, 1 kosa, 2 tufarské	
talíře, 1 šalek, 1 tufarská baňka, 1 polomázní žbánek,	
1 modrý žbán ze ščerbinú, 1 flaška a štamprla,	
1 putínka nová, 1 putna nová, 3 měřice suržice po 1,9 zl,	
2 měřice ovsu po 27 kr., $\frac{3}{4}$ vinohrada v Dolní hoře	21,32
Celkem	56,32
Dluhů	21,40 ...“

17) Z pozůstalosti Martina Miškeřika, půlčtvrtníka č. 139 z Velké z roku 1802.

„... 1 starý vůz, který teprv jest koupený	14,00
1 ještě dobrý, který při hospodářství se nachází	20,00
2 staré pluhy se železy	2,00
1 stará brána	1,00
1 pětítka pod 4 železnýma obruči	2,30
1 pětítka pod 2 železnýma obruči	1,45
10 měřic ovsu na setí po 1 zl	10,00
3 měřice ječmena na setí po 1,30 zl	4,30
1 starý velmi darebný rýl	—,10
1 stará velmi darebná motyka	—,12
1 starý velmi darebný pantok	—,15
2 tažné voly za	75,00
2 tažné voly menší za	55,00
8 ovec po 1,30 zl	12,00
1 tele roční	5,00 ...“

18) Z pozůstalosti Pavla Mikulčíka ze Súchova z roku 1804.

„... půlčtvrtnícký grunt panský a nezaplacený	300,00 zl
3 koně za	60,00
1 kus černý	6,00

1 vůz celý okutý a nový valní 1/2 vůz za	42,00
1 bečka 6 věder a 1 pět věder za	7,00
1 skřích za	1,15
1 zelné nože a kosa	1,00
1 pajchovňa	—,12
1 krampla	—,12
1 stůl	2,30 ...“

19) Pozůstalost po Barboře Trukové, půlčtvrťláníci z Velké z roku 1811.

„... 1 půlčtvrťnický grunt No 189	300,00
1 svobodná rubanica pod Hájem	100,00
1 svobodná louka za Rybníky	100,00
1 vinohrad v Lešhoře	20,00
1 vůz starý	40,00
orné železa, pluh a kolečka	7,00
Brána	2,00
1 hamovník, druhý řetaz	8,00
hrubé žebřiny	1,30
1 kráva	120,00
3 ovce a 2 jehňata	50,00
řezací stolice a kosíř	2,00
1 dlhá stolice, 2 lámky	—,18
2 vinné dvojky	4,00
1 stará trojka, 2 putny staré 1 faska syrná a 1 štoček v přední komoře	1,16
1 čtvrť	—,06
3 skřichy v přední komoře	7,00
stará drátová řičica	—,15
1 dobrá motyka a rýl ve skřichu	2,20
1 skřiňa	—,30
1 starý pantok, sekyra, pilka, nebozízek, 2 svořeně, poříz	2,27
3 měchy	—,45
1 polámaný rýl, 1 dížka	1,00
1 mentýk	30,00
1 kožuch	12,00
3 staré císky	1,00
1 duchna a 1 polštář	7,00
1 pajchovňa v přední komoře	—,30
1 truhla na šaty	2,00
1 měřicu suchých trnek u Radského žida Abraháma, které vzal a nezapltil	35,00
4 kuse těžkého dřeva, 1 rýl a 1 motyka u strýca Jana	2,00 ...“

20) Pozůstalost po A. Zámečnickové, vdově ze Zámečnických mlýnů v Suchově z roku 1783.

„... Předně pozůstává suržice		ječmeňa 12 mír po 1 zl 6 kr	13,12
17 a 1/4 míry po 1 zl 18 kr	22,45 zl	ovsa 5 mír po 57 kr	4,45

...		½ fasky syra	—,15
bečice staré	—,15	1 miska maku bobu 7 žejdlíků	—,21
2 trečafky	—,90	1 čtvrt čečůvky	—,45
3 putenky maselné	—,90	2 spodničky	—,18
2 fasky maselné	—,15	3 rukávce tenké	1,00
2 maslenky	—,12	17 ½ lokta plátna kúdelného	1,45
4 putynky vodní staré	—,60	2 šatky	—,27
1 kúsek soli a 1 skříšek	1,60	3 cíchy	3,90
půl šesta přadena kúdelného	—,38	3 plachty	1,48
1 žigla stará	—,15	1 fěrtoch	—,45
11 žejdlíků másla	2,28	1 duchna a 2 zhlavce	3,00
2 slaměnky vajec	—,30	1 černý mentýk	12,00 ...“
1 pánva	—,18		

21) Pozůstalost Roziny Jakubkové půlčtvrtnice z Lipova z r. 1810.

„... Půlčtvrtnický grunt pod No 78		1 šestivěderka dobrá	2,00
šacovaný ze Za Novú horú vinohra-		2 staré pětitky pro sypání	1,00
dem ke gruntu patřícím za 440,00 zl		1 starý skřích a 1 trojka	2,15
1 lúka nad Hájem na půl seca	100,00	1 skřínka	—,30
1 lúka těž nad Hájem na 3 sece	200,00	1 stará žigla	—,30
před domem zahrádka svobodná	15,00	1 měděný kotlík	4,00
1 pár volků	80,00	1 stůl	2,00
2 ovce	8,00	1 lištva	—,30
1 kráva	50,00	1 truhla	1,00 ...“
orací radlice a brána	3,00		

III. VÝPISY Z INVENTARŮ POZŮSTALOSTÍ ZE STRÁZNICKA, VELKOSTATEK STRÁZNICE, StAB, SIGN. F 90, FASC. X—XVI.

1) Pozůstalost Apolény Hovoranské, čtvrtlánice z Tvarožné Lhoty, z roku 1794.

„... 1 štvrtí role neb Krunť	700,00 zl	1 ovcu	1,30
1 štěpnicu	600,00	3 husy	1,12
1 vinohrad	68,00	2 plechy	—,24
pára koní a 1 vůz	66,00	1 kotel	2,00
1 kráva	16,00	1 moždíř	—,18
1 kúsek černý plemenice	4,00	2 necky hrubé	1,30 ...“

2) Z pozůstalosti Martina Slavíka, půlčtvrtníka z Tvarožné Lhoty, z roku 1800.

„... ½ čtvrtnický grunt pod No 58 ze strany			
M. Slavíka bez stavení, to stavení mají dva na spolek	110,00		
pár koní	30,00		
pluh a brána	2,00		
dvě krávy	13,00		
pár koní 30,00; pluh a brána 2,00 dvě krávy	13,00		
3 kúsky černého dobytka	4,00		

chalůpku u Jana Řepy pod No 65	8,00
1 pětítka naletí pro víno pod železnýma obručama	3,00
dvojka na letí, bečka stará na brání	
3 bečice na sypání, skřích a skříňa a další nářadí	
3 vinohrady	
stolica řezací na sečku a kosíř	—,12
tenčica, kosa	—,12...“

3) Pozůstalost po Janu Pavelkovi, chalupníkovi z Tvarožné Lhoty z roku 1800.

„... Chalupka pod No 93	60,00 zl	čtvrtnica na víno	
Vinohrad v Starých horách		točitý kamének	
Krajina od Lipinky	40,00	stolica	
1 ušípané	5,30	stůl	
zelná bečica	—,45	lišťva	
3 putny	—,25	postel	
skříňa, mlýnek, žigla	2,36	3 mandele žita z nich 2 měřice	6,00
....		3 mandele ječmeňa z nich	
2 štvrtě na měřání obilí	—,16	2 4/8 měřice	3,30
sekera	—,15	zelí	—,30
obušek	—,06	Dluhy:	
tenčica	—,10	Od formanky co duchovního	
kosa	—,09	s Pánem Bohem dovezl	—,15
opálka	—,10	od pohřbu	1,30
kučovníka	—,15	za desku na truhlu	—,40
kabát	1,30	hrobařovi a zvonařovi	—,21
dubenatý kožuch	1,30	za hřebíky do truhly	—,06
nohavice	—,45	formanovi co duchovního	
2 puténky	—,16	na pohřeb dovezl	—,15
2 klobúky	—,26	za 1,5 M ječmeňa v obci	1,52
boty	—,30	Od zasetí rolí Jurovi Hlubíčkoví	1,00
šesterka na letí		Od zasetí rolí Martin. Kukulovi	—,18
půl vědra na víno		od dovezení zelí	—,12...“

4) Z pozůstalosti po Pavlovi Hazúzovi, čtvrtlániku z Tvarožné Lhoty z roku 1801.

„... Čtvrtnický grunt No 73	230,00 zl	díža a pajchovňa	—,45
vůz	15,00	šesterka stará na brání	—,30
pluh, brána a kolečka	1,30	pětítka stará na letí	1,00
4 koně	53,30	pětítka zelná, putna, trečaf, trojka	
4 krávy	34,30	pro sypání, 3 nebozizky, pilka, pila,	
Vinohrad v Pomykalkách	8,00	2 valašnice, pantok, rýl, 2 motyky	
Vinohrad Šumberek dolní	15,00	2 truhly	
Vinohrad Šumberek horní	10,00	stůl a stolica	
skřích jedlový	4,00	kabát, halena dohromady	8,30
starý skřích bukový	—,20	kožuch dubenatý	2,00
dřevo a desky na udělání skřicha	2,30	2 ušípané	5,00
dvojka na víno	—,45	2 putenky	—,30...“
vědro na víno	—,27		

5) Z pozůstalosti po Martinu Chudíkovi, čtvrtláníkovi z Lideřovic z roku 1784.

„... 1 kutý vůz lepší	24,00 zl	2 vědra na víno	—,45
1 podlejší vůz taky kutý	15,00	1 nože na struhání zeli	—,45
2 pluhy ze železy	3,00	1 hřebec hnědý, mladý	15,00
2 brány paterky a 1 štyrka	3,00	1 valach sivý	13,00
3 motyky, 1 pantok a 2 valašky	3,00	1 kobyła hnědá	14,00
2 rýle staré a 1 nový	1,30	1 valach starý	7,00
2 hamovníky železné k vozom	1,30	1 kobyła voraná	20,00
1 pila hrubá a 1 menší	1,30	1 mladá kráva	10,00
2 radlice staré	1,00	1 kráva barnavá	15,30
1 košir na sečku řezání	—,30	1 kráva plavá	17,30
2 kose na trávu sečení	—,36	1 lúka svobodná	90,00
2 staré ose okuté	2,00	3/4 m rolí menuje se Vrátná svobodná	50,00
1 nebozíz hrubý a 4 menší a 3 dlátka	1,15	1 1/3 m rolí na Kněždubsku svobodná	25,00
2 kučové motyky	—,30	1/4 m vinohrada na Kněždubsku	60,00
1 šesterka ze 4 obruči železnýma	2,30		
1 trojka a 1 dvojka na víno	1,15	celkem	400,36 ...“

6) Z pozůstalosti po Bartoloměji Kostkovi, půlčtvrtláníku z Lideřovic z roku 1790.

„... Vůz, pluh ze železem, bránu, 3 koně	
3 krávy, 6 prasat	
2 kúsky vinohrada v Zadní hoře	50,00 zl
Letošší užitek z Vinohradů je 10 věder vína	29,00
žita bylo 11 mandelů 9 měřic	36,00
rži 28 mandelů 26 měřic	78,00
ječmeňa 12 mandelů 13 měřic	26,00
proso strniskové 9 mandelů 3 měřice	6,00
tři motyky, 1 rýč a 2 pantoky	3,15
1 ruční tenčica 3 nebozize	—,30
dvě dlátka, poříz a pilka a kraml	—,44
1 kučovnica kopal a kotel	6,00
2 skřichy a 2 bečky na sypání	2,00
3 pětítky na sypání	—,45
2 pětítky na víno	2,00
2 putny, 1 trečaf, 1 putynku	—,39
2 chomúty a 3 držáky	1,15
řezací stolica i s kosířem	1,15
1 zelná pětítka a Studlík na vodu i zeli	5,15
tři kose	1,00
	žitá sláma 2 kopy
	režná sláma 4 kopy
	ječmená sláma 2 kopy
	prosná sláma 1 kopa
	9 kop
	18,00
Sena se nalezlo i s otavů 10 fůr	12,30 ...“

7) Z pozůstalosti po Janu Komoňovi, čtvrtláníku z Lideřovic, z roku 1797.

„... 1 kůň valach plavý	30,00
1 kobyla hnědá	10,00
1 vůz po ohni šacovaný ze vším	35,00
2 telata roční	10,00
3 ušípané, 1 dvúletá a 2 roční	8,00
železo z jednoho vozu to jest: 13 sínú,	
8 pasú, 8 grancových zděři, 4 polupásy,	
plechy spodní, 4 náosy jakož taky plechy	
koncové na osy a ze zděřama na ramena a	
3 lušně a jinší takové za	10,00
1 pluh a dvoje železa	2,30
2 brány paterky obě dobré	1,30
1 saně nové	1,15
1 křivazně malé	—,45
3 bečky na sypání	1,30
6 pětitek taky na sypání a 1 zelná	1,30
1 stolica strúhací a poříz	0,30
1 skřích již starý	—,45
1 skřiňa v komoře	—,30
1 stolica řezací s kosířem	—,45
1 hák železný ve sklepě	—,15
1 vidly železné na seno	—,10
všelické kusy železa v komoře	—,45
2 rýle a 2 motyky hrubé	2,30
1 pila hrubá	1,00
1 pětítka na víno z obrúčkama 4	2,15
1 kadečka v búde	1,00
z téj budy dyby se prodala potahuju	15,00
3 kose	—,45
1 kožuch světlý Apoleně	5,00
1 kožuch černý	5,00
2 trefčáky a 2 putny	—,45
1 maslenka a 1 putenka s železnýma obručama	—,30
2 zhlavce Apoleně	2,30
2 husi	1,00
1 pantok, 1 valaška a 1 tenčica	1,45
1 pilka, 2 dláta a 3 nebozízky	—,45
dvoje vidly železné v kuchyni	—,30
1 sedlo 2 chomúty	3,00
2 držáky a dvě uzdy, 1 púta koňská dobré,	
1 řetaz k vozu	3,45...“

8) Z pozůstalosti po Jakubu Zálešákovi, půlčtvrtláníku z Lideřovic z roku 1795.

„... Živnost $\frac{1}{2}$ čtvrt jest vyšacovaná	200,00 zl
Na zákup dali	16,0
za desky na podlahu ve světnici, v komoře	
a na dveře 38 kusú po 12 kr	7,36

od spravování domu tesařem	12,00
od spravování podlahy	2,00
pěchování stěnek při mlatebni	3,00
tesařům od stavění mlatebně	6,00
od pěchování stěny při komoře	1,30
za kamna dáno	1,30
Zálešák když se na tu živnost dostal dovezl	
14 měřic ječmeňa	
6 měřic rži. . .“	

9) Pozůstalost po Jiřím Holubíkovi, hoferovi z Lideřovic z roku 1800.

„Inventarium na pozůstalost Jiřího Holubíka hofera Lideřovského, který v měsíci júní 1800 zemřel.

Jedna hoferská chalupka po No 49 pochází od Běty, ženy po zemřelém J. Holubíku, kterou ona zahandlovala za ½ čtvrtnicovou živnost. Přidal mně hotových peněz na tu živnost 24 zl za takový peníze se koupil vinohrad. Jeden vinohrad v Dobrej hoře můj muž koupil na který sobě vypůjčil 33 zl od pana Šnajdra purmistra veselského, 1 rýl, 1 motyka, 1 kosa, 1 valaška, vinná pětítka, 1 skřich. . .“

10) Pozůstalost hofera Martina Kostky z Lideřovic z r. 1803.

„. . . zemřel bez testamentu a sice	
Jest chudobný hofer který nic jiného nemá jediné	
1 vinohrad v Zadních ležici podle Jana Sedláře:	35,00 zl
1 pantok	—,45
rýl starý	—,30
1 motyka	—,45
1 pětítka na víno nová	2,30
1 čtyrka na víno nová	2,00. . .“

11) Z pozůstalosti Pavla Štanca, podsedníka z Lideřovic z roku 1806.

„. . . 1 podsedeček č. 25	400,00 zl
1 kobyla hnědavá	25,00
1 vereška kobyla	23,00
1 vůz dobrý s celým rystunkem	60,00
Pluh, brána se železami	4,00
1 kráva mladá	15,00
1 ušípané	1,30
1 pantok prostřední	1,00
1 rýl a 1 motyka	1,49
1 vinohrad na kněždubsku	50,00. . .“

IV. VÝPISY Z POZŮSTALOSTÍ NA HRADIŠŤSKU. VELKOSTATEK UHERSKÉ
HRADIŠŤE, ŠAB, SIGN. XVI/1, KART. 224, 225, 226, 228.

1) Z pozůstalosti po Martinu Vavřeníkovi ze Starého Města z roku 1774.

„... 1 moravník v gruntech staroměstských za	50,00 zl
2 koně krom ke gruntu patřících stará matka s druhým manželem umořila za	36,30
2 plemenice po 4,00 na domovním nářadí	8,00
1 skřích na obilí který vdova prodala	1,30
2 bečice na sypání	2,00
2 bečice na zeli po —,15	—,30 ...“

2) Pozůstalost po Francovi Zetkovi (?), pololániku z Kněžpole, z roku 1792.

„... Předně ten zakúpený polulánický grunt pod č. 41 za	120,00 zl
na tažním dobytku	
Při gruntě ponechávají se dva nejlepší koně	
1 vorný valach za	20,00
1 hnědá kobyla	15,00
1 šimla velmi stará	2,00
roční hříbja a též fuksa	20,00
letošší hřebeček za	10,00
2 jalůvky loňské	12,00
2 telata letošší	6,00
na černím dobytku	
2 kusky tříroční	8,00
2 kusky roční	6,00
10 kusků letošních prasat	17,30
<i>Na obilí a slámě</i>	
Po jedné polovici, která se při gruntě ponechává bere se druhá polovica do šacunku 3 kopy žita po 4. m. činí 12 měřic, každá míra po 1,48 dělá	21,36
3 kopy rži po 4. m. činí 12 M, po 1,6 to dělá	13,12
2,5 kopy ječmeňa po 5. m. činí 12, $\frac{4}{5}$ m každá míra za 1,54 dělá	11,15
1 kopy ovsu po 6. m. každá po —,30	3,00
<i>na zasetém (polovice)</i>	
6 $\frac{4}{5}$ žita po 4,00	26,00
5 $\frac{4}{5}$ rži po 3,00	16,30
<i>Na šatech</i>	
1 halena	1,15
1 kožuch	2,30
1 nohavice	—,45
1 pár botů	—,15
1 klobúk	—,20
<i>Na domovním nářadí</i>	
Při gruntě ponechává se jeden celý Vúz, Pluh s radlicú	

i krojidlem jak taky s dvěma vláčícími brány	
3 zelné bečice po 1,5	3,45
2 pantoky	1,00
1 sekýra	—,20
1 obušek	—,12
1 ryl	—,21
2 motyky	—,24
2 kose	—,40 ...“

3) Pozůstalost po J. Sarajovi, pololánku z Kněžpole, z roku 1794.

„... Ten od vrchnosti zakúpený polulání grunt pod č. 16, který za 280,00 zakúpil nyní pak ale dle šacunku jest šacovaný 650,00 zl

na potažním dobytku

Při gruntě ponechávají se dva nejlepší koně jedna hnědá kobyla a jeden valach

1 hřebeec starý za	10,00
1 roční valach	15,00
1 roční hřibje	8,00

na hověžím dobytku

1 kráva strakatá	12,00
1 tažní býček	8,00
2 letošní telata	5,00
2 těžší plemenice	6,00
4 kúsky roční prasata	8,00

Na slípkách

1 kohút	—,10
4 kuse slípek	0,28

Na obilí atd.

6 kop žita po 4 měřících činí 24 měřic,	
míra po 1,30 činí	36,00
6 kopp rži po 4 měř. činí 24 měř., míra po 1,30 (?)	26,00
3 ½ kopp ječmeňa po 5 m. činí 17 ¼ m.	
Míra za —,48	13,36
3 měřice ovsa za —,30	1,30
10 měřice prosa za 1,00	10,00
¼ hrachu	—,48

Na domovním nářadí

Ponechává se jeden celý vůz, jeden pluh

a 2 vláčící brány při gruntě

1 celý vůz neokutý za	7,00
1 skříšek malý a starý	—,30
3 solné bečice po —,06	—,18
2 zelné bečice po —,45	1,30
2 kose po —,20	—,40
1 pantok	—,18
1 škopek	—,08
1 jednoduchý škopíček	—,05

1 nová žigla	4,00
1 stolařská postel	—,15
Na šatech: 1 stará halena, 1 kožuch,	
1 staré nohavice, 1 pár botů, 1 klobúk...“	

4) Pozůstalost po Josefu Kodrlovi, podsedníku z Jarošova, z roku 1783.

„... Ten zakoupený a docela vyplacený podsednický grunt za	37,00 zl
1 stará kráva za	6,00
1 roční sviňka za	2,30
2 prasata	4,30
1 kopa rži na 4 m. a míra za 1,21	5,24
2 bečice pak dvojky	—,39
1 sekýra	—,15
1 obušek	—,10
1 motyka	—,15
1 kožuch	4,00
1 halena	4,15 ...“

5) Z pozůstalosti půlpodsednice Viktorie Kodrlové z Jarošova, z roku 1784.

Ten od vrchnosti zakoupený grunt, který docela vyplacený jest	20,00
½ achtele vinohradu v Mařatské hoře za	60,00
<i>Na ozimním obilí:</i>	
Při gruntě pozůstává polovica a druhá polovica na 2/8 vysetí rži se na peníze uvádí a sice jedna míra takového osetí za 3,00, tedy 2/8 vynáší	—,45 ...“

6) Z pozůstalosti půllánika Ignáce Abrahama z Jarošova, z roku 1806.

1 polulání grunt po č. cons. 36 v šacunku	700,00 zl
2 ty nejlepší koně zůstanú při gruntě	
1 hnědá kobyla za	30,00 zl
1 lonské hřibjata po 10,00	20,00
1 letošší hřibja	4,00
1 červená kráva	20,00
1 jalůvka červené barvy	10,00
1 plemenica	7,00
3 brávký roční	10,00
<i>Na osetí:</i>	
2 3/8 míry žita	7,00
4 míry rži	6,00
1 3/8 míry ječmeňa	4,00
6,30	
<i>Na domovním a hospodářském náradí:</i>	
Vůz, pluh a brány zůstávají při gruntě	
2 pětítky na sypání po —,36	1,12
1 zelná bečka za	1,30
2 troky za	—,45

1 kosa za	—,15
1 motyka stará	—,03
Summa	853,37 ...“

V. VÝPISY Z INVENTÁRŮ POZŮSTALOSTÍ Z PODLUŽÍ. VELKOSTATEK BŘECLAV,
SaAB, SIGN. F 43, KRAB. 506, 509, 516 a 540.

1) Inventár po Matěji Vermanovi, půlpodsedníku z Bílovic, z roku 1753.

„Chalupa šacovaná na tři díly za	30,00 zl
... Rži na kose dalo od žatí a od svážaní	1,45
...	
jedna jalovica ošacovaná za	3,00
item čtrnáct kusů ovčí (i jehňata), jeden beran	18,00
item na pohřeb se prodaly tři fryšlinky po —,36 činí	1,48
item tři měřice ovsá se prodaly po —,30 činí	1,30 zl
item vypoštíčala na pohřeb	1,30
syn dal svých peněz na pohřeb	—,42
item za Rybníky achtel vinohradu šacovaný	10,00
item v Kotlibách štvrtníček vinohradu	10,00
ve Frejunkách půl achtla vinohradu šacovaný za	10,00
item jeden půl achtla vinohradu ve Frejunkách	
se prodal za 3,00. Madlena dcera ten vinohrad prodala	3,00
Item zůstaly dvě bečky, jedna se prodala za —,30,	
druhá bečka šacovaná co zůstala za	—,30
item čtyřvěderní bečica šacovaná za	—,30
item čtyřvěderní bečica šacovaná za	—,12
item krmník žena prodala za	1,00
item Madlena dcera prodala dvou věderní bečicu za	—,30
item díža na chléb šacovaná	—,12
škopiček šacovaný za	—,04
jedna truhla na šaty stará šacovaná	0,09
bednářské náčiní, dvě vědra, obručka	
a tři hoblíky, svěrák	3,00 ...“

2) „Inventár neb šacunk, který po nebožtikovi Jurovi Mikšanovi polopodsedníku v Bílovicích, zemřelém 13. června 1795, byl v přítomnosti Pavla Lišfáka, purkmistra, Tomáše Osičky a Matauša Neuhausra auřadníma zepsaný a sice jak následuje:

Erby:

Pozůstalá vdova Rozára
syn Pavel 6 letý

Majetnost:

Polopodsednický grunt	100,00 zl
vůl	30,00
kráva	7,00
svině	2,00
vůz	12,00
radlice	—,30

krmík	—,45
troky	1,00
bečka s 6 železnými obručemi	4,30
bečka s jedním dnem a 6 železnými obručemi	3,30
3 bečky staré na sypání	1,30
šestítka s 4 železnými obručemi	1,30
pětítka na víno s 4 železnými obručemi	1,45
trojka na víno s 4 železnými obručemi	—,54
dvě vědra na sypání	—,18
pětítka na sypání pod dřevěnými obručemi	—,20
díža	—,30
strauhadlo na strauhání zeli	—,30
kosa	—,14
trečav a putna	—,20
starý kotel měděný s nohama	—,45
máslinka	—,14
žíkla	—,30
3 kučnice	—,24
4 motyky a 2 rýče	—,55
pantok a obušek	—,45
putýnka s 2 železnými obručema	—,15
truhla na šaty	—,30
postel s peřinama	3,00
4 obrázky	—,45
2 staré husy	—,40
2 slípky	—,14
vinohrad v Staré hoře	15,00
vinohrad v Staré hoře	15,00
vinohrad Tabula pod Skřivánky	20,00
Suma celej majetnosti	228,11 ...“

3) „Inventář nebo šacunk, který dnes dolepsanýho dne a roku (26. 7. 1794) po nebožtíkovi Janu Lištákovi čtvrtníkovi z Bílovic u přítomnosti Jiřího Oplzlýho purkmistra, Severina Poláčka, Josefa Snovického a Václava Musa auřadními sepsán byl a sice jak následuje:

Erby:

Pozůstalá vdova Barbora, dcera Františka 12letá,

dcera Rosalie 5letá.

Majetnost:

čtvrtnický dům se všim obsetím	330,00 zl
2 koně a 1 hříbě	30,00
vůz	20,00
pluh a brána	4,00
dvě bečky na sypání	1,00
jedny troky	—,12
kadečka na sypání	—,15
bečka na sypání	—,24
skřich na sypání	—,24
jedna dvojka a jedna trojka	—,14

jedna bečica na zelí s 3 železnými obručemi	1,10
kotel	1,06
jeden štandlík s 2 železnými obručemi	—,20
jedna lejta	1,00
dva srpy	—,10
3 frišlinky	6,00
armárka v koutě při stole	—,48
6 peřin a postel	5,00
truhla na šaty	—,24
legátka	—,18
korba a kosíř	—,51
4 motyky, rýč a pantok	1,15
saně	—,16
2 husy	—,48
5 slépek	0,35
dva obrázky	—,14
lišťva	—,17
dvě bečky na víno se 6ti železnými obručemi	6,00
jedna pětítka a jedna dvojka pod železem	2,00
jedno půlvědro pod železem	—,21
dvanáct věder vína	19,00
sklep, preshaus, a 2 kadečky s presem	50,00
jalovica	6,00
sedm ovec	7,00
ve Frejunkách čtvrtníček vinohradu	20,00
tři čtvrtě achtlu vinohradu ve Staré hoře	10,00
třetina achtlu vinohradu ve Staré hoře	16,00
čtvrt achtlu vinohradu ve Staré hoře	12,00
jeden achtel vinohradu za Rybníky	20,00
Suma celé majetnosti	575,22 ...“

- 4) „Inventární, šacovací a rozdělovací protokol o pozůstalosti po zemřelém Janu Ohebském, bývalém chalupníku v Bílovicích, který zemřel dne 24. dubna 1796, za přítomnosti purkmistra Pavla Lišťáka a rychtáře Jiřího Nováka.

Dědicové:

pozůstalá vdova Barbora,	
syn Antonín, -stár 1 rok; poručník Antonín Kodítek.	
Chalupa číslo 194	300,00 zl
7 jochů rolí, koupených od vrchnosti	
po 27,00 za joch	189,00
joch rolí, koupené od Jana Svobody za	37,00
jeden achtel vinohradu ve Vizářské hoře	115,00
vinohrad v Nové hoře	70,00
vinohrad ve Staré hoře	36,00
vinný sklep	70,00
tři sudy vína po 26,00	78,00
6vřederní bečka se železnými obručemi	3,00
2vřederní bečka s dřevěnými obručemi	1,15
pár volů	60,00

kráva	25,00
dvouroční jalovice	12,00
33 ovcí po 1,30	49,30
18 jehňat po 0,36	10,48
starý vůz	12,00
neokutý vůz	7,00
pluh a brány	6,00
nové a staré železo k okutí vozů	16,00
fůra kovářského uhlí	5,00
stůl	3,00
dvě legátky	—,45
postel	7,00
španělská stěna	1,30
motyka	—,45
sekera a pantok	1,18
plášť — mantl	8,00
kožich s lajblem	8,00
modrý soukenný oděv	4,00
lajbl	1,00
modrý soukenný starý lajbl	1,00
pár černých kožených nohavic	1,30
dvě košile	2,00
pár vlněných punčoch	—,15
dva šátky na krk	—,30
dva kapesníky	—,24
pár starých bot	1,00
jedna čepice	—,30
starý klobouk	—,07
jedny housle	2,00
pro 4 1/8 měřic zimní výsev po 1,48	8,60
10 4/8 měřic letní výsev po 1,18	13,39
za užitek vrchnostenského pole, které zemřelý sklepmistr Kroupa s 2 měřicemi rži osel	7,00
Kodítkem osetých 9 měřic ječmenem po 1,18	11,42 zl
12 měřic ovsem po —,36	7,12
za obdělání 20 měřic po —,24	8,00
10 měřic po —,21	3,30
za dvě fůry palivového dřeva	5,00 . . .“

- 5) „Inventární a šacovací protokol z 11. března 1797 o pozůstalosti po zemřelém podruhu Bílovském Janu Ohebském, zemřelém dne 11. ledna 1797, v přítomnosti vrchnostenského důchodního, místních přísežných znalců Pavla Lištáka purkmistra, Martina Nečase přísežného a soudně ustanoveného poručníka Michala Hubra.

Dědicové:

vdova Apolonie,

syn Jan, který zemřel, po něm pozůstalá vdova

Borbora, nyní provdaná Jeřábková

syn Antonín, 2 leta stár

dcera Apolonie provdaná za Jana Chobolu v Žižkově

dcera Veronika provdaná za Frant. Entnera mlynáře v Bojanovicích syn Jakup 7 letý. Svobodná pole v Lanžhotském teritoriu vedle Karla Pazolta ležící	67,00 zl
svobodná pole v tomto území na hranicích a vedle Karla Pazolta ležící	32,00
z pozůstalosti po zemřelém synu Janu prodejem získanou chalupu	300,00
dále vinohrad ve Vizařích	115,00
a vinohrad ve Staré hoře	36,00
dvě košile	—,30
soukenný kožich	4,00
soukenný letní kabát	4,00
starý lajbl	—,12
pár soukenných nohavic s lajblem	1,30 zl
pár vlněných punčoch	—,08
dvě staré čepice	—,12
nový klobouk	—,24
hedvábný šátek na krk	1,30
pár bot	1,15
tři peřiny	3,00
duchna	1,30
prostěradlo	—,30
ocelové domácí hodiny	4,00
stolek	—,45
židle	—,24
tři legátky	—,21
stará postel	—,18
mandl	1,30
dva staré stojany na šaty	1,00
stojan s náčiním	—,10
laterna	—,07
pantok	—,30
sekera	—,15
kovářské zařízení sestávající z: kovadliny, rohatiny, 2 pilníků, měchu a jiného k tomu příslušejícího náčiní	40,00
skříňka na jídlo	—,30
tři bečky na sypání obilí	—,36
díže na chléb	—,15
čtvrt na obilí	—,30
síto na mouku	—,05
ruční pilka	—,10
struhadlo na zelí	—,10
rošt na pečení	—,09
kozlík do ohně, kleště do ohně, kutáč	—,45
tři hoblíky	—,21
pekáč a naběračka	—,07

necky na prání	—,10
dvě putny na vodu	—,14
škopek s 2 železnými obručemi	—,12
5 starých pytlů na obilí po —,07	—,35
ruční pila	—,12
pár podkov	—,12
police na hrnce na vaření — s hliněným nádobím	—,18
Summa	623,05 ...“

6) „Poslední pořízení Jury Osičky čtvrtlánika v Bilovicích č. 42 zemřelém 28. srpna 1799.

Dědicové:

rozůstala vdova, syn Tomáš, dcera Anna.

Majetek:

Usedlost čtvrtlán pod č. 42 oceněn na	400,00 zl
na hotovosti	14,00
soukenný kabát	6,00
kožich a halena	3,00
pár nohavic	—,45
pár bot	—,36
starý klobouk	—,24
velká čepice	1,00
lajbl	1,15
košile	—,30
vúz	14,00
pluh a brány	3,00
3 koně	44,00
louky v Podivíně	150,00
kráva	10,00
volek	10,00
brány	1,00
vědro se železnou obručí	4,00
sud se železnou obručí	4,00
mandl na madlování šatů	1,30
almara	2,00
patro ve stáji	—,45
škopek a necky	1,30
3 obrazy	2,30
bečka na vodu s 3 obručemi železnými	1,00
sud na zelí	2,00
dvanáctivědro na víno	8,00
pětítka	2,00
dvojka	1,00
truhla na sypání obilí	7,00
nástěnná almara	1,00
vinný lis s 3 putnami	29,15
3 kusy dvanáctivěderní sud po 8,00	24,00
2 kusy desetivěderní sud po 6,00	12,00
1 starý dvanáctivěderní sud a 1 desetivěderní sud	8,00
1 pětítka	2,00

šestivěderní sud s 5 železnými obručemi	1,30
sedmivěderní sud s 5 železnými obručemi	1,30
sud s dřevěnými obručemi	1,15
dvě dvojky	2,00
staré dvojka vědro s dřevěnými obručemi	—,12
almara s prknem na vaření	1,00
nástěnné hodiny	2,00
joch polí za Žizkovem	30,00
dva achtle vinohradu v Nové hoře	100,00
dva achtle vinohradu v Nové hoře	100,00
jeden achtl vinohradu v Krátkých	30,00
jeden achtl vinohradu se sklepem	160,00
čtvrt achtelu vinohradu ve Frejunkách	10,00
čtvrt achtelu vinohradu ve Staré hoře	5,00
achtel vinohradu za Truchtem	25,00
achtel vinohradu v Nové hoře	50,00
achtel vinohradu v Nové hoře	50,00
20 věder nově lisovaného vína	60,00
4 měřice pšenice po 2,30	10,00
4 měřice žita po 2,00	8,00
9 měřic ječmene po 1,30	13,30
8 měřic kukuřice po 1,30	12,00
9 měřic ovsu po 1,00	9,00
12 centněřů sena po —,30	6,00
3 kusy prasat — frišlinků po 2,00	6,00
motyka	—,30
kučovnice	—,24
měděný kotel s jedním hrncem	2,00
starý měděný hrnec	—,20
hák	—,30 ...“

7) „Inventární a ošacovací záznam o majetku — pozůstalosti po Josefu Tichém, podruhu v Hruškách z 31. ledna 1761.

Jeden achtel vinohradu	50,00 zl
dva voli	40,00
1 kráva a 1 jalovica	9,00
stodola	15,00
vůz	15,00
pluh, dvoje brány a radlice	2,30
krmík	1,30
bečka se železnými obručemi	4,00
1 bečka s dřevěnými obručemi	1,30
stará bečka	1,00
jedna 5 věderní bečka, jedna dvojka a vědro	1,00
korba	—,15
2 rýče	—,30
2 motyky	1,00
pantok	—,30
sekera	—,07 ...“

- 8) „Protokol inventární, ošacovací a o rozdělení pozůstalosti po zemřelém Jindřichu Sausewindovi, bývalém chalupníku v Břeclavi ze dne 30. června 1764.

Dědicové:

vdova Magdalena

dcera Magdalena 15letá, syn Matěj 5 letý

dcera Tekla 3 letá a Kristián 1 letý.

Jména:

na hotovosti	60,00 zl
celá chalupa	200,00
25 centů palivového dříví po 2,00	50,00
500 kusů zednických cihel	3,30
prasnice	5,00
2 frišlinky	3,00
dvě staré husy	—,45
hrnčářská hlína a 6 koleček po —,30	3,00
syrové hrnčářské nádoby	7,00
vypálené hrnčářské nádoby	4,00
řemeslné náčiní se zásobou starých prken hrnčářských	5,00
malý vozík k vození náčiní	1,30
tři míry pšenice	3,00
7 mír rži po —,36	4,12
režné mouky	4,30
1 achtel hrachu	—,09
1 achtel čočky	—,09
jeden achtel fazole	0,09
vypuštěného sádla	4,00
měděný kotel s třínožkou	2,00
železné kuchyňské nádoby	2,30
staré sudy s dřevěnými obručemi	1,36
hrnce na sádlo s 3 železnými obručemi	—,18
dvě puténky	—,24
dvě kadečky na vodu a 2 bečky s dřevěnými obručemi	—,24
35 liber starého cínu po —,18	10,30
dvě staré skříně na šaty z měkkého dřeva	2,00
kychyňská postel	1,15
čtyři staré truhle	2,09
3 staré postele	2,24
2 duchny a 6 peřin	12,30
cínový stojan	—,24
mužský šat s košilemi	8,00
obrazy s křesťanským a 2 skřínkami	6,36
8 liber uzeného masa	—,56
16 liber slaniny po —,09	2,24
4 židle s opěradly po —,15	1,00
otáčecí a kuchyňský stojan	1,54 ...“

- 9) „Inventární a šacovací protokol o pozůstalosti zemřelého Františka Čapka, bývalého čtvrtníka v Břeclavi, který dne 6. dubna 1794 zemřel.

Dědicové: manželka vdova Magdalena, dcera Veronika, syn Jan a dcera Kateřina.	
Grunt čtvrtníka s rolemi ošacovanými na	300,00 zl
starý vůz, pluh a brány	12,00
dva junci	40,00
dva junci	20,00
za dva voly peníz v hotovosti	40,00
dvě krávy	20,00
soukenný kožich	10,00
kabát	4,00
2 kusy skleněných a 8 kusů plátěných obrázků	—,45
šest starých beček	1,00
pantok, sekera, pila a nebozíz	1,00
dohromady	148,45 ...“

- 10) „Inventární a šacovací protokol z 25. října 1799 o pozůstalosti po zemřelém Martinu Příkazském bývalém čtvrtníku v Břeclavi.

Grund čtvrtnický — čtvrtlán č. 114	500,00 zl
dojná kráva	10,00
mladá kráva	13,00
3 frišlinky	7,30
husa	—,30
6 kuřat	1,00
starý modrý soukenný kožich	—,45
pár nohavic — bez ceny	—,12
halena	—,24
pár bot	—,07
klobouk	—,18
10 starých obrazů	4,00
4 peřiny	1,00
2 prostěradla	—,24
police s náčiním	—,30
2 postele	—,10
legátka	—,12
police s hliněným nádobím	—,03
špalek	—,09
3 putýnky na vodu	—,03
1 škopek	—,03
3 srpy	—,06
ruční pila	—,30
police na jídlo	1,30
6 polic na jídlo	—,04
puténka	—,18
bečka na zeli	—,08
máslenka	—,04
škopek	

troky	0,05
5 měchů na obilí	—,35
kopáč	—,45
vůz	8,00
pluh a brány	45,00
krmík	—,45
sáně	—,18 ...“

VI. VÝPISY ZE ZAVĚTÍ, PŘILOŽENÝCH K NĚKTERÝM INVENTÁŘŮM POZŮSTALOSTI VE VÝŠE UVEDENÝCH ARCHÍVNÍCH FONDECH.

1) Závěť chalupnice Kateřiny Kubíkové z N. Lhoty z roku 1785.

„Ve jménu Boha otce i syna ducha Svatého Amen.

Já Kateřina vdova po + Jurovi Kubíkovi jsouce od Boha Všemohoucího těžkou nemocí navštívena tak já sobě netroufám na tom světě déle býti, tak jsem sobě umínila mou poslední vůli učiniti.

...

- (2) poroučím mojemu synovi Štěpánovi přední stavení, též jednu komoru a přední dvůr a chlévy a přední jizbu,
- (3) poroučím mojemu synovi Janovi tu zadní jizbu též zadní dvůr, chlévy, stodolu jim poroučím těm dvěma synům na polovici aby každý polovici tej stodoly měl a užíval.
- (4) Poroučím mojim dvěma synom Štěpánovi a Janovi co jest 3 koně, 1 vůz, 1 brána, 1 pluh to jim poroučím každému polovici aby každý polovici z toho užíval, ostatně co jest jinších našinských věcí tejká aneb hospodářství, to aby měli do spolku, každý polovici aby měli a užívali v pokoji.
- (5) poroučím mojí cěři Bětě 1 ovcu s jehnětem ...
- (6) „ Kateřině „
- (7) Poroučím mojí cěři Babuši 12 rýnských, ty jmenované peníze bude jí platiti Štefan 6 rýnských a Jan 6 rýnských.
- (8) Poroučím mojí cěři Babuši 1 jalovici stelní
- (9) Poroučím Štefanovej cěři Kateřině 1 krávu a 1 ovcu
- (10) Poroučím co jest mají obilé aby to měli moji dva synové Štefan a Jan dospolku, každý polovici aby měli ...“

2) Závěť Pavla Peška, půlčtvrtníka z Velké z roku 1793.

„... Pavel syn

Dle testamentu má sice poručený poločtvrtnický grunt, poněvadž ale takový do panského důchodu zaplacený není, tak se do jeho podílu vzítí nemusí —

1 kutý spotřebovaný vůz	10,00 zl
1 pluh s ornýma železy	—,45
1 bránu	1,00
2 valaštice	—,30
vinnú pětitku a kadečku	1,30
1 hrubý a 1 malý řetaz	1,15

1 skřích starý ve 44 měř.	1,15
1 kučovncu	—,15
1 rýl, 4 dlátka a 5 nebozísků	—,45
½ čtvřť vinohrada	7,00
½ zahrady v Hrubém Juříkovci	25,00
1 záhon svobodnej roli na Kútoch v Zavodskem poli	26,13
z volů z 49,30 4tý díl	12,22

Kateřina dcera:

1 vinnú dvojku, 1 zelnú pětítku, 1púl vědro,	
1 bečku na sypání, 1 truhlu na mouku, 1 pantok,	
1 motyka, 1 hrubý a 1 malý hamovník	1,21
1 krávu	13,00
½ čtvřť vinohrada při búde	8,30
½ zahrady v Hrubém Juříkovci	25,00
1 zahonek rolí svobodnej na Kútoch v Závodském poli	26,15
z volů 4tý díl	12,22

Anna dcera:

1 roční jalůvku	31,00 zl
½ vinohrada a ½ zahrady jako výše	22,30
1 záhonek svobodnej roli jako výše	26,15
z volů 4tý díl	12,22
1 starú pětítku na sypání	—,12 ...“

3) Ze závěti Jana Čajky, půlčtvrtníka ze Súchova z roku 1810.

„... Odporoučím synovi Jurovi ½ čtvřťnický grunt, k tomu vůz, voly, roční tele, pluh, bránu, dva řetazy, jeden pantok, 1 valašticu, 1 ryl, 1 sekýru, 1 kučovou motyku, 1 bečku pětítku a 1 bečku čtyřku.

Matka, to jest moja žena Běta při místě až do smrti svéj jakožto hospodářem byt má; avšak ale jestliby svéj matky při sobě strpět nemohl, tak on Jura syn bude povinen svej matce tou světničku na dvoře spravít a jí Vieminku do smrti dávat to jest každoročně tři měřice rži, 1 a ½ měřice žita a 2 měřice Ječmeňa, otopen ju zaopatrovat a na krávu jí pokrm co spotřebuje avšak ale jestli syn Jura bude dobre se ze svou matkú spravovat, tak zasej ona Matka jak nejlepší bude moci jemu ve všem nápomocná bude...“

4) Závět Pavla Spizendy z Kněžduba z roku 1809.

„... druhé: Pavlovi synovi grunt pod no. 68 odporoučím v Chmelinci roli pod 2 míry, v dolních Kopanicách roli po 1 míru vedle Tom. Chovanca.

třetí: Martinovi synovi a Anně dceři v horních zahradách Roli pod 2 ½ míry aby se podělili na rovno

4.: Martinovi synovi a Anně dceři roli Kopanica pod 1 ½ míry taky se na rovno rozděluje

5.: Manželce 1 krávu a 3 kúsky černého dobytka 2 sú krmné a 1 hladné.

- 6.: Pavlovi synovi ostane ten Chmelinec a Kopanica tak jak je zaseté
- 7.: Manželka dá Martinovi a Anně 7 ½ míry ječmene aby sobě mohli ty odporučené rola zaset
- 8.: Manželce drva na palivo bude-li při domě necht páli, odejde-li pryč tak tá drva sebú zebere
- 9.: Ovec je 16 kusů tak Manželce 4, Pavlovi 4, Martinovi 4 a Anně 4
- 10.: Martinovi největší motyka, Pavlovi nejmenší a rýl a Anně prostřední motyka a motyku tesařskú
- 11.: Martinovi Valašticu větší Anně menší a pilu Pavlovi senné vidlice. Mincíř budú mět všeci dospolku
- 12.: Pětítku pro víno Pavlovi a 1 vědro a ½ vědro
- 13.: Martinovi bečku pod železem
- 14.: Anně šesterku pod železem
- 15.: Pavlovi kožuch prostřední
- 16.: Martinovi světlý kožuch a halenu
- 17.: Anně světlý kabát
- 18.: Manželce lajblík flanerovy
- 19.: Martinovi ruční sekerku
- 20.: Anně čeři Štěkovce (rolí) pod ½ míry
- 21.: Pavlovi vinohrad Veselá (?) pod 1 měřicu. Ten co sem já užíval.
- 22.: Martinový druhý vinohrad (Veselú?) pod 1 ½ měřice
- 23.: Anně polnosti Čertoryje a dvoje včely.
U Jana Hlavičky mam půjčených peněz 50,00 s tyma se Martin, Pavel a Anna rovným dílm podělíja.
- 24.: Anně čeři skřích bukový prostřední
- 25.: Martinovi a Anně každému 1 ½ měřice ječmeňa a Pavlovi 1 měřicu rži
- 26.: Martinovi 1 měř. prosa a 1 měř. rži
Na invalidy 0,30
na kněždubské žebráky 0,30

podpisy

NB Kdyby které dítě protiv tomu testamentu jednalo a přístat nechtělo jak sem jim poručil, tak nedostane nic, bude ode všeho odmrštěné. Tak ten podíl se odprodá a na mšu svatú se ty peníze dají.

V Kněždubě, dne 27. oktobra 1809...“

5) Závět Antoše Kočvary z Popovic č. 88, pololánika, z roku 1808.

„Ve jménu nejsvětější a nerozdílné Trojice svaté, Boha Otce, Boha Syna, Boha Ducha Svatého.

Já, Antoš Kočvara jsoucí od Boha všemohoucího těžkau nemocí navštívený, umínil jsem sobě kšaft neb poručenství učiniti a to následující způsob:

PŘEDNĚ, můj zakaupený polulánický grunt v No 88 ležící odporaucím mojemu zefovi Venclovi Foltýnovi ze všeckým k němu patřícím hospodářstvím totiž:

1 celý vůz kutý, půl vůz kutý zadek
 2 pluhy s dvojíma ornýma železy
 2 brány čtverku a pětku
 3 koně tažitě, 1 krávu, 1 ovcu, 1 sviňu plemenau
 1 čtvrtec vinohrada v Širokej hoře
 1 svobodnau roli na Nivách pod 6/8telú výsevku, ležící vedle Valentina Vlachynského z Popovic
 1 lauku na Kněžpolsku na půl fůry sena
 2 pantoky rubací, 2 motyky kopací vinohradní
 1 rýl, 1 sekeru, 1 obušek, 1 pilku ruční, 1 pilku hrubau
 3 nebozíze 1 krokvoový, 1 hambálkový, 1 latový
 2 mýtnice k sypání
 2 bečky zelné každá 5 věder držící, 4 bečky k sypání
 1 vystavenú búdu nad vinohrady za dědinau
 Za DRUHÉ mej dceři Marině provdané do Věsek za Franca Juřicu odporaučám:
 1 svobodnau roli na Nivách pod 6/8telú výsevku, ležících podle Josefa Vaňka z jedné a Vencla Foltýna z druhé strany (obůch z Popovic)
 1 svobodnau roli na Nivách pod 4/8tele výsevku ležící podle Matěja Vaňka z Popovic
 1 půlvozu kutý předek, 1 bránu čtverku, 1 obušek
 1 zelnú bečku 5 věder
 1 vīnau bečku 2 vědra, 2 vinné bečice každá 1 vědro držící
 Za TŘETÍ méj manželce Anči na pozůstalé děti Matěje a Barboru odporučám
 1 krávu, 1 ovcu, 2 prasata — 1 podzimní a 1 jarní
 1 půlachtel vinohrada v Starej hoře u dědiny, ležící podle Šimona Charuze a France Lacy (obůch z Popovic) z druhé strany
 1 svobodnau roli na Nivách 4/8tele výsevku, ležící podle Jana Juřika z Popovic a France Juřice z Věsek z druhé strany
 1 pantok, 1 obušek, 1 rýl, 2 motyky vinohradské,
 1 pilku ruční, 1 pilu hrubú
 3 nebozízky 1 hambálkový, 1 krokvoový, 1 latový
 1 bečku zelnú 3 vědra
 2 bečky k sypání, každá 4 vědra držící
 1 vīnnau bečku 5 věder, 1 vinnou bečku 2 vědra, 1 vinné vědro,
 1 vinné půlvědro, 1 bránu čtverku
 Tyto vejšmenované věci má moje manželka Anna až do její smrti užívati, po její smrti ale případnou takové svrchujmenované dětom: Matějovi a Barboře rovný díl. Vencl Foltýn bude povinen dluhu do vrchnostenského důchodu 160,00 oplatit, moju manželku s dětima až do její smrti při svém stole živit, kdyby se spolu ale snášet nemohli, tak jí chalúpku v vejšmenovaným vinohradě Starej hoře vystavit. Item peníze na pošťaji u Matúše Brablece 30,00 a Matúše Štefky 9,00 oba dva z Věsek, patříju méj manželce jakožto věno —
 Item odporučám do invalidskej kase 20,00, item do chudobnej kase 20,00.

Tak a nejináče jest má vůle, jež se stalo v Popovicích dne 16tého dubna 1808.“

6) „Testament Ondry Čapka z dědiny Hrušek v roku 1800.

Testament.

Já ležice na smrtelné posteli netroufajíc sobě déle živu býti, umínil sem sobě pořádek aneb testament mezi mau manželkú a 4 dětmi učinit.

Předně poraučím mau duši do nezkončeného milosrdenství a tělo mé vše veřejné mateři zemi.

Za 2hé. Odporučuji můj čtvrtnický grunt synovi Josefovi až do svého rozumu přijde, do toho ale času má manželka v tom gruntu hospodařit až do jeho zrostu povina bude. Jak ale do svého stavu přijde, tak má manželka bez odkladu jemu zanechatí ten grunt musí.

Za 3tí. Každému dítěti jeden kus pod 3 míry rolí tak nazvaném jochy odporučuji, do jejich ale zrostu má pozůstalé na živobyti manželka užítky z těch rol přijímati bude.

Za 4té. Odporučuji mej manželce jeden vinohrad v Starěj hoře ležící, též jednu zahradu při hrušecké obci ležící a na věčnost jí odporučuji.

Item 1 bečku a 1 pětítku a 2 vědra pod železnýma obručmi a ½ vědra pod dřevěnými obručmi, jí zanechávám.

Těž co má manželka od svého otce Pavla Čecha dostala, a to toho gruntu který jest doporučený nejstaršimu synovi Josefovi vtrusila, to ale krom jiného podílu předkem jí patřiti a přináležeti bude a to totiž: 30 rýnských hotových peněz, též taky 11 měřic ovsu, a 2 míry ječmena.

Tak tento testament jsem za dobrého rozumu u přítomnosti svědka dole podepsaného pro lepší pořádek učinil, a to že všemu tak jest a ne jináč jenž se stalo v Hruškách dne 8ho června 1800 roku.

Jan Trnka purgmistr,
Josef Kalužík,

Poručník: Ondra Čapka

— — —
Poznamenání, co jsem ja Ondra Čapka za živobyti do toho gruntu vtrusil totiž v roce 1799ho 9 měchů rži
roku 1800 8 měchů rži

Poznamenání: rozpujčeného obilí:

Josefu Kalužíkovi 7 měřic rži,

Janovi Řihánkovi 4 měřice 2/3 rži...“

7) „Testament aneb poručenství Jakuba Čecha sauseda Hruškovského Leta 1742ho...“

Přední dům, přední stavení Petrovi, a druhá čtvrt Janovi, ležící vedle Jana Kříže.

Petrovi jeden stůl a jedna klisna, Janovi též jeden stůl a jedna klisna. Item jim každému jeden vůz, pluh a brána.

Za druhý: Pavlovi staršímu synovi jeden včelín ležící vedle Matanše Chaloupky a z druhé strany Jury Lideřovského. Item jemu jeden vůz, pluh a brána.

Za třetí: jeden včelín ležící ve Frejunkách hotařích na rozdíl patří Petrovi a Janovi a z těch tři kusů včelinů jeden každý má dat 2,00 na mše svaté. Totiž do Brna 2,00, do Nyklšpurka kapucínom 2,00 a Skalickým 2,00.

Za čtvrtý: Petrovi jeden vinohrad v Prušánskej hoře nad houdau ležící, vedle Sýkory a Hromady.

Item Janovi jeden kus vinohradu na Kukvicu ležící vedle Mikuláše Sýkory, na to Jan bude povinen sestře Veruně splácet 10,00.

Za pátý: jeden půl lán obsetý s ozimínau a jařínau na rozdíl Petrovi a Janovi, na to oba toho půl lánů, 12 měřic rži zesypat mají, totižto: 4 míry františkánom brněnským, Valčickým, 3 míry Skalickým, 3 míry kapucínom Nyklšpurským, 2 míry na mše svatý.

Za šestý: Josefovi, zeťovi z jednej odmíry za kapličkau, ležící vedle Jury Myslivce polovicu zaset na zimu a po užítku všecka jemu patřit bude.

Za 7. — Petrovi a Janovi jedna odmiera nad aujezdem ležící vedle Jana Čecha patřiti bude obaum, na zimu zaset polovic, a druhá polovice, ležící vedle vdovy Tresky, patřiti bude Martinovi Kalužikovi na zimu zaset, nato povinen bude na 2 mše svaté dáti.

Za 8. — Druhá odměra u silnice Petrovi a Janovi patřiti bude.

Za 9. — Jedna odměra za kapličkau na zimu setá patřit bude Petrovi a Janovi, po užítku ale zeťovi Kovařikovi popustit mají pod pět čtvrtí výsevku tej odměry.

Za 10. — Jedna Nivka na Opatovsku Petrovi a Janovi na rozdíl patří, leží vedle Jana Čecha, z tej každoročně za otce a matku, Petr 1,00 a Jan 1,00 na mše svaté budou povinni.

Za 11. — Z těch 2 vinohradů Petr a Jan bude povinnen dáti každý 3 vědra vína na mše svaté. Totižto do Brna 2 vědra, do Skalice 2, do Skalice 3. Jestli by nebyla auroda, nechť dají po dva roky Rozáře Chovanici jednu jalovici dvouletú, 1 fryšlinka, který za 1,00 stát bude.

Za 12. — S mateří jestli by zrovnat nemohli, bude jí každý povinnen měřicu rži set. Item mateří vinohrad na Tejničku a jedna kráva, ten vinohrad Tejničky po mateřině smrti prodati se má, a ty peníze na mše svaté dáti. Jestliby z rodiny chtěl ho zakoupit za 12,00 bude mu šacovaný.

Za 13. — Deče Bětě 1 ovci s jehnětem a 1 frišlinka, item Apolonie 1 ovci a jehně, junce a jalovici mají prodat na mše svaté, a od těch peněz co je dlužno Růžičkovi 2,00 zaplatit, který měl Lebl složit za Sedlářův oves.

NB. Pavlovi malé hřibě při kobyli, item 1 bečku na konci se železnými obrůčky, 1 kadečka.

Josefovi 1 bečka z železnými obrůčky na konci

Martinovi Kalužikovi 1 bečka s železnými obruči na konci.

Bětě dcerce Petr má platit 5,00. Jan Veruně má platit též 5,00,

Rozušce Chovanici mají udělat malé veselé asi vědro vína, aby měla památku.

Ondra Halíček, pudmistr hrušecký“

8) Testament Rozáry Talabky, bývalé čtvrtnice v dědině Hruškách z roku 1803.

„Já Rozara Talabka, ležící na smrtelné posteli, netroufajíce děle svého živobyetí, umínila jsem sobě za mého dobrého rozumu pořádek učiniti, a to, předně odporučuji mou duši Bohu otci, tělo mé řečené matičce zemi, za

2. odporučuji můj dosavadní grunt ležící pod No 111 moje deři Apolonii, která jest provdaná za Janna Tichého, za

3tí odporučuji jeden vinohrad v Staré hoře ležící Apolonii, z kterého vinohradu ona dcera Apolena povinna bude mému synu Martinu pozůstalém po nebožtíku Josefu Obolitu, který jest projitý do Uher, splatit 39,00, to ale jestli se z těch Uher navrátí; jestli by on jmenovaný syn se nenavrátil, tak všechno docela pak grunt též i ten vinohrad, tak jí všechno v domě hospodářství přináležeti bude. za

4té ostatní erbi docela odemně jako od matky vyplacené mají z toho gruntu, to jest jejich patřičný erb tal jak v inventáři zaznamenáno jest, v tom pozůstává má poslední vůle.

Odporučnica Rozara Talabka.

V Hruškách dne 23. března 1803.

Inventář:

na hotovosti	10 zl
čtvrtnický grunt No 111	790,00
vinohrad ve Staré hoře	90,00
kůň	15,00
dojrná kráva	10,00
2 frišlinky	1,00
bečka na obilí	1,00
malá bečka na obilí	—,30
necky	—,10
desetivěderní bečka	—,45
rýč	—,12
truhle na mouku	—,30
10 obrázků	1,00
postel	—,15
5 peřin a duchnů	4,00
police se džbánkem a talírky	—,20
měkká truhle	—,30
vůz	12,00
pluh a brány	1,30
motyka	—,10
šaty	2,00
suma majetnosti	940,52...“

VII. VÝPISY Z GRUNTOVNÍ KNIHY DĚDINY BŘESTKU, KNIHY SMLUV SVATEBNÍCH
V UH. HRADIŠTI A Z HORENSKÉ KNIHY DĚDINY JABOROVCE.

- 1) „Registra purkrechtní dědiny Břestku. S pozolením urozeného pana Frydrycha Tisty z Lipštejna, toho času úředníka na Buchlově. Za rychtářství Jana Očičky a starších Martina Machatého, Vávry Valáška, Pavla Krškového, Jíry Sojčkového: Vedle bdlivého prohlédnutí starých register zač kteréj grunt. S jakým příslušenstvím prodán, co na něj zaplaceného co dopláceti a komu náleží, keré se vysvětlení v těchto vnově přepsaných registrech nachází. Kteréž přepsané jsou léta 1612: skrze Jana Rokštejna Semilského 1612.

...

Grunt Václava Sovy z Kněžpole, od úřadu prodanej pozustalej po Ne: Tomášovi Beranovi s půl lánem rolí a se dvěma chrastma a jiným vším příslušenstvím od starodávna k témuž gruntu přínaležejícím za sumu 600,00 zl
Vedle bedlivého vyhledání v starých registřích našlo se na týž grunt závdankem do léta 1610 zaplaceného 90,00 a doplácet se má počne leta 1617 při vánočních po 10,00 až do zaplacení sumy 510,00.

Rukojmě Staněk Šašků, Vacek Kuča, Kliment Tichý ...
... Léta paná 1616 při času svatého Matěje za rychtáře Jana Očičky a úradé Martina Machatého, Vávry Valáškového, Jana Staňkového a Jury Janového na dovolení vrchnosti a v přítomnosti urozeného pana Viléma Žďárského — ty časy dožádaného spravování posudkův, Václav Straka koupil dobrovolnou smlouvú s erbem na napředupsaný grunt s půl lánem rolí s dvěma chrastma a s jiným k němu od starodávna příslušenstvím a s těmito přídávkami:

ze dvěma koňmi, vozem, pluhem, branou jednou, ze třemi kláty a šesti ovcei ..., 9 ½ měřice, ovsa 30, ječmeňa 6 měřic, hrachu 1 měřice, semence 1 měřice a s osetým všeckým ozimým za sumu jmenovitě 600,00 zl. Závdankem dal Václav Straka Václavovi Sovovi vinohrad kterýž při tom gruntě byl v jednom stu zlatých místo závdanku však Václav Straka zase svůj vinohrad kterýž slove Na Břestecku k témuž gruntu na místo toho vinohradu předešlého Václavovi Sovovi přidazuje a přivlastňuje a platiti ten grunt má Václav Straka při každých vánočních po 10,00 až do vyplnění sumy nahoře psané ...“

Grunt Pavla Krškového s půllánem rolí, se dvěma chrastěmi, s vinohradem v Rolích ležícím za sumu 500,00 zl
... do léta 1611 zaplaceného 290,00 ... platí ročně ... 10,00

Grunt Staňka Šiškovského s půllánem rolí 400,00 zl
... závdankem do léta 1611 ... 70,00 ... platí 10,00

Podsedeck Jana Škrábka se dvěma chrastma, loukou
Pod bradlem s kopankou a tím se vším... 100,00 zl
závdanku zaplaceného do léta 1611... 27,00
plátit má po Vánocích po 3,00

Podsedeck Jana Habatských s štěpnici, s klučovaninou
a loukou a s tím vším... 100,00 zl

do léta 1611 má zaplacenou 22,00 ... při Vánocích 3,00
Grunt Jana, syna Matěje Sajana s jednou štvrtí rolí a se vším
k němu od starodávna příslušenstvím pozůstaléj po nebožtiku
Matějovi Sajanovi otei jeho v sumě 180,00 a to všecko zaplace-
ných. Rukojmě Tomáš Beran, Mikuláš Valášek, Jirka Hánů, Urban
Rozáku s rukou nerozdílnou slíbili.

...

Kup gruntu Klimenta Tichého od Jana Křenovského

Léta 1612 při času sv. Urbana s povolením urozeného pana Fry-
drycha Tisty z Lipštejna ... Kliment Tichý koupil jest purkrecht
se čtvrtí rolí, dvěma chrastma s vinohradem frejnkovým se 2
koňmi, vozem, pluhem branami a s tím vším ... za 350,00 zl.
S závankem zavdati hned má Kliment 31,00. Platiti zas má při
každých vánocích počnouc léta 1612 po 4,00 až do zaplacení su-
my svrchu psané. A tak jest jemu odevzdán za volný a svobod-
ný jakž ta dědina za právo má ...“

VIII. VÝPIS Z KNIHY SMLUV SVATEBNÍCH, VELKOSTATEK UH. HRADISTĚ, StAB,
F 203, KRAB. 132, STR. 3, 83—84.

„Dobrovolné smlúvy

které se mezi Matějem Bajú ženichem z Kněžpola a nevěstú Bar-
ború, vlastní dcerú France Dobrušky z Jarošova u přítomnosti
svědkúv Jana Kolařka z Kněžpole ze ženichovej a Jana Abra-
hama z Jarošova z nevěstinnej stránky na hospodářském kance-
láři zapsaly.

Za první. Zavazuje se ženich Matěj Baja naproti nevěstě svojej
Barboře, že on jí onen jeho budoucí podíl, který on až po smrti
mateři jakožto erb k očekávání míti má s tím způsobem že jí
všechno ještě cokolvík zadává, že kdyby ale on se spíšej pomi-
nul, ona takový užívati má až do její smrti po její pak smrti
ona ten podíl dětom, kdyby jenom nějaké pozůstaly, zasej odpo-
ručiti má.

Za druhé. Zavazuje se nevěstě otec Franc Dobrušek naproti ženi-
chovi a zeřovi svému, že on jemu následující statek s doleji me-
novanym vejminkem až po jeho smrti odporučuje, totiž:

- a) jeden kus louky v Kučovaninách na Kněžpolsku, která leží
z jednej strany vedle Petra Maliny a z druhej strany vedle Jury
Bajčeka kněžpolského kováře a jest šacovaná za 50,00 zl rýnských.
- b) štvrtec vinohrada v Mařackej hoře které leží z jednej strany
podle vdovy Němcovej a z druhej strany vedle vdovy Gajdoši-
kovej a jest šacovaný za 23,00 zl.
- c) zeti ten grunt pod Nom 66 v Jarošově který on až do svojej
tmrti užívati bude, po jeho pak smrti zeti, a všechno zadává ale
přece tak že kdyby jeho manželka Anna při živobyti byla on zeř
jí jakožto svú matku dobře a poctivě dochovati chce.

To ale všechno s týmto vejminkem, že kdyby ona spíšej zemřela
a dítky své proukázané zanechala, on to až do své smrti s tyma

dítkami užívati a po jeho smrti pak všechno tym dětom, jakožto erbom odporučiti má.

Kdyby pak ona bez erbův zmřela, on její otec zasej neb druhý z jeho rodiny, kterému on to odporučil třetinu, neb třetí díl k pohledávání míti má.

Při tom při všem po udělaných smlouvách takto se otec Franc Dobruška ještě prohlásil že on ženich Matěj Baja u něho jakožto jeho vlastní zeť až do jeho smrti hospodařiti a živiti se bude, po jeho pak smrti... on hospodářem od toho gruntu ustanoven býti má...

Dne 14 ledna 1786⁴

„Dnes ku konci psaného dne a roku přistúpil Martin Huňka z Mařatic jakožto ženich, pak Jan Bečica z Mařatic s Annú cěru jakožto nevěstú na hospodářský kancelář a učinili mezi sebú, u přítomnosti dole psaných svědků následující dobrovolné a nerušitelné svatební smlouvy.

Předně zavazuje se Matěj Huňka jakožto ženich, co on svojej sobě berúcí nevěstě Anně ceři Jana Bečice, ten jemu po nebožtíku jeho otci Matějovi Huňkovi dle posledně udělaného testamentu pod datem 2. září 1788 odporučeny štvrtnický grunt v dědině Mařacké pod Nom 24, který od vrchnosti za 40,00 zl zakúpený byl k nevěstině vlastnosti s tým pak předsevzetím ale zadává, aby za první moja matka Marina až do smrti a nebo do její vůle při tomto gruntu jakožto vedúcí aneb řídící hospodyň její v bydlení a vyjevení měla a za druhé kdyby se přitrefiti mělo že bych já do roku v tomto manželstvu zemřel a při tom žádného vlastního potomka po sobě nezanechal tak má ten čtvrtnický grunt i s tým k němu přináležejícím celém hospodářství ne na moju pozůstalou manželku Annu nýbrž dle mé posledně udělané vůle aneb při neudělení takové, jenom jedině na moje vlastní bratry přináležeti.

Za druhé ze stránky nevěstiné zavazuje se otec nevěstin Jan Bečica že on proti takového zadání jemu Matějovi Huňkovi jakožto ženichovi ten jeho vlastně přináležící půl aachtel vínohrada na Mařacku v tak řečené Soví hoře ležící z jedné strany vedle Jana Veselého z Mařatic a z druhé strany vedle France Macka ze Včeral za 56,00 zl s tou vejmkú zadává, že dyby se též přitrefilo že by ona cěra moja Anna v roce v tom manželstvu zemřela a žádného vlastního erba po sobě nezanechala, tak má v tej případnosti též se vrozumívati že abych já jakožto nevěstin otec takový vínohrad bez všeho dluhu k mé vlastnosti a dalejší dispošici zas nazpátky vzít možná právo měl.

Posledně se tu ještě zavírá, že dybych tohoto manželstva a to sice v roce jeden nebo druhý zemřeli a potomky po sobě zanechali, tak má taková obojích stránek majetnost zadaná ne na toho při živobytí zůstávajícího, nýbrž na stránku toho pozůstalého erba, který z nadmenovaného manželstva pochází docela k právnímu a vlastnímu užívání připatřit.

Že temu naše dobrovolná a věcej nerušitelná vůla jest to my značíme a tema dožadáných svědků vlastními podpisy a udělanými křížky potvrzujeme.

Jenž se stalo v Hradišti dne 16 februarii 1791.“

Recenze

Viera Urbanová, *Počiatky slovenskej etnografie*. Vydavateľstvo SAV. Bratislava 1970, s. 388, vyobrazení 32, německé resumé, cena 40 Kčs.

Poznání počátků národopisné práce a formování národopisu jako samostatného vědního oboru je důležité pro pochopení dalších tendencí ve vývoji této vědní disciplíny. V středoevropských poměrech vycházely počáteční snahy o zachycení způsobu života a kultury lidu v podstatě ze stejných filosofických principů, které ovládaly tehdejší vědecký svět a vtiskovaly mu svoji pečeť; ty také vyvolaly a podmínily obdobné rysy i tendence při formování etnografie jako vědy na jednotlivých národních, resp. státních územích. Vedle obdob vznikaly při tomto procesu ovšem také zvláštnosti dané specifickými historickými, společenskými a dalšími podmínkami v tehdejších etnickém i politickém uspořádání středoevropského prostředí.

Od vydání Horákových dějin československého národopisu v třicátých letech postrádá česká i slovenská etnografie a folkloristika (kromě Robkova pokusu, který byl psán jen jako vysokoškolská učební pomůcka) nové souborné zpracování, které by na základě dalších zjištění doplnilo a zhodnotilo dosavadní poznání historie českého a slovenského národopisu. Tím záslušnější a vítanější je proto práce Viery Urbanové, vztahující se k počátkům slovenské etnografie; problematiky z hlediska dějin vědy velmi důležité, ale doposud málo známé a objasněné.

Autorka se zaměřila na léta 1780 až 1830, kdy se na Slovensku začíná věnovat systematická pozornost venkovskému lidu. Tento zájem vycházel z osvícensko-racionalistických snah o řešení hospodářských problémů a filosoficky byl ovlivněn Montesquieuovými názory. Vycházejíc z charakteru uvedeného období nazvala V. Urbanová první část své knihy „Slovenský ľud a jeho osvietení“.

Jedním z pramenů poskytujících cenné informace o životě lidu koncem 18. a v první polovině 19. století je osvětová literatura, v níž se odráží úsilí o poznání života lidu, jehož by bylo možno využít k řešení nejožehavějších sociálních, ekonomických i výchovných otázek. Hlavní snahou autorů osvětové literatury nebylo tedy vědecké zachycení charakteristických rysů i zvláštností v kultuře a ve způsobu života venkovského obyvatelstva; cíle byly především

praktického rázu. Z hlediska etnografie je pak možno zaznamenané údaje považovat za nepřímé zprávy. Za všechny autory této literatury možno jmenovat alespoň S. Tešedíka, J. Fándlyho a P. Michalka. Poznání této literatury — jak lidové kultury na Slovensku a sledovat jejich rozšíření i změny během 19. správně usuzuje V. Urbancová — umožňuje zpřesnit dobu výskytu řady jevů a 20. století.

Národní povaha Slováků, charakteristické stránky jejich života i některé složky jejich kultury se odrážejí také v cestopisné literatuře z konce 18. a počátku 19. století, jejíž autory jsou převážně pokrokoví představitelé z řad měšťanstva a uherské střední šlechty. Urbancová projevuje v části své knihy věnované této problematice dokonalou znalost uvedené literatury, mezi jejíž hlavní představitele řadí K. Ungera, D. Telekiho, J. Sternberga, S. Bredetzského, A. Medňanského, A. von Sydowa a zejména J. Ďurkoviče, autora slovensky psaného veršovaného cestopisu. Svě výklady Urbancová doplňuje úryvky z příslušných cestopisů.

V období, v němž se formovaly počátky slovenské etnografie, vznikaly i speciální práce, jejichž cílem bylo podat obraz o celé zemi. Byly to jednak statistiky (z národopisného hlediska považuje Urbancová za nejvýznamnější statistiku uherského království M. Schwartnera), jednak geografie jednotlivých žup (M. Bel, J. Melzer, S. Bredetzky, A. Szirmay, L. Bartholomeides, J. Ďurikovič, Ch. A. Zipser aj.).

Zintenzivňování zájmu o lid koncem 18. a počátkem 19. století mělo za následek prohloubení a tematické rozšíření problematiky. Vyvolalo také potřebu řešit teoretické otázky. Národopis se tak postupně vyčleňoval z geografických a jiných vlastivědných prací; život lidu, jeho práce a zvyky — jak konstatuje Urbancová v závěrečné pasáži první části své práce — se staly samostatným objektem studia. Značného vzestupu dosáhla rovněž sběratelská činnost (zejména v pracích A. Medňanského). Objevily se i krajové obrazové publikace, jež jsou dodnes základním pramenem pro poznání některých složek lidové kultury (zejména krojů) na Slovensku (tento materiál byl už dříve zpřístupněn zásluhou pečlivé edice J. Markova). Vyvrcholením těchto snah bylo rozsáhlé dílo J. Čaploviče, jemuž Urbancová věnuje oprávněně zvláštní pozornost. Autorka jej považuje za prvního slovenského národopisce, který přispěl podstatnou měrou k formování soudobé etnografie v praktickém i teoretickém smyslu. Jeho národopisná činnost, vycházející z pojetí etnografie jako národní vědy o člověku „ve všech modifikacích lidské přirozenosti“, uzavírá první základní etapu vývoje národopisu na Slovensku.

Urbancová projevuje ve svých Počátcích slovenské etnografie obdivuhodnou znalost materiálu, který dovede také ze správných metodologických hledisek logicky utřídit i analyzovat. Místy se pokouší o srovnání poměrů na Slovensku se situací v jiných zemích (uvádí např., že vývoj na Slovensku šel hlav-

ně co do náplně poněkud jiným směrem než v Rakousku, i když v něm nelze popřít vliv zakladatele rakouského národopisu J. Rohrera) a zjišťuje určitý předstih teoretického myšlení a postupů některých slovenských autorů (J. Melzer, S. Bredetzky, A. Školka a zejména J. Čaplovič) ve srovnání se situací v etnografii jiných středoevropských zemí (např. Čaplovičovo pojetí národopisu jako vědy národní zaměřené na současnost předznamenalo koncepci raženou později ve výrazné podobě W. H. Riehlem). Škoda jen, že otázku postavení slovenského národopisu koncem 18. a počátkem 19. století v evropském kontextu nepracovala autorka do důsledku; zvláštní pozornosti by si zasloužilo především konfrontování počátečního období této vědní disciplíny na Slovensku se situací v českých a jiných středoevropských zemích. Důležitou součástí publikace jsou i vybrané přepisy z literatury, jež byly porůznu publikovány převážně v němčině (méně v latině, slovenštině a maďarštině); autorka tak zpřístupnila cenný materiál, jenž je pro svou roztroušenost po různých časopisech a publikacích většině badatelů málo dostupný. Vhodným doplňkem knihy jsou i reprodukce dobových vyobrazení krojů.

Zásluhou V. Urbancové se dostává slovenskému národopisu dílo, které vnáší mnoho světla do doposud málo známých počátečních období jeho formování jako samostatné vědy; slovanské etnografii umožní tato práce sledovat teoretický i praktický přínos jednoho ze slovanských národů do vývoje vědního oboru, jenž sehrál významnou roli v boji za jejich národní svébytnost.

Václav Frolec

Horehronie. Kultúra a spôsob života ľudu. 1. Ľudové zamestnania. Red. Ján P o d o l á k. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1969, s. 544, cena 105 Kčs.

Studium způsobu života lidu a jeho kulturních projevů ve vybraných regionech má už na našem území dobrou tradici. Výsledky těchto výzkumů byly zpracovány v několika krajových a lokálních monografiích i sbornících, jejichž celkové pojetí vychází většinou z navyklého pomocného dělení lidové kultury na složku hmotnou, sociální a duchovní. V tomto duchu se nese i publikace o Horehroní, jejíž první díl vydalo nakladatelství Slovenské akademie věd v roce 1969.

Výběr oblasti horního toku Hronu (výzkum byl proveden v obcích Švermovo, Šumiac, Pohorelá, Heľpa, Závadka nad Hronom, Polomka a dalších) ke komplexnímu etnografickému a folkloristickému studiu byl šťastný a vědecky plně zdůvodněný. Horehroní patří k regionům, v nichž dodnes žijí v intenzivní podobě tradiční kulturní projevy lidu, jež je možno sledovat in situ a podrobit vědecké analýze, konfrontovat je se staršími historickými a jinými zprávami

i podrobit srovnávacímu studiu. Vývoj osídlení, historické osudy kraje i celkový geografický, hospodářský i společenský charakter uvedeného území mají řadu obdob s ostatním západokarpatským prostorem na Slovensku. Tato skutečnost opodstatňuje do značné míry chápat získaný materiál i nabyté teoretické poznatky jako vzorek pro sledování zákonitostí vývoje kulturních jevů v ostatních částech Západních Karpat; teoretický problém, který provokuje národopisce už po mnoho desítekletí a jenž stále ještě zůstává jako vzdálený cíl.

Celé dílo o Horehroní — označované jako „komplexní národopisná monografie“ — je proponováno do tří svazků, jež mají obsáhnout všechny rozhodující složky kultury hmotné, sociální i duchovní (včetně folklóru). Vydaný první svazek, jehož redaktorem je Ján Podolák, je věnován tradičním lidovým zaměstnáním. Obsahuje pět kapitol, jež vyšly z pera Jána Podoláka (1. Poľnohospodárstvo a pastierstvo), Emy Kahounové (2a. Včelárstvo), Jána Botíka (2b. Poľovníctvo), Jána Mjartana (2c. Ludové rybárstvo), Michala Markuša (2d. Zbieranie lesných plodín), Štefana Apáthyho (3. Drevorubačstvo a spôsoby spracovania dreva), Jitky Staňkové (4. Domáce spracovania plátna a súkna) a Jarmily Pátkové (5. Kožušníctvo). Všechny kapitoly jsou zpracovány převážně deskriptivním způsobem a přinášejí vyčerpávající obraz zejména o výrobní stránce lidových zaměstnání na Horehroní. Jsou založeny na velmi podrobném výzkumu v terénu, který umožňuje zachytit především stav od konce 19. století do současnosti. V některých kapitolách je zřejmé též úsilí využít archivních pramenů k rekonstrukci starších vývojových fází. Detailní popis (doplňený početnou kresebnou a fotografickou dokumentací) má jistě pro národopis základní význam. Je ovšem otázkou, zda je únosné jej publikovat v tak velkém rozsahu v práci, která chce být komplexní národopisnou monografií a jež si klade za cíl „podat ucelený obraz o způsobu života a kultuře horehronského lidu“ (s. 10). První svazek Horehroní naznačuje, že celé dílo bude mít spíše charakter sborníku velmi podrobně zpracovaných tematických studií, jež sice velmi důkladně zachytí některé kulturní jevy, resp. naznačí i jejich vývoj v posledních stoletích, avšak že stranou zůstane sledování vzájemných vazeb a souvislostí mezi jednotlivými kulturními projevy a také mezi kulturou a člověkem jako jejím tvůrcem a nositelem. U vydaného svazku tomu tak alespoň je. Čtenář dostává velmi mnoho podrobných informací o pracovních postupech, nástrojích, náradí a jiných otázkách — často známých v téže nebo obdobné podobě i z jiných krajů — avšak nějak se mu ztrácí člověk, jeho způsob života. A národopisu by mělo jít především o jeho poznání, o poznání člověka přes jeho kulturní výtvoary a naopak o poznání složek kultury hmotné, sociální i duchovní přes člověka. Úloha sice nesnadná, ale základní důležitosti. V oblastech, v nichž žije ještě lidová kultura ve svých tradičních formách, by mělo jít nejen o zachycení jejich jednotlivých typických složek (to se autorům prvního svazku Horehroní velmi

pěkně podařilo), ale zejména o zjištění jejich vzájemných souvislostí a vztahů s okolním světem, krajinou, člověkem, historickým vývojem, ekonomickými, společenskými a jinými podmínkami, které ve svém souhrnu pak vytvářejí ve způsobu života a kultuře daného regionu onu zvláštní osobitou a neopakovatelnou atmosféru, jež se v této podobě nevyskytuje jinde. Mám za to, že bylo užitečné vypustit původně proponované samostatné kapitoly historické, geografické, jazykovědné, antropologické a jejich samostatné publikování na jiném místě. Celé práci by však prospělo s těmito údaji více pracovat v jednotlivých kapitolách, a to nejen ve smyslu faktografickém.

Stmelit práci více autorů a dodat kolektivnímu dílu jednotlý charakter je snahou každého redaktora. Toto úsilí je zřejmé také u vydané publikace. Velkou úlohu zde může sehrát i grafická úprava a celkové technické zpracování díla. V případě Horehroní však právě tyto složky požadovanou jednotnost nejvíce rozbíjejí. Čtenáři je nepochopitelné, proč kapitola o včelařství začíná 16 stranami vyobrazení s náměty o chovu dobytka, proč dokumentace vztahující se k včelařství, lovectví a rybolovu je zalomena až za částí o sběru lesních plodin, proč v této části jsou uvedeny kresby a fotografie o dřevorubectví (další dokumentace z oblasti dřevorubectví je zalomena v kapitole o zpracování vlákn a sukna), když u vyobrazení je použito stejného (málo vhodného) druhu papíru jako v textu, takže technický důvod zde nemohl hrát žádnou úlohu? Nevhodné a nelogické je rovněž prokládání barevných fotografií kožichů do všech kapitol, označování názvů podkapitol písmeny abecedy. Zatímco druhá až pátá kapitola jsou číslovány, u první kapitoly tomu tak není. Nevhodná je rovněž šířka sazby a její zalomení až těsně k okrajům stránek, některé „řezání“ fotografií (například na stranách 85, 95, 401 a jinde). Na škodu věci je rovněž to, že některé popisy u vyobrazení jsou nejasně umístěny, u jiných chybí určení lokality; o době pořízení kreseb a snímků a o jejich autorech se nedovídáme v celé publikaci vůbec nic (bude snad seznam připojen k závěrečnému svazku? Pak by ovšem měly být fotografie i kresby číslovány). Jednotu publikace tříští i zařazení německých a francouzských resumé za jednotlivé kapitoly a podkapitoly. Vhodnější by byl celkový souhrn až na konci knihy. Otázkou je, zda neměla být připojena i závěrečná kapitola, která by resumovala teoretické výsledky, k nimž dospěli jednotliví autoři ve svých statích.

Není snadné objektivně hodnotit dílo, z něhož známe zatím jen první svazek, jenž sám o sobě svědčí o značném badatelském úsilí početného výzkumného týmu. Naše poznámky by chtěly jen poukázat na některé problémy, jež by bylo možno vzít v úvahu v dalších svazcích. Národopisná i širší čtenářská veřejnost nepochybně vřele uvítá první svazek Horehroní, díla, které znamená další obohacení národopisné produkce a jež je výrazem snah slovenských národopisců o zachycení tradičních forem lidové kultury na Slovensku.

Václav Frolec

Václav Frolec, *Kulturní společenství a interetnické vztahy v lidovém stavitelství v Podunají*. Rozpravy Československé akademie věd, ročník 80 — sešit 3, Academia, Praha 1970, 92 stran, 11 obrázků v textu, za str. 8 mapa zkoumané části Podunají, 29 fotografií, v příloze německé resumé, cena 17,- Kčs.

V poválečném období je Frolcova kniha o kulturním společenství a interetnických vztazích v lidovém stavitelství Podunají první českou srovnávací studií většího rozsahu, pojednávající v historicko-geografických souvislostech o vývoji lidového domu v širokém prostoru středního a dolního Dunaje, tedy na větší či menší části území dnešního Československa, Dolního Rakouska, Maďarska, Jugoslávie, Bulharska i Rumunska. Autor přistoupil k této přehledné, místy až stručné syntezě po řadě analytických statí o lidovém obydlí především v oblasti jihovýchodní Moravy a západního Bulharska. Cíl, který si V. Frolec stanovil, byl a zůstává zvláště náročný nejen na práci heuristickou, ale také na terénní výzkum, který ovšem autor mohl realizovat jen v omezeném rozsahu. Badatel při psaní svého díla si byl dobře vědom, že nemůže ve své práci vyřešit všechny domové problémy tohoto etnicky a kulturně tak složitého území, a proto vykládá nebo alespoň staví do nového světla palčivé teoretické otázky týkající se vzniku a vytváření společných i diferenčních znaků v podunajském lidovém stavitelství. Autor v pěti kapitolách, v nichž převážně historicko-srovnávací metodou zkoumal vybrané jevy lidového domu, jako stavební materiál a konstrukci, krov, střechu, topeniště, zástavbu ve vesnici i na dvoře a domový půdorys (k řešení interetnických vztahů jsou důležité i Frolcovy statí o zemnicích, stěhování domů a stavitelích), došel k závěru, že tradiční lidový dům v Podunají se vyznačuje řadou společných prvků i určitými zvláštnostmi, které nápadněji odlišují „oblast moravsko-panonskou s charakterem kultury středoevropské od území dolního Podunají, inklinujícího v některých projevech k Balkánu“.

Je pochopitelné, že do tak široce komponované práce se vloudily i drobnější nepřesnosti, jako např. na str. 37 nevhodné označení podstávka (něm. Umgebände) pro přístěnné podpěrné sloupky, nesoucí stropnice (podstávkou totiž označujeme přístěnné sloupy s pásky propojené vaznicí, která postupem času dostala zpravidla dekorativní ráz), nebo jednoznačné tvrzení, že v západoevropských zemích se přeneslo označení „dům“ na místnost z vývojového hlediska mladší (str. 43).

V knize o lidovém stavitelství v Podunají se nedočteme o všech domových složkách, dále o interiéru a hospodářských stavbách. Nebylo to konečně ani záměrem autorovým, který v závěru své práce zdůraznil nutnost dalšího bádání právě tímto směrem. Některé Frolcovy úvahy mohou být předmětem diskuse, jiné problémy, někdy v práci jen nadhozené, bude nutno dále studovat a pečlivě promýšlet. Někde se dalo ještě více vytěžit ze současného stavu bádání

ní; tak např. v úvaze o půdorysu dolnorakouského domu mohlo být vzpomenu-
to řeky Travny jako význačného předělu mezi domem tzv. chlěvního a ko-
morového typu na území Rakouska. Závěrem však neváháme říci, že Frolcova
pozoruhodná publikace o lidovém stavitelství v Podunaji se stane na řadu let
příruční knihou pro všechny badatele, zabývající se lidovým domem ve střední
a jihovýchodní Evropě.

Josef Vařeka

Joachim Hähnel, *Zur Methodik der hauskundlichen Gefügeforschung.*
Rheinisch — westfälische Zeitschrift für Volkskunde 16, 1969, s. 51—69.

V odpovědi na otázku, které metody jsou v současnosti při domovém vý-
zkumu nejpoužívanější, bychom asi uvedli metodu historicko-srovnávací, prostoro-
vou, stratifikační a strukturální. O té poslední, s níž u nás pracujeme zatím
jen v omezené míře, se podrobně rozepisuje münsterský etnograf J. Hähnel, kte-
rý ve své práci uvádí řadu bystrých postřehů a úvah, na něž chceme v této
recenzi upozornit i naše badatele. Strukturální výzkum (Gefügeforschung), chá-
paný jako metoda historického domového studia, sleduje dům (usedlost) z jeho
skladebné analýzy, která umožňuje další interpretace. Jinými slovy řečeno, touto
metodou se studují rozložené domové fenomény nejen samy o sobě, tj. jejich
původ, cesty, změny a funkce, ale zároveň ve své vzájemné skladbě. Autor se
nejprve podrobněji zabývá domovou typologií, s níž se v evropském studiu lí-
dového stavitelství pracovalo od druhé poloviny minulého věku až do konce
první třetiny 20. století. Dodáváme jen, že české typologické bádání má své
počátky v devadesátých letech, a pokračuje vlastně až do současnosti. V domové
typologii bývá stanoven za hlavní znak půdorys, jehož používání jako jediného
určujícího domového znaku je aplikací této metody překonáno. J. Hähnel po-
kládá při strukturálním výzkumu lidového domu za nedostačující i samotný
termín půdorys, vyjadřující jen uspořádání prostor a nikoliv jejich vzájemnou
skladbu a návaznost. Členění domových forem podle půdorysu není dosud ani
jednotné, a to jednak proto, že se mění výchozí bod při definici těchto forem,
a pak i z toho důvodu, že v určování půdorysu chybí jednotící základní orien-
tace: některý domový typ je označován podle prostorových vztahů (dům s ku-
chyní v síni, dům se středovou síní apod.), jiný podle druhu hlavního prostoru
(např. halový dům, dům s černou jizbou apod.), a jiný zase z funkce celého
domu (např. tzv. komorový a chlěvní typ domu, neříkající nic o způsobu prostó-
rové kombinace). Strukturální studium domových prostor (Raumgefüge) vychází

z jednotlivých místností a sleduje jejich vývoj (vnitřní dělení, kombinace) z funkčně strukturálního hlediska, pak postihuje rozdělení obytných funkcí na prostory a inventář, prostorový vztah mezi bydlením a hospodářstvím, formy bydlení a život v domě (hospodářství) apod. Za prostorové jednotky platí nejen jednotlivé místnosti, ale i prostorové kombinace, pokud jsou řazeny v typickém tradičním pořadí. Při studiu je zapotřebí rozlišovat mezi prvotním účelem stavby a současnou funkcí, protože obytné prostory mohou převzít hospodářskou funkci a obráceně. Funkční struktura hospodářských staveb je závislá na způsobu hospodářského využití krajiny.

Komplexní interpretace lidového domu předpokládá nejen studium struktury prostorové, ale i stavební a funkční. V oblasti stavební struktury (Baugefüge) je zapotřebí rozlišovat mezi strukturou domu (Hausgefüge) jako celku a strukturou (konstrukcí) stěn (Wandgefüge) a střechy (Dachgefüge). Stavební strukturální jednotu domu, spočívající v konstrukční jednotě střechy s domovými stěnami, vidíme u předhistorických staveb, a to jak u raného srubu, tak také u jiných raných stavebních konstrukcí, u nichž je střecha nesena sochou. Teprve později dochází ke konstrukčnímu osamostatnění střechy a v oblasti hrázděného domu se struktura člení v okamžiku, kdy vzniká samostatné patro.

Třetí hledisko při historickém studiu domu je funkčně strukturální (Funktionsgefüge), sledující vnitřní funkční dělení celé usedlosti (jako obytné a hospodářské jednotky) i funkce jednotlivých staveb, jejich částí a prostor v jejich vývoji a vztazích.

Badatel se v této práci zabývá i metodicko-teoretickými otázkami prehistorického studia domu, jehož rekonstrukce je přijatelná jen v těch případech, kde jsou zřetelné spojitosti mezi nejstaršími recentními a nejmladšími archeologickými formami při pokud možno malém časovém odstupu, dále hledisky umělecko-historickými (význam dobového slohu pro chronologii) a otázka vlivu města na vesnici a obráceně.

V závěru pak J. Hähnel teoreticky sleduje otázku tempa vývoje strukturálních forem a připouští jak období zrychleného vývoje, tak období setrvačnosti. Příčina nerovnoměrného vývoje souvisí podle autora s dějinami území, hospodářskými a sociálními poměry. To, co platí pro čas, platí i geograficky: jsou oblasti, kde dochází k vývojovým explozím, ale stejně máme oblasti, které po dlouhé období stagnují (nejsou však zcela pasivní), když přijaly a konzervovaly určitý vývojový stupeň. Do jisté míry lze otázku stagnujících a vývojových oblastí vysvětlit, podle názoru autora, z jejich geografického postavení jako jádrové nebo kontaktní zóny stavebních tradic a myšlenek v jedné oblasti: kontaktní zóna bývá totiž novotám otevřenější, než její jádro, v němž se určité stavební tradice zpravidla upevní v jejich nositelích. Stručně nastíněné metodicko-teoretické myšlenky J. Hähnela jsou přínosem i našemu bádání o lidovém domě.

Josef Vařeka

Sigrid Schwenk, *Zur Terminologie des Vogelfangs im Deutschen. Eine sprachliche Untersuchung auf Grund der deutschen didaktischen Literatur des 14. bis 19. Jahrhunderts.*

Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Philipps-Universität Marburg/Lahn. Bönecke - Druck - Clausthal - Zellerfeld 29. Marburg/Lahn 1967, s. 370.

Je dobrým zvykem západoněmeckých universit, že udělení doktorského titulu podmiňují přijetím jen publikované disertační práce. I když disertace zpravidla vycházejí pouze v několika výtiscích, určených pro význačné domácí i zahraniční knihovny, jsou v mnohem širším měřítku přístupny odborníkům, než je tomu obvykle u nás. Disertace tak mohou být podrobeny kritice i mimo akademickou půdu a ty nejlepší neupadnou v zapomenutí.

K takovýmto výborným disertacím patří práce S. Schwenkové o německé terminologii čížby. Autorka, která dnes pracuje v oddělení německého loveckého slovníku na katedře germanistiky v Erlanger, přistoupila k napsání této knihy nejen z pozic germanistiky, ale i etnografie, kterou v kombinaci s němčinou studovala na marburgské universitě u prof. G. Heilfurtha. Universitní školení v obou disciplínách se promítá do celé studie, zpracované metodou „slova a věci“ v pojetí O. Reichmanna. Práce S. Schwenkové je proto významným přínosem i k národopisnému studiu čížby, o které z tohoto hlediska u nás ani v zahraničí nebyla dosud napsána syntéza. Badatelka sice nezhodnotila recentní materiál z terénu, protože jej v oblasti německého jazyka nenašla, ale shromáždila didaktickou literaturu o chytání ptáků od nejstarších dob téměř až do začátku našeho věku. Počátek této německé naučné literatury je ve starším překladu 10. knihy *Opus ruralium commodorum* od Petra Crescentia z konce 14. století, která zásluhou Vr. Šmelhause a K. Neradové byla před několika lety převedena také do češtiny. Autorka z velkého počtu těchto didaktických knih excerpovala 29 význačných děl, která ve své době měla zvlášť velký význam; mimořádnou pozornost věnovala nejstarším pramenům, kterých ovšem není mnoho. Kromě toho bylo vyhodnoceno osm loveckých encyklopedií a slovníků z doby od poloviny 18. až do počátku 20. století, které však ve srovnání s didaktickou literaturou nepřinášejí žádné novum. Badatelka zjistila v oblasti čížby celkem 2700 odborných výrazů, jejich přesný význam vystihla z kontextu a ve srovnání s jejich užitím v jiných pramenech. Do této knihy však jen pojala lov do sítí, terminologie ostatních praktik je připravena v rukopise. Lingvistický přínos této práce není jen ve shromáždění slovního bohatství, ale i ve vysvětlení jeho onomaziologického, případně sémaziologického či jiného významu, v určení místa této terminologie v lovecké mluvě, ve stanovení jejího poměru k ostatním odborným jazykům (zvláště k blízké terminologii rybářské) i k obecnému jazyku a konečně ve sledování jejího historického vývoje. Z národopisného hle-

diska je důležitý technický výklad, předcházející každé kapitole, a označení loveckého náradí i jeho částí, popis přípravy a políčení náradí k lovu, způsob chytání i rozebírání čihadla. V úvodních kapitolách, zvláště však v poznámkách, věnovaných dějinám i sociologii čížby, zaujme etnografa řada postřehů a zjištění, počínaje definicí čížby jako chytání ptáků se zbraněmi na blízko (Nahwaffen). Podle Schwenkové byla čížba potenciálně přístupna všem vrstvám, a proto byla provozována venkovským i městským obyvatelstvem. Čížba tedy nebyla vázána na určitou sociální vrstvu, což ovlivňovalo i vytváření odborné terminologie. Toto zjištění pokládáme za zvláště zajímavé, protože podle českého recentního materiálu, zachycujícího stav čížby v minulém století, se chytáním ptáků nezbývali sedláci. Omezení chytání ptactva spočívalo podle autorky především v tom, že lov na cizím pozemku byl možný jen se svolením majitele, který v náhradu za tuto službu dostával určitou část úlovku. Z této zvyklosti se pak na velkých dvorech a u bohatých lidí vyvinulo nové zaměstnání ptáčníka, který však v dějinách čížby nesehrál zvláště významnou roli; ve všech dobách bylo totiž chytání ptáků vedlejším zaměstnáním lidových vrstev. Ptáci se chytali ze tří důvodů, a to k ničení škodlivých ptáků, k jídlu a pro radost z lovu i z chovu ptactva. Především první dva důvody, které bychom mohli nazvat hospodářské, byly v minulosti zvláště významné. Když se později tento ekonomický cíl čížby ztratil, stal se vedlejší účel, tj. radost, cílem hlavním, a čížba — jak víme i z Čech — prožila v 19. století novou renesanci. Avšak také v této době, jak zdůraznil Brehm, čížba hrála důležitou úlohu ve výživě obyvatelstva chudých horských krajů. V 19. století zároveň dochází i k poklesu čížby pro úbytek ptactva, spojený s kultivací krajiny, dále pro rostoucí zaměstnanost obyvatelstva v průmyslu a pro vznik ornitologie. Zdá se, že některé postuláty Schwenkové neplatí pro Čechy, kde např. s rozvojem průmyslu došlo k oživení čížby a jejímu uchování téměř až do našich dnů (např. v hornických vesnicích severních Čech). V práci Schwenkové je důležité i vypracování systematiky pastí a zařízení k chytání ptáků na principu tíže, svírání, oka, sítě, škrezení, udice, lepu, a — jako dodatek — chytání do rukou nebo prodloužením ruky, chytání pomocí jedu a jiných ptáků. Pokud jde o systematiku činností a metod čížby, autorka uvádí maskování, vábení a zastrahování.

Knihu uzavírá obdivuhodně bohatý soupis literatury, ve kterém však postrádáme světoznámou knihu *Orbis pictus* od J. Á. Komenského, jenž mezi zaměstnání své doby zahrnul i čížbu. Publikaci, které má po přepracování znovu vyjít, by posloužilo i zhodnocení recentního materiálu. Není totiž pravda, že čížba — jak píše autorka na str. 11 — s výjimkou dochovaných přežitků v Čechách, v Belgii, v Itálii a v jižní Francii, patří v německých oblastech už minulosti. Víme totiž, že se např. ještě zachovala místy v Sasku, Tyrolích a v Horním Rakousku. Ale i přes tuto kritickou poznámku je práce S. Schwenkové úctyhodná a přínosná ke studiu středoevropské čížby; řadí se proto čestně k mo-

derním studiím K. Lindnera a D. Dalbyho o středověké německé lovecké literatuře a jazyku.

Josef Vařeka

Witold Kula, *Miary a ludzie*. Państwowe wydawnictwo naukowe. Warszawa 1970, s. 662, vyobrazení 32, francouzské résumé, cena 78 zlotých.

Moderní člověk, užívající běžně metrické soustavy, si zřídka kdy uvědomí, co snažení a zápasů si vyžádala v historii lidstva unifikace měr a vah; na druhé straně ani neví, jak složitá je dnes definice metru a že už neplatí klasická definice této měrné jednotky. Vývoj měr byl tak složitý jako historie lidstva; lze říci, že historie metrologie v mnohém velmi názorně dokumentuje vývoj lidské společnosti, a to jako málokterý kulturní jev. Tuto vpravdě zajímavou skutečnost se snaží osvětlit v nedávno vydané publikaci polský hospodářský historik Witold Kula. Nejde o nějaké přísně syntetické dílo, jak by mohlo vyplývat z názvu, ale o vybrané kapitoly z dějin metrologie, které na sebe logicky navazují a přihlížejí především k poměrům polským a francouzským. Toto zaměření na polský a francouzský materiál má svoje opodstatnění: Kula měl na mysli především polského čtenáře a chtěl zpracovat výsledky dlouholetého bádání; v druhém případě ho zaujal zápas o unifikaci měr ve Francii s dramatickým vyvrcholením za doby francouzské revoluce.

Knih je rozdělena do tří částí. V první části se polský badatel zabývá nejrozličnějšími otázkami tradičních měr a jejich spojitostí s životem člověka a společností, s lidskou prací i s oblastí duchovní kultury. V první kapitole upozorňuje na řadu známých věcí, např. na význam tzv. antropologických měr a na úzkou spojitost měr s měrným materiálem, s technikou výroby a produktivitou práce, ale dovede osvětlit tyto souvislosti často novým způsobem. Zajímavá je druhá kapitola, ve které naznačuje Kula vývoj od realistického chápání míry k pojetí symbolického, stejně jako třetí, věnovaná duchovním a náboženským prvkům v měření. Pojem spravedlivé míry a trestu za nespravedlivou se objevuje záhy v historii, ba vlastně nedlouho potom, co člověk začíná míry používat; nejmarkantnějším důkazem jsou podání o mytologickém původu vah a jejich významu co atributu spravedlnosti, spravedlivého či svatého. Ale míra se stává současně i atributem vlády, jak o tom píše Kula v další kapitole. Jak souvisejí míry s vládou, svědčí jejich ukládání v nejdůležitějších společenských a administrativních střediscích, nebo dokonce i ve svatyních. O tom je ostatně dost zpráv jak ze starověku, tak z doby evropského feudalismu. A jak uvidíme dále, sama osoba nejvyššího představitele moci, osoba panovníka, je spojena

s pojetím spravedlivé a jediné míry. Sám se domnívám, že v tomto ohledu je mnoho podnětného pro práci folkloristickou. V páté kapitole se polský historik vrací podrobně k otázce měř antropometrických. Sleduje tu názorně přechod od konkrét (můj palec) k abstraktům (palec vůbec); snad by bylo možno dodat, že taková konkréta, či lépe metrologická subjektivita, se uchovala až do 20. století při výrobě některých zemědělských nástrojů. Důležitou se záhy stala otázka relace, dělení a dělitelnosti. Faktem je, jak správně píše autor, že míry antropometrické, které se počaly vytvářet v pravěkých dobách, jakmile se konstituovaly v konkrétní systém, dobře plnily své úkoly a sloužily člověku (str. 50).

V následující kapitole, v níž pojednává autor o tom, jak se měřila země, vymezuje dva druhy měření, a to za prvé měření dobou lidské práce, a za druhé měření množstvím vysetého zrna. Druhý způsob považuje autor za pozdější a jeho původ klade do Říma; tato teze se mně nezdá tak docela přesná, máme-li na mysli secí oradla z doby starší. Současně však správně poukazuje Kula na souvislost míry osevu s počtem kroků rozsévače a na druhé straně s kvalitou půdy. Velmi záhy dochází ovšem k určitým konvencím a k místním rozdílům, jež se projevují výrazně ve velikosti míry suté jako základu míry plošné. Ale i v prvním případě dochází k rozrůznění: jítro se např. může zvětšovat při zvýšení produktivity práce; nejde však zdaleka o takové změny a rozdíly, jaké se objevují při měření podle výsevu. Pokud jde o souvislost bonity s velikostí plošné míry, platila obecně zásada, že tam, kde byla lepší půda, byl menší lán či jiná plošná jednotka, ale jsou i výjimky proti tomuto pravidlu, především tam, kde terén byl kopcovitý, kde reliéf katastru nedával možnost ke vzniku větší pozemkové plochy.

Radu etnografického materiálu přináší kapitola sedmá, o měření obilí. Autor se podrobně zabývá otázkou korce, jehož různé doklady prostudoval na území Polska. Velmi závažnou úlohu u sutých měř hrál nadměrek, vedle něho stlačení obsahu v měrné nádobě a také druh obilí. Zejména nadměrek se stal za feudalismu prostředkem k vykořisťování poddaných, jak o tom svědčí zprávy z 18. století z mnoha evropských měst. Zvláštní historii měla váha chleba, o níž pojednává Kula v osmé kapitole. Ceny chleba neměly a často ani nemohly a nesměly mít na trhu přílišné výkyvy, to platí dokonce do dnešní doby. Z toho důvodu se velmi často snižovala váha bochníku a odtud všechny ty nářky, stížnosti a tresty.

Během doby se stále více a více uplatňoval požadavek společenské kontroly měř a vah. Této otázce věnoval autor další kapitolu knihy. Míry se musely dělat z pokud možno trvanlivého materiálu nebo tak, aby se zabránilo změnám jejich rozměrů, musely být uchovávány na místě veřejném, kde se konal trh, nebo musely být uloženy v administrativních či náboženských střediscích (radnice, kostel).

V další kapitole se musel autor hodně omezit, aby mohl alespoň ve stručnosti pojednat o číselných soustavách, jejichž historie není zdaleka vyřešena. Je např. známo, že soustava desítková není zdaleka tak přirozená a obecná, jak se dříve za to mělo; činila potíže zejména při dělení a nezvyklá byla ještě v 18. století, což se ukázalo jasně, když se v době Francouzské revoluce a později zaváděla jako soustava jediná. Autor ukazuje např. na značné rozšíření vigesimálního systému v Evropě, systému dvanáctkového, a na různé mnemotechnické metody, používané při počítání ve starších dobách.

Důležité jsou některé autorovy myšlenky v kapitole jedenácté o souvislosti míry a měrného materiálu. Podle Kuly vnímá prvobytná mentalita předměty synteticko-kvalitativním způsobem, jakost předmětu a předmět sám je nahlížen jako soubor všech jeho charakteristických rysů. Proto např. výrobky ze lnu a na druhé straně výrobky ze dřeva mají v tomto pojetí tak málo společného, a tak nemohou mít ani nějaké společné míry.

Ve dvanácté kapitole, o historické metrologii, se zabývá autor především situací v Polsku. V další kapitole, nazvané Historická metrologie jako obor historického bádání, upozorňuje Kula jednak na prameny písemné a ikonografické, na doklady muzeální, jež přes svoji četnost nejsou zdaleka využity; třeba uvážit i skutečnost, že mnoho přímých dokladů měr bylo při zavádění metrického systému zničeno. Ale na samých rozměrech mnoha starých výrobků lze často zachytit staré míry. Hojně materiálu poskytují badatelé různé rukopisy, tisky, z nich zejména kupecké příručky a školní učebnice. Význam historické metrologie, jak konstatuje Kula, je skutečně veliký a mnohostranný. K tomu bychom chtěli jen dodat, že národopisný materiál tu přišel trochu zkrátka, ačkoliv sám Kula využil mnohých jeho výsledků a uznává jeho hodnotu.

Ve čtrnácté kapitole se zabývá autor funkcí měr v předkapitalistickém období. Zvláště zajímavá je stať o rozdílných měřích při koupi a při prodeji. Tohoto rozdílu vyžíval zvláště panský dvůr, který půjčoval např. obilí bez nadměrku, ale vybíral od poddaných míru s nadměrkem. Tyto rozdíly se projevovaly i vzhledem ke vzdálenosti od tržního místa atd. Kula ukazuje, a to vyplývá i z jiných předešlých kapitol, že cena jako tržní mechanismus je jevem poměrně novým: v hospodářství převážně naturálním hraje tuto úlohu míra. Svoji tezi dokumentuje i v další kapitole, věnované stálosti měr i jejich změnám. V průběhu historie lze pozorovat dialektické napětí mezi stálostí a změnou měr; společenské síly, které mají chránit neměnnost měr, nebývají vždy stejně silné, a to umožňuje v určitých dobách jejich oslabení i patřičné změny.

V šestnácté kapitole se začíná autor zabývat otázkou unifikace měr, která se pak stává hlavní otázkou celého dalšího textu. Unifikační snahy jsou spojovány s mnoha starověkými panovníky; v mnohých případech jde o podání, ale faktem zůstává, že osoba panovníkova hraje v unifikačním úsilí velkou roli více méně až do 19. století. V Evropě lze mluvit o třech obdobích, která měla

základní význam pro unifikační snahy — bylo to období karolinské, dále renesance a osvícenství. Vyvrcholení nastalo za Francouzské revoluce, která zavedla metrický systém, jenž se stal až na anglosaské země obecným. Ale i tak v oblastech, které přijaly metrickou soustavu, používá se dodnes starých měř; v dohledné době bychom chtěli ukázat na základě odpovědi jednoto dotazníku Národopisné společnosti československé při ČSAV, jak je tomu u nás. Další kapitola navazuje bezprostředně na předešlou a pojednává o společných podmínkách vzniku konvenčních měř. V jejím závěru píše autor: „Tradiční míry byly po mnoha stránkách „lidské“. . . Ale zároveň otvíraly tyto tradiční míry nekonečný prostor pro křivdu, pro zneužití moci silnějšího nad slabším. Metr „odlidštil“ míry, učinil je nezávislými na člověku, ve vztahu k němu „objektivními“, morálně neutrálními, ale učinil současně z nástroje křivdy prostředek, umožňující dorozumění a spolupráci mezi lidmi.“ (Str. 221.)

Druhá část knihy je věnována polským poměrům a obsahuje kapitoly o třídním boji na polské vesnici v 16. — 18. století (XVIII), o boji šlechty s měšťanstvem na městském trhu (XIX) a o dějinách unifikace měř na polských zemích v 16. až 20. století (XX). Jsou založeny na vlastním bádání autorově a přinášejí i řadu obecných závěrů. V Polsku zvláště se projevovala v otázce měř a jejich používání nadvláda šlechty, její bezmezná moc, což se odráželo i v unifikačních tendencích. Složitá situace ovšem nastala na území rozděleného Polska.

Čtvrtá část knihy je věnována poměrům francouzským a stejně jako předchozí část je výsledkem vlastní badatelské práce Kulowy. Nejprve sleduje autor, v kapitole XXI, tisícileté úsilí a sjednocení měř ve Francii, tj. od doby karolinské reformy do revoluce, jež vrcholil v 18. století, kdy heslo „jeden král, jedno právo, jedna váha, jedna míra“ je současně výrazem centralisačních snah. Toto heslo dal autor do titulu následující kapitoly, ve které probírá onu velkou akci stížností, uloženou v cahiers de doléances, jež je snad největším výzkumem veřejného mínění před 20. stoletím. Je ovšem nasnadě, že nikdo v té době nemohl zpracovat, tím méně vyžít materiál oněch 40.000 fasciكلů, jejichž obsah je především právní, obchodní a protifeudální. Kula v této kapitole podal obsáhlou kritiku tohoto jedinečného historického pramene, jehož význam tolik zdůrazňoval např. Jaurès. Celá akce by ovšem nebyla vůbec nic platná, kdyby nepřišla revoluce. A jedním z dobrodiní revoluce byla realizace dlouhodobého zápasu za jednotnou délkovou míru v metru. Osudy metru, boj za jeho uznání a rozšíření, to je náplní triadvacáté kapitoly. Celé půlstoletí trvalo, než vešel metr ve všeobecnou platnost v samé Francii po řadě kompromisů, vynucených nárazem nové jednotné míry na soustavu starých měř. A nejinak tomu bylo se zavedením desítkové soustavy. Sám lid se bránil těmito čistě racionalistickým novotám, určeným vlastně pro jeho blaho. V tom se zračí zcela jasně dialektika historického vývoje: Lid chtěl změnu, ale bránil se jí, protože byla úplně v roz-

poru s dosavadní tradicí, ale ona ani jiná být nemohla. I to, že metrická soustava byla šířena na bodácích napoleonských armád, je svým způsobem paradoxní. V každé obsazené zemi vznikala pak specifická situace, ba často velmi spletitá, jak to líčí poslední kapitola knihy.

Stručné hodnocení knihy jsme provedli vlastně již na začátku, leccos by bylo možno dodat z hlediska našeho oboru, ale to by zabralo mnoho místa. Dílo Kulowo přes určitý nepoměr jednotlivých kapitol, jak jsme to naznačili, má logickou stavbu, vyniká širokým zpracováním daného problému a má ještě jednu důležitou vlastnost — je čtivé jako málokdy u prací podobného zaměření bývá, ba nabízí čtenáři v nejlepším slova smyslu dobrodružství, jaké poskytuje věda. V každém případě kniha velmi podnětná a přínosná.

Jaroslav Kramářik

D u š a n H o l ý , *Probleme der Entwicklung und des Stils der Volksmusik. Volkstümliche Tanzmusik auf der mährischen Seite der Weissen Karpaten*. Spisy University J. E. Purkyně v Brně. Filosofická fakulta 132. Brno 1969, s. 208, české résumé, cena 25 Kčs.

Nebývá jistě zvykem začínat recenzi vyslovením vnějšího dojmu, avšak v případě nové práce Dušana Holého tuto výjimku udělejme. Spis je úctyhodný svými rozměry, hutností textu, poměrnou přehledností i dokumentačním vybavením. Hned úvodem pochvalme proto autora za to, že do textu věnil namnoze již historické snímky hudebníků a kapel (některé názorně ukazují i techniku a styl hry), notové ukázky i početné grafy a tabelární přehledy. Toto celkové vybavení je nejen užitečné, ale i nezbytné a pokládáme je za organickou součást Holého koncepce. Spis je totiž publikován v němčině, dostane se do rukou především zahraničnímu čtenáři a seznamuje jej přitom s problematikou, která sice má určitou relevanci pro naše odborníky, avšak v kontextu evropské etnomusikologie je poměrně nová, což znamená, že může být snadno přehlédnuta, nepochopena a desinterpretována.

Řekli jsme „evropská etnomusikologie“ a tím jsme zároveň naznačili nejen adresáta, jehož měl Holý při práci zřejmě na mysli, ale i reálný okruh, v němž toto dílo může působit. Holý se totiž záslužně, avšak zároveň velice riskantně pouští na tenký led nejobecnějších metodických úvah tím, že uvádí do spojitosti kategorie vývoje a stylu s lidovou hudbou. Řeší tedy otázku, na niž jsou jak v etnografii, tak i v hudební vědě nejrozmanitější názory. Ukázalo se to ostatně již v interních diskusích, jež předcházely edici spisu. Většina badatelů z obou

disciplín pokládá tyto otázky za víceméně vyřešené. Vyskytnou se nepochybně hudební vědci, kteří apriorně odmítnou možnost hovořit o stylu lidové hudby, právě tak jako národopisci, kterým může připadat zbytečné se nad věcí vůbec zamýšlet, protože pojmů jako styl, vývoj, pokrok atd. dávno bez nejmenšího zaváhání používají. Polem umožňujícím skutečnou výměnu nezaujatých diskusních názorů je proto v Evropě (jiná je situace v Americe) sféra etnomusikologie, zatím ještě definitivně nevytvořená, nová a metodicky experimentující. Právě ona si může dovolit luxus zapochybovat o východisku minulého a současného vědního poznání. Holého práce znamená proto minimálně v moravských, ale spíše v celočeských podmínkách jeden z myslitelných vstupů do etnomusikologické problematiky, takže autor si získává automaticky velkou zásluhu.

Zároveň se však ukazují jasněji i možné námitky. Aby mi čtenář rozuměl: odmítám kritizovat dílo za tu či onu nejasnost, uvedený nebo neuvedený fakt, za tiskovou chybu, nejasně volený německý terminologický ekvivalent a podobně. V Holého spise jde o problematiku zcela jiného řádu. Holý je dostatečně známým specialistou na lidovou hudbu Hornácka, aby bylo nutné českému odbornému čtenáři přibližovat jeho názory. V této práci však Holý nabízí svou tematiku evropskému čtenáři v momentě, kdy evropská diskuse o lidové hudbě a hudbě jako duchovním fenoménu lidstva vůbec dospěla do určitého významného stádia. Rodí se hudební antropologie, hudební historici revidují své příliš úzké postoje a metody, sociologové usilují o výklad vývojových otázek, Evropané polemizují s Američany, kteří nám objevují funkce lidových hudebních kultur tzv. exotických oblastí, uvažuje se o evropské specificitě (Wiora, Eggebrecht), přičemž jedni ji hledají v tom, co je společné všem evropským umělým i lidovým hudebním kulturám a druhí naopak v tom, čím je evropská umělá tvorba, počínaje antikou, zvláštní a výlučná. A v této chvíli se zahraničnímu čtenáři, dokonale informovanému o stavu diskuse ve světě, dostává do rukou Holého práce, spojující kategorie vývoje a stylu umělecké tvorby s nevelkou materiálovou sondou, omezenou v podstatě na lidovou taneční hudbu Hornácka. Autor sám toto zaostření na detail pokládá za výhodu (str. 7). Spoléhá se na nosnost materiálového vzorku, se kterým je dobře obeznámen, a dospívá skutečně k systému nejmenších esteticky relevantních jednotek (výborné kapitoly o ornamentice z hlediska metroritmického i melodického ve III. oddíle „Stilanalyse“), jež lze pokládat za nositele slohového charakteru lidové hudby. Výklad ozdob, rytmických figur a fixované rytmiky je tak precízní, že by mohl vést ke stanovení hierarchie fenoménů (Holý vychází takovéto hierarchizaci do značné míry vstříc tam, kde hovoří o frekvenci jednotlivých prvků, o poměrnosti výskytu, o vztahu obecného a individuálního) — zde je tedy autor opravdu na stopě kořenům stylovosti. Řekl bych dokonce, že leckterá slohová oblast vážné hudby není doposud do takové míry analyticky prozkoumána, takže slohovost tu vlastně můžeme stanovit prozatím jen empiricky či intuitivně. Holý

zde získává značný předstih a jeho analytické kapitoly jsou vzorové z hlediska hudební analýzy vůbec. Naproti tomu se ukazuje menší únosnost vzorku pro stanovení či vymezení stylovosti při řešení problémů tónin, tonality a vícehlasosti (str. 125 ad.). Při výkladu vícehlasého způsobu hry opírá se Holý především o svědectví, postihující vývoj tohoto jevu v regionu samém a v kapitole o tóninách naznačuje velmi citlivě souvislosti s omezeními, danými charakterem a rozsahem hlasů i nástrojů. V obou případech je však interpretace spíše historicko-empiristická a jevy nejsou osvětleny jako stylové, tj. zvláštní, individualizace schopné fenomény. Nevíme, z čeho (z jakých vlivů a tradic) vyrůstají, zda je lze vysvětlit autochtonně, nebo historickými vlivy apod. Autor se nutně ocitá na mezi své vlastní koncepce.

Další překážka je nepochybně v tom, že zahraniční čtenář není se specifičností regionu Hornácka seznámen. Určitou představu o situování tohoto jevu do obecných měřítek středoevropského prostoru získal snad u Bartóka, leccos mu zprostředkuje i Janáčkovu jméno, v textu Holého knihy v nejrůznějších souvislostech citované. Jinak zůstává závislý na vlastním textu knihy.

Autor je si ovšem této skutečnosti dobře vědom a snaží se co nejorganičtěji včlenit do svého výkladu obecnější partie a úvahy, které samy o sobě mají značný význam. Velmi pěkně vystihuje topografickou, etnickou i kulturně historickou specifičnost Hornácka. Těmto otázkám je věnován vlastně celý úvod spisu. V rámci výkladu melodického rázu písní osvětluje názory na tzv. „východní“ typ a snaží se hypoteticky stanovit místo lidové hudby v obecném a kulturním vývoji našich zemí. Přitom kriticky využívá i reviduje hlediska dosavadní české muzikologie — domnívám se, že zvláště naše hudební historie bude se muset ve vlastním zájmu s Holého názory vyrovnat. Historicky je založena i rozsáhlá partie *Über die Entwicklung der Tanzmusik*, kde se autor pochopitelně může opřít o celou řadu dalších zpráv i reálií (vývoj instrumentáře atp.). V úvahu přitom bere i okolní kulturu městskou (str. 65). Výklad historie repertoáru zůstává přirozeně spíše hypotetický. Je správné, že zde autor bere v úvahu i řadu sociologických momentů, i když by bylo možné ve speciálnější studii postupovat v tomto ohledu daleko důsledněji. Cenná je kapitola seznamující s lidovými hudebními termíny. V souladu s novými terminologickými výzkumy evropských musikologů bylo by však nutné i její materiálový základ dále rozvést. Konečně se Holý zcela právem pokouší uvést oddíl „Stilanalyse“ terminologickometodologickým rozbořem kategorie styl. Vytyčuje podmínky, které umožňují použít tohoto slova pro označení typu lidové hudby a vede si s maximální obezřetností. Pro etnografii je tato úvaha nepochybně velmi přínosná. Protože se v dalších partiích na materiálu podařilo prokázat existenci určitých variabilních systémů, je „stylovost“ lidové hudby Hornácka potvrzena a Holého koncepce dospívá přes všechny překážky úspěšně k cíli. Na druhé straně je škoda, že autor nemohl být v době vzniku práce obeznámen s novými

pohyby v evropské musikologii. Ze svého hlediska reagoval by na řadu námětů cennými a v evropském kontextu novými argumenty a sám by mohl vytyčit problematiku historičnosti a stylovosti lidové hudby daleko pregnančněji a možná i směleji. Nepochybuji však, že dílo jako produkt myšlenkové situace, v níž byla naše etnografie, etnomusikologie i hudební věda v polovině šedesátých let, vnese českou problematiku (byť dokumentovanou na materiálu z nevelké etnické jednotky) do širšího rámce evropských diskusí.

Jiří Fukáč

Z m a g a K u m e r, *Slovenska pesmarica, III: Ljudske pesmi*. Celje 1969, s. 136.

Antologie slovinských lidových písní, kterou uspořádala známá badatelka nad lidovou písní, pracovnice lublaňského Glasbeno narodopisného institutu Zmaga Kumerová, není určena k speciálnímu odbornému studiu, ale sleduje zejména cíle popularizační: má dát zasvěcený průřez slovinským lidovým zpěvem a stát se i zpěvníkem, po němž by sáhli milovníci lidové písně. Sbíрка obsahuje celkem 120 písní, jež z převážné většiny pocházejí z archívu lublaňského ústavu a zapsala je sama pořadatelka; jen necelá dvacítko otištěných čísel je čerpána ze starších tištěných sbírek nebo jiných rukopisných fondů. Už tento pohled na prameny antologie ukazuje, že sbírka přináší většinou nové zápisy pořízené moderními odbornými metodami.

Kumerová uspořádala písně regionálně podle osmi význačných slovinských oblastí a z každé z nich přinesla hlavně ty písně, jež jsou pro ni nejcharakterističtější. Tyto regiony nejsou zastoupeny stejnoměrně, z některého je otištěno písní více, z jiného méně, jak to nabízela sama zajímavost místní zpěvní tradice. U jednotlivých čísel pořadatelka udává nejen pramen, ale i jiné sběratelské údaje, označuje funkci písně, připojuje národopisné vysvětlivky atd.

Jestliže v tomto regionálním uspořádání se poněkud ztrácejí společné rysy slovinské lidové písně na úkor krajových zvláštností, snaží se je Kumerová charakterizovat v stručné předmluvě („Slovenska ljudska pesem“, s. 3—9). Probírá jednotlivé zpěvní příležitosti a situace, za nichž se lidový zpěv ozýval, a vypočítává a zhuštěně osvětluje jednotlivé písňové skupiny — od obřadních až po duchovní. Přehledně popisuje i strofiku a verš a na závěr se poměrně nejobsáhleji zabývá nápevnou stránkou slovinských lidových písní a jejich přednesem v živém podání. Na malé ploše se Kumerové podařilo soustředit nejdůležitější informace o slovinské lidové písní a jejich textových i hudebních osobitostech.

Antologie Kumerové vrchovatě splňuje ony požadavky, jež se na zpěvníček určený širokému okruhu zájemců kladou. Avšak nový materiál i zasvěcené zpracování tohoto souboru z něho dělají i vítaný pramen pro odborné národopisné studium.

Oldřich Sirovátka

Max Lüthi, *Volksliteratur und Hochliteratur (Menschenbild — Thematik — Formstreben)*. Francke Verlag, Bern und München 1970, s. 228.

Jméno tohoto švýcarského literárního vědce a folkloristy, který nyní působí jako profesor pro evropskou lidovou slovesnost na curyšské universitě, je dobře známé v celém mezinárodním bádání nad lidovou prózou. Jeho několik prací o pohádce a pověsti patří k nejpronikavějším dílům, která byla po druhé světové válce na toto téma napsána. Nejnovější Lüthiho kniha shrnuje osmnáct statí, které vesměs již vyšly v různých časopisech a sbornících v posledních deseti letech. Název svazku naznačuje, že autor se v tomto souboru neomezil jen na lidovou slovesnost, ale že obrátil pozornost i k literatuře. Této problematice je věnováno zejména několik příspěvků o díle Shakespearově, jehož je Lüthi předním znalcem, ale i některé příspěvky další, např. o paralelních tématech v lidovém vyprávění a v literatuře, o Cervantesově, Avellandově a Mozartově hře s lidovou pohádkou aj. Těžiště souboru však leží opět v studíích o lidové pohádce a pověsti („Gehalt und Erzählweise der Volkssage“, „Warnbild und Leitbild in der Volkssage“, „Gebrechliche und Behinderte im Volksmärchen“, „Familie und Natur im Märchen“, „Freiheit und Bindung im Volksmärchen“, „Urform und Zielform in Sage und Märchen“). Všechny znamenají pro poznání těchto dvou druhů lidové prózy i obecných teoretických otázek bádání nad lidovou prózou značný přínos. Zejména malá studie o vypravěčském stylu pověsti patří k nejlepšímu, co o této otázce mezinárodní bádání má k dispozici.

Lüthiho orientace je literárně vědná a první jeho práce vyšly z pozorování a popisu žánrového stylu pohádky a pověsti; na tomto úseku znamenají také jeho posavadní práce největší přínos. Zdá se však, že tato poslední kniha naznačuje jistý obrat v badatelské orientaci Lüthiho, a to hned v dvojím směru: Lüthi předně opouští výhradní zaměření na pohádku a pověst a rozšiřuje svůj badatelský obzor vlastně na celou lidovou slovesnost; a dále pokročil od stylového rozboru a deskripce žánrových stylů pohádky a pověsti k hlubším výkladům lidového podání jako lidské výpovědi o člověku a o světě, tedy k stanovisku psychologickému a zejména kulturně antropologickému. Tato nová

orientace je v jeho nejnovější knize zřetelná. Tak v příspěvku „Der Familiarismus der Volksballade“ interpretuje lidovou baladu novým způsobem a pojem „familiarismus“, jež razí pro obsah a námětový svět balady, získá bezpochyby v bádání nad lidovou baladou platnost. V jiné stati probírá funkci paradoxu v rozličných druzích lidové slovesnosti (v hádance, přísloví, humorece, legendě, pověsti a pohádce) a dospívá k přesnějšímu rozlišení jednotlivých forem folklóru. Podobně pronikají hlouběji k podstatě pověsti jeho postřehy o rozličném zaměření pověšťové výpovědi; Lüthi nalézá v pověsti „Existenzbild“, „Warnbild“ a „Leitbild“ jako tři základní obsahové okruhy („Warnbild und Leitbild in der Volkssage“). Výsledkem této širší orientace Lüthiho je i studie o rodině a přírodě v pohádce a zejména vstupní kapitola „Das Bild des Menschen in der Volksdichtung“, jež jako by předznamenává zaměření celého souboru.

Před deseti roky (1961) vydal Lüthi podobný soubor svých časopiseckých prací z padesátých let pod názvem „Volksmärchen und Volkssage, zwei Grundformen erzählender Dichtkunst“. Když porovnáme oba tyto soubory, vidíme, jakou badatelskou dráhu Lüthi za posledních deset roků urazil; dala by se zjednodušeně vyjádřit formulací — od stylu k obsahu, od pohádky a pověsti k celé lidové slovesnosti. A jestliže se v titulu této knihy mluví zároveň o lidové slovesnosti a o „vysoké“ literatuře, zdá se to mít ještě jeden zvláštní význam: že totiž Lüthi vidí lidové tradice v kontextu s literaturou, tedy jako součást lidské kultury vůbec.

Oldřich Sirovátka

B o h u s l a v B e n e š , *Světská kramářská píseň. Příspěvek k poetice pololidové poezie*. Vydala Universita J. E. Purkyně, Brno 1970, s. 288+16 obrazových příloh, německé resumé, cena 26,50 Kčs.

Práce B. Beneše se soustřeďuje k tématu, které stojí na pomezí zájmu několika vědních oborů a jehož zevrubné studium je dnes už obecně uznáváno jako nejvýš potřebné pro hlubší poznávání slovesného i celého kulturního vývoje u nás od 16. do 19. století.

Spis je rozvržen do tří částí. První oddíl — Kramářská píseň jako umělecký a společenský jev 16.—20. století — vyšetřuje specifikum kramářské tvorby se zřetěním k širšímu kontextu, danému pololidovou slovesností v její tématické, žánrové a funkční diferencovanosti; autor se přitom zaměřuje nejen k produkci domácí, ale neustále přihlíží také k pololidové tvorbě v celém středoevropském prostoru. V dalších kapitolách prvního oddílu vymezuje pojmy „kramářská píseň“, „kramářský tisk“, zabývá se charakteristickými stylovými konstantami

této tvorby, věnuje pozornost mimoestetickým funkcím kramářské písně a periodizaci jejího vývoje. V závěru oddílu je podán komentovaný přehled dosavadních názorů na kramářskou tvorbu.

Na této části Benešovy práce zasluhuje ocenění především jasná koncepce, široký záběr materiálový a dobrá orientace v rozsáhlé domácí i zahraniční literatuře předmětu — včetně prací nejnovějších. První oddíl spisu má převážně ráz resumující. Při dnešním stavu poznávání rozsáhlé oblasti pololidové literatury je přirozené, že část autorových dílčích charakteristik má do jisté míry povahu pracovní hypotézy. Jde o některé závěry, týkající se obecné problematiky, kterou se autor v dalších částech práce už speciálně nezabývá; detailní analýza materiálu by tu pravděpodobně přispěla k některým zpřesněním či korekturám. Tak by např. bylo vhodné ověřit všestranným rozborem, zda má plnou platnost vymezení rozdílů mezi autory rukopisných pololidových skladeb a kramářských písní na základě individuální a individuálně kolektivní funkce jejich tvorby (str. 13n). Vždyť rukopisné pololidové skladby už svým zaměřením z nemalé části rovněž předpokládají druhého partnera — čtenáře, posluchače nebo diváka (srov. zvláště dramatické útvary satirické a moralistní verše). Snad jsou rozdíly mezi oběma oblastmi patrnější ve způsobu šíření skladeb (rukopis $\times$ tisk), ale ani to neplatí absolutně; např. písně Jiřího Volného, které B. Beneš uvádí mezi doklady individuální funkce tvorby lidových veršovců, najdeme také v soudobých tištěných kancionálech. — Podobně je tomu i s analogií mezi lidovými veršovci a naivním malířstvím, kterou autor vytváří. Tato analogie je jistě lákavá, pokud však nemá být pouze vnějškovou zástupkou, bylo by třeba detailněji vyšetřit její platnost i z jiných stran — tedy nejen se zřetelím k faktorům individuálně psychologickým, ale také ze stanoviska sociologie umění (jde hlavně o to, zda obě zmíněné oblasti také obdobně fungují v soudobém kulturním dění).

Jádro Benešovy práce představuje její druhá část — Základní otázky poetiky kramářské tvorby, která je vyplněna analýzami tematické i formové (jazykové a kompoziční) vrstvy vybraných textů. Autor tak přesvědčivě dokumentuje většinu z toho, co je v první části spisu formulováno jen obecně (vztahy kramářské písně k ostatním oblastem soudobého nebo staršího slovesného umění, její svérázné rysy stavební, jazykové stylové a hlavní tendence v jejím vývoji). K nejceňnějším výsledkům celého spisu patří pracně vyšetření mnohotvárných spojů mezi kramářskými texty a písněmi folklórními zvláště v 3. kapitole druhé části. Tyto partie přinášejí poznatky užitečné jak pro literární vědu, tak i pro folkloristiku.

V žánrovém členění kramářských písní se autor přidržuje poetik, které budují systém literárních druhů na uměleckých proudech výrazně normativní povahy. Toto pojetí žánrů se dostává nejednou do patrného napětí s materiálem, který je v práci předmětem analýzy; slovesná tvorba období barokního

odpovídá tomuto modelu jen zčásti a přibližně, a zejména kramářská píseň už svou polyfunkčností má předpoklady být žánrově hybridní. To si autor sám dobře uvědomuje, proto mluví důsledně o písních s převahou epiky, lyriky. Nabízí se tu jen otázka, zda při členění látky by nebylo schůdnější vyjít z materiálu samého a na tomto základě se pokusit o jiné seskupení nebo zda by nebylo prospěšné vyzkoušet možnost aplikace jiných genologických koncepcí.

Jak už bylo připomenuto výše, zjistil autor množství zajímavých vztahů mezi kramářskými skladbami a lidovými písněmi. Bylo by nepochybně užitečné i to, kdyby se autor v budoucnu zaměřil k obdobnému zevrubně založenému průzkumu i pokud jde o spoje mezi kramářskými písněmi a soudobou tištěnou i rukopisnou literaturou. Této problematice se B. Beneš věnoval zvláště ve 4. kapitole druhé části práce, ale řadu možností dalších poskytuje také materiál, o kterém pojednává 1.—3. kapitola. Tím by se celkový obraz, který spis vytváří, nepochybně zvýraznil. (Průzkum zaměřený tímto směrem by navíc pomohl i v stanovení hranic mezi kramářskou písní a ostatní pololidovou tvorbou i literaturou oficiální, resp. přispěl by k odpovědi na otázku, zda vůbec lze stanovit hranice mezi těmito oblastmi slovesnosti pouze na základě studia textů). Připomínám alespoň některé z těchto možností — jsem si ovšem vědom, že ne vždy tu jde o souvislost genetické povahy. Tak například okruh písní o robotě a poddanství vybízí ke srovnání s veršovanými skladbami z druhé poloviny 18. století, psanými v duchu tzv. falešné lidovosti. Legendy a písně o zázracích poskytují možnost konfrontace s tematicky obdobnými skladbami zařazenými do barokních kancionálů (zvláště jsou to písně o sv. Kateřině, Dorotě, Janu Nepomuckém a písně mariánské). Pro ilustraci uvádím, že kramářský tisk *Nábožná píseň ke cti svatého Izidora, vyznávače* (č. 37 Soupisu písní a tisků, včleněného do závěrečného oddílu práce) pravděpodobně není od původu kramářská píseň — její text je otištěn v Šteyerově kancionálu (vydání z roku 1712) a také v kancionálu Božanově a Koniášově. Rovněž některé doklady, které autor vybírá z kramářských písní pro obsahovou a formovou analýzu, svědčí o přejímání z barokní kancionálové písně; např. úryvek na str. 112 (*Písnička nová všem sedláčkům . . . složená, Opava 1719*), kterým Beneš ilustruje přírodní idylismus v líčení venkovského života, má nepochybně svou předlohu v řadě písní otištěných v Šteyerově a Božanově kancionálu. Bylo by rovněž prospěšné zabývat se hlouběji vztahy mezi kramářskou písní a tvorbou některých veršovců z počátků národního obrození; připomínám tu zvláště J. H. A. Gallaše (*Muza moravská I*) a T. Fryčaje (oddíl světských písní v jeho kancionálu), a to zejména v souvislosti s Benešovými výklady na str. 112n. a také ve spojení s písní uvedenou v soupise pod č. 135 (*Píseň nová o posledním služebníku člověka jménem hrobařovi*).

V závěrečném oddílu *Materiály* zaujmou čtenáře transkribované texty vybraných 20 kramářských písní.

Spis B. Beneše je nesporným přínosem pro hlubší poznávání české pololidové literatury a zvláště kramářské písně. Autor vychází ze široké materiálové báze (pracuje s texty většinou těžko dostupnými, rozebírá i skladby, které nejsou ani registrovány v našich sbírkách a soupisech), navazuje tvůrčím způsobem na tradici našeho předválečného bádání o kramářské písni (hlavně na průkopnické práce B. Václavka a R. Smetany) i na poválečný výzkum pololidové literatury u nás a v zahraničí, opíraje se přitom o pevný metodologický základ představovaný strukturální analýzou slovesného díla (jde hlavně o práce P. G. Bogatyreva a J. Mukařovského). Díky tomu všemu dospívá B. Beneš k samostatným cenným výsledkům, které navíc tvoří spolehlivé východisko i pro studium dalších, dosud nedostatečně prozkoumaných problémů v oblasti kramářské písně.

Karel Palas

Bulharské lidové pohádky. Uspořádal V á c l a v F r o l e c (přeložila Hana Reinerová, vyzdobil Jan Sládek). Odeon, Praha 1970, s. 321, cena 29,50 Kčs.

Řada A edice Lidové umění slovesné, která obsáhla značnou část evropské prozaické lidové tradice, se tentokrát opět vrátila ke slovanskému folklóru, z jehož bulharských materiálů přináší podstatný výtah. Frolecuv výbor je ve své úplnosti a rozsahu pro českého čtenáře do jisté míry objevný, neboť řada pohádkových a povídkových textů z Bulharska nebyla dosud přeložena a je známa pouze odborníkům.

Svazek bulharských lidových pohádek je uveden obecnou vysvětlující předmlouvou, která obsahuje přehled bulharských publikací a je příspěvkem k dějinám bulharské folkloristiky v českém znění (str. 7—19). Uvádějí se základní údaje o sběrech a edicích od r. 1826 až po reprezentační řadu Bălgarsko narodno tvorčestvo, která je zde reprezentována IX.—XI. svazkem z r. 1963. Frolec si všímá postav bulharských pohádkářů a vypravěčů, jejich repertoáru a vztahu k publiku. Poměrně velkou pozornost věnuje základním poznatkům o charakteristických národních rysech bulharských pohádek a na příkladech ze své edice ukazuje složitost vnitřní dějové struktury a polyepizodičnost řady textů, které byly přejímány z nejrůznějšího prostředí a prošly četnými změnami. Národní ráz je u Bulharů dán především úzkým sepětím lidové slovesnosti se životem. Reálná pozorování přírody, vztah člověka k práci, turecká okupace, národnostní vztahy bulharsko-makedonské a bulharsko-řecké, to vše nachází svůj odraz v nejrůznějších textech bez ohledu na žánr. Stejně je tomu

s postavami vyprávění: sem zvláště patří bulharský dvojník Nasredina Hodži Chytrý Petr. Na závěr předmluvy se Frolec stručně zmiňuje o pověstech, které tvoří součást jeho výboru.

Kniha Bulharské lidové pohádky obsahuje 24 zvířecích pohádek a bajek (bez bližšího žánrového určení), 28 kouzelných, 64 realistických a žertovných pohádek a 50 pověstí. Zdá se, že toto rozvrstvení zhruba odpovídá frekvenci jednotlivých druhů v bulharské prozaické tradici. Z nových, tj. poválečných zápisů, je otištěno 22 záznamů, ostatní byly již porůznu publikovány dříve. Sestavovatel ponechal tematické uspořádání i pořadí pohádek a povídek z citovaného IX.—XI. svazku antologie Bălgarsko narodno tvorčestvo (shodou okolností neuvádí nikde celkový počet svazků této monumentální práce) a zcela vyřadil vyprávění ze života. Tento postup lze zajisté i akceptovat, i kritizovat. Akceptovat proto, že bylo o co se opřít a že zřejmým záměrem byla sbírka pohádek, pověstí a legend (i když, bohužel, o zásadách výběru jednotlivých čísel vydavatel pomlčel) a zařazením vyprávění ze života by se rozsah neúměrně zvětšil. Na druhé straně však několik čísel Frolcova výboru z oddílu kouzelných pohádek (č. 39, 42) a novelistických a žertovných povídek (zvl. č. 81), stejně tak jako některé pověsti (č. 118, 119, 122—124, 134, 136) přímo vybízejí ke stylistickému srovnání se současným repertoárem, zejména memoráty či fabuláty. Při této příležitosti lze jen litovat, že i této stránce lidového pohádkového a povídkového bohatství Bulharů nebyla v předmluvě věnována obsáhlejší pozornost; sestavovatel postupuje spíše jako historiograf a srovnávací etnolog. Stylistická srovnání mohla ukázat starší a novější vrstvy vyprávění, klasickou podobu lidové prózy a postupné rozměňování formy dalšími epizodickými doplňky, jak o nich Frolec hovoří na str. 13 předmluvy. Stejně tak by bývalo ještě více prospělo poznání věci, kdyby se byla i současnému stavu prozaického podání věnovala stejná srovnávací pozornost jako klasickému vyprávění. Domnívám se, že i ze srovnání vyprávěčských příležitostí, frekvence druhů a žánrů lidové slovesnosti u balkánských a středoevropských Slovanů lze ještě diferencovaněji poukázat na nacionální znaky, které jsou v předmluvě téměř vyčerpávajícím způsobem charakterizovány jen na postavách a na výběru pohádkových motivů. Současně však obsah antologie, zvolený editorem, je systematický, obsahově odlišný od našeho prostředí a svědčí o promyšleném přístupu Václava Frolce k bulharskému folklóru. Velmi dobré je uvedení názvů pohádek a povídek v originále ve vydavatelských poznámkách a obsáhlé a pečlivě provedené určení námětů podle systému AaTh s bohatými odkazy na Polívku a Tilla, s přihlédnutím k řadě publikovaných studií K. Horálka. Tato pasportizace je velkou předností Frolcova výboru a je přínosem samým sestavovatelům antologie Bălgarsko narodno tvorčestvo, neboť zde provedena není.

Potud k některým otázkám ediční stránky publikace. Kvalitě výběru odpovídá i kvalita překladu. Hana Reinerová se zřejmě poučila na jazykové

stránce folkloristických prací Boženy Němcové, Karla Jaromíra Erbena a dalších klasiků a vytvořila místy vzorně spisovné znění, místy však velmi hovorové texty, takže většina pohádek odpovídá stylu svého bulharského originálu. Nejde o převyprávění, nýbrž o věrné tlumočení zápisů včetně nápaditých interpretací hovorových obrátů a termínů. Teprve po přečtení celého výboru vyjde postupně najevo oprávněnost poznámky na záložce, že kniha není vhodná pro děti; dalo se ovšem krátce říci, že snad nejsou vhodné jen některé texty, protože antologie jako celek je naopak tematicky neobyčejně zajímavá a je přínosem i pro dětskou četbu u nás, protože i některé známější syžety např. kouzelných a zvířecích pohádek jsou v bulharské tradici odlišně pojaty a doplněny méně známými epizodami.

Knih, která tvoří důstojné pokračování edice a má základní význam pro odborně fundované poznání bulharské lidové prózy (poezie vyšla již dříve v řadě B), je odevkátně vyzdobena barevnými stylizacemi motivů z výšivek a z lidové keramiky, které zpracoval Jan Sládek.

Bohuslav Beneš

Slavistika — Národopis. Red. Ján Mjartan. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1970, s. 332, cena 40,- Kčs.

Sborník, jehož vědeckým redaktorem je Ján Mjartan a výkonnou redaktorkou Viera Gašpariková, připravili slovenští národopisci k příležitosti a počtě VI. mezinárodního sjezdu slavistů v Praze 1968. Vydavateli může být vytýkáno, že publikace se vlastně dost opozdila, že přece jenom měla vyjít před dvěma lety; domnívám se však, že přesto splnila svůj účel. Naše národopisná obec dost těžce nese nepříznivou skutečnost, že obor, především etnografie, nemá na mezinárodních slavistických sjezdech náležité zastoupení. Z tohoto pohledu můžeme tedy chápat slovenský sborník *Slavistika - Národopis* jako výzvu, která má své opodstatnění a cíl. Ostatně, uveřejněné studie mají širší vědeckou platnost.

Sborník otvírá úvod Jána Mjartana s upozorněním na národopisné práce našich nejvýznamnějších slavistů — Josefa Dobrovského, Pavla J. Šafaříka a Lubora Niederla. Vědecký redaktor rovněž otevřeně vyznává zájem národopisců zúčastnit se práce na slavistických kongresech.

Úvodní studie Mikuláše Mušíňky „*Volodymyr Hnatuk a Slovensko*“ je příspěvkem ke studiu ukrajinsko-slovenských vztahů ve folkloristice. Auaor sleduje Hnatukovy výpravy do ukrajinských dědin dnešního východního Slovenska a bývalé Uherské Rusi a všimá si i jeho výzkumů u menšin

ve Vojvodině. Hnaťuk věnoval značnou pozornost ukrajinskému folklóru na východním Slovensku, ale též studiu a popularizaci slovenského folklóru na Ukrajině.

Značně rozsáhlou studií „*Odchádzanie slovenských sezónnych robotníkov na poľnohospodárske práce*“ přispěl A d a m P r a n d a k bádni o interetnických vztazích. Sleduje příčiny odcházení obyvatelstva zvláště horských krajín Slovenska do nížinných oblastí Uher, ale i do dalších zemí, zkoumá formy a oblasti sezónních zemědělských prací v souvislosti s hospodářským i politickým vývojem. Práce se opírá o autorovy bohaté výzkumy i o výsledky dosavadního studia této otázky.

Příspěvek J á n a P o d o l á k a „*Prastaré spôsoby nielenia ohňa u karpatských pastierov*“ si všímá vývoje této dávné techniky, jejího udržování u rolnického a pasteveckého obyvatelstva, a rovněž uplatnění ohně v obřadním životě. Podolák se v této práci neomezil jenom na slovenské a východomoravské území, ale využil dokladů z celé karpatské oblasti, z území polského, ukrajinského, maďarského, jihoslovanského a rumunského. Znalost nícení ohně třením dřeva o dřevo zanikla už v starších dobách u rolnického obyvatelstva nížinných oblastí, přetrvávala nejdéle u karpatských pastevců, kde tento tzv. živý oheň plnil především obřadní funkci.

„*Zvyky pri narodení dieťaťa v Slovenskom Komlóši v Maďarsku*“ velmi podrobně zpracovala E m í l i a H o r v á t h o v á. Studie se opírá o vlastní výzkum této lokality, která byla slovenským obyvatelstvem kolonizována od r. 1746. Autorka popisuje praktiky zaměřené na plodnost nevěsty, ochranné zákazy a příkazy v období těhotenství, obyčejy při porodu, obřadní úkony s novorozenětem, např. při první koupeli, apod. Sleduje úlohu kmotrů, porodní babky, příbuzenstva a celého kolektivu při těchto obřadních tradicích. Podrobně popsání a utřídění materiálu přivedly autorku k zjištění, že slovenská enkláva si udržela základní strukturu, formy i funkce jednotlivých úkonů, podobně, jak tomu bylo na území Slovenska.

A n n a K o s t k o v á zpracovává a porovnává „*Svadobný obrad v Ruskom Keréstore v Báčke*“ s doklady získanými na východním Slovensku. Vychází z výzkumů V. Hnaťuka z roku 1897, o nichž zjistila, že si nevěšimaly základní kostry svatebního ceremoniálu. Studie obsahuje podrobné popisy jednotlivých částí svatby — seznamování se, žádání o ruku (pitanki), zasnuby (zaručení), převážení roucha, odebrání nevěsty ze středu mládeže, svatební kuchyně a čepení nevěsty. Autorka zjistila, že svatební ceremoniál v této lokalitě se udržel jako nejorganizovanější úsek společenského života a zachovaly se v něm mnohé staré prvky. Různé hospodářské a společenské změny jej sice ovlivnily, nezničily však smysl obyvatelstva pro uchování tradice.

V i e r a G a š p a r í k o v á přispěla do sborníku studií „*Slovenská ľudová rozprávka z etnického a interetnického hľadiska*“. Zaměřila se na slovenský

materiál, který porovnává s látkami známými u sousedních národů. Po uvedení mnoha příkladů i připomínek k Aarne-Thompsonovu katalogu přichází k závěru, že etnicitu nelze vidět jen v etnické provenienci nebo v adaptaci mezinárodních látek, ale i v povaze, složení a svazku interetnických vztahů.

Zajímavé potřeby „*K otázke spomienkového rozprávania*“ přinesl Ján Michálek. Poukázal též na terminologickou různost („vyprávění ze života“ — Jech, „vzpomínkové vyprávění“ — Sirovátka) v označování stejných žánrů, přičemž navrhuje jejich používání k rozlišení různých podání.

Svetozár Švehlák koncipoval svůj článek „*Chodenie s baladou*“ jako příspěvek k studiu života slovenské lidové balady. Vychází z výzkumu repertoáru jihoslovanských Slováků a především z vlastních terénních poznatků, které se spolupracovníky L. Lengem a St. Dúžkem získal při sledování dramatizačních lidových balad v občůzkových hrách v Aradáči. Švehlák si všimá podílu balad v písňovém repertoáru Slováků, a to vzhledem k podobným poměrům na Moravě. Uvádí několik příkladů občůzkových her, při nichž se uplatňovaly maskované postavy. Především se však zaměřuje na sledování dramatického předvádění lidových balad.

„*K charakteristike melódií slovenských ľudových balád*“ zaměřila badatelskou pozornost Soňa Burlasová, která větší počet balad nachází ve skupině kvinttonálních písní. K vývojově nejmladší, ale početně nejsilnější řadí melodie balad, v nichž je cítit dur-mollový harmonický základ. Všimá si rovněž vztahu melodií a textu slovenských lidových balad, přičemž slovenské balady konfrontuje i s podáním jiných národů.

Sborník uzavírá „*Príspevok k problematike porovnávacieho štúdia jarmočných piesní*“ Eubice Droppové. Je zaměřen především na kramářské tisky, vydané ve slovenských tiskárnách, tedy na území tehdejších Horních Uher. Srovnává na Slovensku vydané tisky a zlidovělé texty s podáním českým, německým i ruským. Vzpomíná i skutečnost, že české texty byly tištěny i na Slovensku, především v Škarniclově tiskárně ve Skalici, odkud byly expedovány do Čech a na Moravu. Zde je třeba ovšem vzpomenout, že Škarniclova rodina měla tiskárny i na Moravě. Zajímavé je autorčino zjištění, že v kramářských písních vydávaných na Slovensku převažují milostné motivy, chybí však písně zaměřené vlastenecky a politicky, které známe z Čech.

K studiím jsou přiřazena obsáhlá německá shrnutí, sborník pak uzavírá podrobný rejstřík, sestavený Vierou Gašparíkovou. Bibliografům bude asi vadit, že titul knihy nesouhlasí s názvem na obálce, ostatně podtitul v tiráži mohl být vytištěn i pod názvem, což by čtenářům jistě urychlilo první orientaci. To jsou ovšem drobnosti nepatrné vzhledem k podnětným studiím slovenských národopisců, kteří tímto sborníkem vzdali víc než pozdrav VI. mezinárodnímu slavistickému sjezdu.

Josef Tomeš

Péči Kabinetu etnológie bratislavskej filozofickej fakulty vyšel dlhovo pripravovaný prvni svazek sborníku prací, věnovaných slavistické etnografické a folkloristické tématice. Vedoucí redaktor Ján Podolák a tajemník redakce Ján Komorovský podali zde vynikající výkon při přípravě textů a zajištění do tisku a velmi vhodným výběrem dosáhli rovnoměrného rozložení jak významu autorů, tak především jejich příspěvků. Sborník řídí redakční rada, v níž zasedají prakticky z každého významnějšího střediska slavistické etnografie jeden až dva representanti, z nichž většina také přispěla do prvního čísla.

Sborník uvádí Ján Podolák předmlouvou, v níž zdůrazňuje význam etnografického studia na Komenského universitě, jež v roce 1969 oslavila padesátiletí svého trvání. První svazek je také datován 1969, vyšel však až v následujícím roce vinou nejrůznějších technických příčin. Slovenská etnografie se vyvíjela paralelně s obdobným studiem v českých zemích a Podolák vzpomíná i na spolupráci pozdějších učitelů pražské a brněnské fakulty, kteří původně začínali v Bratislavě. Předmluva v angličtině, němčině a francouzštině je určena jako obecná informace pro zahraniční čtenáře.

Milovan Gavazzi (Zagreb) seznamuje se současným pohledem na staroslovanskou tematiku v příspěvku *Vue d'ensemble sur la culture paléoslave et ses caractères généraux* (17–34). Autor vychází z některých poznatků Niederlových o názvech polních tratí, pohybu obyvatelstva, způsobu obživy aj., a část svého výkladu věnuje také společným prvkům slovanského folklóru, zvláště z oblasti slovesné složky zvykosloví. Všude upozorňuje na četné problémy, na něž může narazit badatel, který by se chtěl spokojit pouze povrchními shodami textů nebo obyčejů. Gavazzi sleduje též původní formy slovanské rodiny a na základě nejrůznějších přímých a nepřímých dokladů konstatuje, že v mnoha oblastech lidského života lze rozdělení Slovanů na západní, východní a jižní sledovat hluboko do minulosti a zvláště pak zhruba od 15. století.

Také další dva příspěvky se zabývají spíše historickou tematikou. Ján Michálek shrnuje ve studii *Pavol Jozef Šafařík und die slawische Ethnographie* (35–46) různorodou a bohatou činnost Šafaříkovu a vyčleňuje z ní především její národopisnou složku. Zdůrazňuje četné podněty Šafaříkovy (např. již v Dějinách slovanskej reči a literatury se snaží o syntézu slovanského písemnictví se zřením k lidové slovesnosti) a podrobněji rozebírá přínos Slovanských starožitností a Slovanského národopisu, který byl v jeho pojetí mnohem širší vědní disciplínou než dnes. Michálkova studie není zdaleka jen popisná a zvláště v upozornění na současné možnosti rozvinutí Šafaříkova odkazu objevná.

Sergej Tokarev sleduje opět jinou linii historického slovanského národopisu, totiž *Niederle's Views on the Religious Beliefs of the Ancient Slavs*

in the Light of the Latest Research (47—66). Ukazuje Niederlovu cestu od tylovských názorů ke konkrétnímu historickému pojetí náboženských názorů starých Slovanů, sleduje, které myšlenky jsou dodnes platné a které je nutno upravit podle výsledků nových nálezů. Tokarev podrobněji rozvádí pět stádií vývoje od „démonologie“ k „teologii“ a konstatuje zásadní platnost obecných závěrů L. Niederla.

Další dva příspěvky jsou karpatologického charakteru. Ján Podolák se zamýšlí nad základními požadavky etnologického studia pastýřské kultury ve studii *The Pastoral Culture of the Carpathians as a Subject of an Ethnological Study* (67—82). Zaměřuje se hlavně na otázky interetnických vlivů v celkem jednotné pastevecké kultuře a zkoumá zvláště uzlové oblasti těchto vlivů a možnosti přechodu jednotlivých složek z oblasti rumunské do ukrajinské, z ukrajinské do polské a slovenské a především pak se zaměřuje na zkoumání poměrů v západokarpatském území. Podolák si také všimá terminologických otázek, souvisejících s valašskou kolonizací, a přináší některé nové pohledy na tuto tematiku. Anton Habovštiak doplňuje výklady etnografa pohledem dialektologa (*La colonisation pastorale dans les Carpates et les patois slovaques*, str. 83—100). Podtrhává důležitý poznatek, že vliv valašské kolonizace na slovenská nářečí je sice patrný, avšak dotýká se pouze jednotlivých obcí a některých jazykových zvláštností, nikoliv celého systému. Nerovnoměrnost tohoto vlivu můžeme objasnit tím, že postup Valachů přes Slovensko nebyl jednorázový, nýbrž trval několik desítek let v několika vlnách. Podrobně rozebírá hláskové, tvaroslovné a lexikální jevy, které s tímto postupem souvisejí.

Posledním etnografickým příspěvkem je studie Juliana Bromleje *The „sotnja“ as a Social Cell among the Eastern and Southern Slavs in the Middle Ages* (101—120), v níž autor spíše sociologicky a historiograficky rozebírá náplň termínu „sotňa“ jako označení vojenské jednotky, které postupně přešlo v administrativní termín. Rozšířilo se zvláště na těch územích, která Slované osídlili nejpozději, avšak svůj vliv tam uplatňovali již dříve.

Folkloristická část sborníku *Ethnologia Slavica* je věnována jednak lidovému divadlu, jednak materiálovým zprávám. Christo Vakarelski (*Jeux et coutumes théâtrales chez les Bulgares*, str. 121—142) na základě bohaté literatury a vlastních výzkumů předvádí souborný obraz lidových her, které se v bulharském lidovém prostředí dochovaly dodnes a jsou buď součástí zvykosloví (např. kukerské hry), nebo se provozují samostatně (Mara Lišanka). Mají četné vztahy jak ke složité historii bulharského obyvatelstva, tak i k jeho předchůdcům, což se projevuje nejen v dramatické interpretaci, nýbrž i v systému kostýmů a masek. Postavami Slováků-betlemářů, dráteníků a bylinkářů v maďarských lidových hrách se zabývá Zoltán Ujváry (*Slovak itinerant artists in Hungarian Folk-Plays*, str. 143—156). V lidovém projevu rozlišuje žánrové scény, jejichž hlavními postavami jsou charakteristické typy a figurky z po-

lolidového prostředí trhů, podomní obchodníci, osoby žijící na společenské periférii apod., a žánrové scény, v nichž tyto postavy tvoří „druhý plán“. Jak Vakarelski, tak i Ujváry se omezují v podstatě na pramenný materiál, který částečně srovnávají s obecnějšími poznatky (Moszyńského, Čičerova a Proppa), získanými tradiční metodou; hlubší strukturální pohled je překryt informativností a výkladem. Na rozdíl od nich je studie Oldřicha Sirovátky *Die zwischenslawischen Beziehungen in der Volksdichtung und die Kontaktzonen* (157–169) přínosem ke srovnávací folkloristice a její teorii, neboť si všímá interetnické migrace nikoliv pouze z hlediska obecně kulturního nebo literárně historického, nýbrž z hlediska čistě folkloristického, a v tomto pohledu nabývají na důležitosti především styková, periferní, „kontaktní“ pásma mezi jednotlivými národními tradicemi uvnitř slovanského území i na jeho okrajích. Teoretické závěry jsou doloženy bohatým sběrovým materiálem. Sloboda a Zečević popisuje různé typy masek lesního ducha v koledních obchůzkách jižního Srbska („Lesnik“ — *The Forest Spirit of Leskovac in South Serbia*, str. 171–184), Isolda Gardoš si všímá současného stavu a sběru lužických přísloví (*Studien zur sorbischen Sprichwortsammlung und -forschung*, str. 185–199) a Siegmund Musiat dokládá současný stav lidových obyčejů a zvyků ve 20. století u Lužických Srbů (*Sorbisches Gemeinschaftsleben im 20. Jahrhundert*, str. 201–210). Tyto příspěvky jsou vyloženy materiálového charakteru a zvláště poslední z nich je cenným dokladem zájmu současných folkloristů o poslední zbytky lužického etnika v NDR. Svazek je uzavřen přehlednými referáty o hlavních etnografických časopisech Slovanů.

Sborník *Ethnologia slavica* 1 je slibným začátkem, jehož význam by se dal srovnat s významem časopisu *Slavia* pro lingvistickou a historickou tematiku mezislovanských vztahů a s významem časopisu *Ethnologia Europaea* v evropském měřítku. Jeho zaměření na terénní materiály i na teoretické studie slibuje pestrý obsah i nadále, resumé v původním jazyce originálu někdy umožňují bližší seznámení s původní terminologií (a mělo by se stát pravidlem, že se k článku v hlavním evropském jazyce otiskne resumé v autorově mateřštině). Studie dokazují, že srovnávací folkloristické pole působnosti je dostatečně široké a nemusí se omezovat jen na slovanské teritorium, případně na proklamativní „zásadní“ články obecného charakteru. Nebylo by na škodu, kdyby se v některém z příštích svazků sborníku objevila důkladně fundovaná studie o nových směrech ve folkloristické a etnografické teorii a o jejich aplikaci na slovanský materiál. Novému sborníku lze jen přát, aby měl možnost vycházet co nejpravidelněji v ročních až dvouročních termínech.

Bohuslav Beneš

Zprávy

Zpráva o činnosti Národopisné společnosti československé při ČSAV v roce 1970

Práce Společnosti se v roce 1970 řídila rámcovým plánem činnosti, vypracovaným a přijatým hlavním výborem. Byla zaměřena hlavně na tyto úkoly:

1. Přípravné práce na Národopisném atlasu ČSSR a dopisovatelská akce. Tento stěžejní úkol probíhal podle plánu. Byly vydány a rozeslány dva dotazníky, a to č. 8 o starých mírách a váhách a č. 9 o zvycích při narození dítěte. Dopisovatelé vrátili dotazníky č. 5, 6 a 7. První dva jsou věnovány starým formám zemědělství, třetí lidové stravě o vánocích. Společnost opět zvolila formu malých přehledných dotazníků, která se už dříve osvědčila a jejíž přednosti i nyní potvrdila vesměs dobrá úroveň odpovědí dopisovatelů. Plánované setkání dopisovatelů Společnosti ze Středočeského kraje, spojené s instrukcemi, se v roce 1970 neuskutečnilo pro nedostatek finančních prostředků. Bylo proto přesunuto na rok 1971.

2. V roce 1971 byl zcela ukončen záchranný výzkum zátopové oblasti Dyje v Mušově a okolí. Získaný materiál zpracoval doc. dr. V. Pražák pro dokumentaci i literárně. Toto dílo, uložené v archivu Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, má 464 rukopisných stran. Obsahuje kapitulu o stavitelství a bydlení v této oblasti, která komplexně řeší daný problém, a kapitoly věnované dílčím problémům agrární etnografie, lidové stravy, zaměstnání a zvyků, které jsou většinou dílem ostatních spolupracovníků na výzkumu.

3. Vedoucí dokumentačního oddělení Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV dr. Z. Mišurec vypracoval návrh koncepce popisu archivních fondů bývalé Národopisné společnosti československé, které jsou nyní uloženy v archivu Ústavu pro etnografii a folkloristiku. Hlavní výbor koncepci schválil a Společnost uzavřela na přípravné práce k publikaci fondů smlouvu. Na zpracování jsou k dispozici peníze, jež Národopisná společnost spolu s fondy odevzdala na tento účel: z nich se v roce 1970 spotřebovalo na pořízení a popis kopií z archivních negativů 3170 Kčs a necelé 2000 Kčs na vypracování rejstříků k archivu. Na všechny tyto práce uzavřela Společnost smlouvy o dílo se zaměstnanci Ústavu pro etnografii a folkloristiku, kteří pracovali pod dohledem a odborným vedením vědeckého tajemníka a vedoucího dokumentačního oddělení ÚEF.

4. Ve dnech 18. a 19. května 1970 se sešla v Praze výroční konference Společnosti spojená s valným shromážděním. Byl na ní zvolen pro tříleté období nový hlavní výbor v tomto složení: předsedkyně Dr.CSc. H. Johnová, místopředseda Dr.CSc. A. Pranda, čestný místopředseda doc. dr. V. Pražák a Dr.DSc. J. Mjartan, vědecký tajemník Dr.CSc. J. Vařeka, hospodář Dr.CSc. S. Švecová, členové: doc. Dr.CSc. V. Frolec, Dr.CSc. J. Jančář, prof. Dr.CSc. R. Jeřábek, Dr.CSc. J. Kramařík, Dr.CSc. O. Skalníková jako zástupce vedení ÚEF, za Slovenskou národopisnou společnost dr. V. Valentová, dr. CSc. I. Křižtek a doc. Dr.CSc. J. Michálek. Náhradníci: doc. Dr.CSc. O. Sirovátka, dr. V. Volavý, Dr.CSc. O. Elschek a dr. J. Botík. Revizoři Dr.CSc. H. Laudová a Dr.CSc. J. Beneš, za SNS dr. J. Ušák a dr. J. Slávkovský.

Konference byla věnována 75. výročí uspořádání Národopisné výstavy československé, založení Národopisného muzea čl. a počátku aktivní činnosti Národopisné společnosti československé. Zúčastnilo se jí 87 členů a kandidátů. Zasedání se konala v národopisném muzeu v Petřínských sadech, které pro ně připravilo výstavu, připomínající významné jubileum československého národopisu. Společnost byla také spolupořadatelem konference, která se k těmto jubileu konala ve dnech 18. až 23. října 1970 v Praze. Dalšími pořadateli byli Národní muzeum v Praze — Historické muzeum, národopisné oddělení, Ústav pro etnografii a folkloristiku, Slovenská národopisná spoločnosť, Slovenské národné múzeum — etnografický ústav v Martině a Národopisný ústav SAV v Bratislavě. Referáty, které na konferenci přednesli domácí i zahraniční hosté, byly věnovány otázkám formování vědeckých základů etnografie a vzniku a rozvoje velkých národopisných muzeí v Evropě na přelomu 19. a 20. století. Jednání se odbývala v budově Národního muzea v Praze a národopisného muzea a byla doplněna tématickým zájezdem do povodí Berounky k seznání zbytků roubeného lidového domu této oblasti. Referáty hodlá vydat Národní muzeum jako sborník. Podle možnosti se pracovnice Společnosti zúčastnily organizačních a přípravných prací této konference.

5. Publikační činnost: Byl vydán a rozeslán obnovený Národopisný věstník československý, a to ročník III—IV a ročník V—VI, sešit 1. Druhý sešit ročníku V—VI byl připraven do tisku. Z finančních důvodů nebyla vydána žádná bibliografická příloha.

6. Přednášková činnost: V Praze proběhl opět, jako předešlá léta, cyklus přednášek v sále Náprstkova muzea. Byly to tyto přednášky: arch. J. Waage: Zděná lidová architektura jihočeské oblasti, Dr.CSc. D. Klímová: K. J. Erben a dnešní folkloristika, dr. M. Stingl: Velikonoční ostrovy, Havaj, Tahiti aj., Dr.CSc. J. Kandert: Tajné společnosti v Africe, J. Štěpánek: 75 let od Národopisné výstavy československé a Dr.CSc. F. Vančík: O jarním obyčeji „Vynášení smrti“.

7. Práce odborných komisí: Tato činnost se po celý rok soustřeďovala k úkolům národopisného atlasu.

8. Pobočky v Brně a v Českých Budějovicích stagnovaly v činnosti. Hlavní výbor se bude jejich dalším rozvojem a možnostmi práce zabývat a poskytne jim všestrannou pomoc.

9. Stav členstva k 31. 12. 1970: 4 čestní členové zahraniční, 5 čestných členů domácích, 143 řádných členů, 92 kandidátů, 349 dopisovatelů.

Helena Johnová

Zpráva o činnosti Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV za rok 1970

Činnosť Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV aj v r. 1970 zabezpečoval organizačne hlavný výbor spolu so sekretariátom SNS v Bratislave. Prostredníctvom organizačnej a pracovnej štruktúry, ktorá sa už v predchádzajúcich rokoch ustálila a overila, sa výbor spolu so sekretariátom SNS stará o dve odbočky: stredoslovenskú so sídlom v Martine a východoslovenskú so sídlom v Košiciach.

Hlavné ťažisko práce nespočívalo v odborných skupinách, ktoré sa ani v uplynulom roku nepodarilo dostatočne aktivizovať, ale na troch úsekoch: na úseku vedeckovýskumnom, vedeckopopularizačnom (prednáškovom) a edičnom, v rámci ktorých sa celá činnosť SNS organizovala i uskutočňovala.

1. Vedeckovýskumná činnosť

Na vedeckovýskumnom úseku SNS pokračovala v akciách, ktoré začala už v predchádzajúcich rokoch. Hlavnú pozornosť sústreďovala jednak na podnecovanie a jednak na organizovanie systematickej výskumnej a zberateľskej práce. Jej cieľom bolo a je zachrániť a odborne dokumentovať národopisné javy, ktoré ešte jestvujú v teréne. Význam výskumnej a zberateľskej činnosti vzrastá úmerne s postupujúcim procesom zmien, ktoré v ľudovej kultúre na Slovensku prebiehajú v súčasnosti obzvlášť intenzívne, najmä pod vplyvom industrializácie a kolektívizácie. Vedeckovýskumnú činnosť organizovala v súlade s výskumným plánom Národopisného ústavu SAV a iných inštitúcií tromi formami: Jednak organizovaním vlastných výskumov, jednak výkupom národopisných materiálov od dopisujúcich členov a jednak organizovaním niektorých dotazníkových akcií.

Výskumy, ktoré roku 1970 SNS organizovala a finančne zabezpečila, vykonali výlučne poslucháči bratislavskej, brnenskej a pražskej katedry. Keďže šlo

o členov, u ktorých je predpoklad, že zozbierané materiály spracujú vo svojich diplomových prácach, výskumný plán SNS sa prispôbil ich potrebám a požiadavkám. Tématicky sa výskumy zamerali na problematiku ľudového staviteľstva, ľudovej slovesnosti, pracovných a právnych zvyklostí, rodinného a výročného zvykoslovia, spoločenského života, tanečnej a hudobnej kultúry. Spolu sa uskutočnilo 37 výskumov.

Prostredníctvom výkupov do archívneho fondu SNS pribudlo spolu 8 národopisných materiálov. Sú to dva návody na výskum, tri zvykoslovné materiály, dva z oblasti hmotnej kultúry a jeden z ľudovej slovesnosti.

Treťou formou vedeckovýskumnej činnosti boli dotazníkové akcie, začaté už v predchádzajúcich rokoch a v r. 1970 sa skončili.

Konkrétnym výsledkom vedeckovýskumnej a zberateľskej činnosti SNS je archívny fond, ktorý koncom roku 1970 dosiahol už 491 zväzkov národopisných materiálov. Archívny fond SNS sa vedie a spracúva podľa systému používaného v Národopisnom ústave SAV.

2. *Vedeckopopularizačná činnosť*

Popri výskumoch ako hlavnej a najnáročnejšej úlohe vynaložila SNS veľa úsilia aj na popularizáciu výsledkov národopisného bádania. Popularizačnú činnosť uskutočňovala jednak formou prednášok na akciách i v spolupráci s inými inštitúciami, a to v rámci vedeckej konferencie, ktorá sa usporiadala pri príležitosti 75ročného jubilea Národopisnej výstavy československej a seminárov o teoretických problémoch napr. v Horných Semerovciach, v Rimavskej Sobote, na Orave a v Trenčíne.

Prednášky podobne ako aj v predchádzajúcich rokoch sledovali jednak objasnenie a prediskutovanie niektorých teoretických a metodologických otázok národopisnej vedy, jednak informovanie o stave, orientácii a výsledkoch vedy u nás i v zahraničí. Celkove odznelo 14 prednášok.

3. *Edičná činnosť*

Edičná činnosť SNS sa v dôsledku narastajúcich ťažkostí spojených s vydávaním národopisných dotazníkov ako účelových publikácií orientovala predovšetkým na rozmnožovanie stručných návodov. Tieto návody, v ktorých sa započalo už v predchádzajúcich rokoch, slúžili jednak ako pomôcka na výskum a zber národopisného materiálu v teréne, jednak ako anketa používaná v dotazníkovej akcii. Tlačou sa podarilo roku 1970 vydať iba stručný dotazník E. Horváthovej na výskum ľudového liečenia a t. č. sú v tlači dotazník E. Horváthovej, Návod na výskum rodinných zvykov, a dotazník Klimenta Ondrejku — Pomocník zberateľa ľudových tancov a hier.

Keďže forma rozmnožovania stručných dotazníkov a návodov sa ukázala ako možné východisko pri súčasných vydavateľských ťažkostiach, SNS bude ich

rozmnožovanie zabezpečovať aj v nasledujúcich rokoch, hoci cieľom edičnej činnosti i naďalej zostáva vydávanie národopisných dotazníkov tlačou.

SNS sa organizačne a sčasti aj finančne podieľala aj na vydávaní spoločného tlačového orgánu oboch národopisných spoločností, a to Národopisného vестníku československého. Publikačná činnosť SNS sa v nasledujúcich rokoch zameria na toto periodikum. Budú sa v ňom uverejňovať hodnotné štúdie i správy o činnosti.

4. *Organizačná činnosť*

Do 23. 11. 1970 činnosť SNS riadil výbor, ktorý bol zvolený na 4. riadnom valnom zhromaždení. V tento deň sa konalo mimoriadne valné zhromaždenie, kde výbor SNS predložil členstvu novú kandidátku a zprávu o politicko-odbornej provierke činnosti SNS za roky 1968 až 1970, ako aj zprávu o činnosti a hospodárení za funkčné obdobie od 30. 10. 1969 do 23. 11. 1970.

Členská základňa sa prijatím, vyradením alebo preradením členov ustálila t. č. takto: 7 čestných členov (z toho jeden zo zahraničia), 115 riadných členov, 181 dopisujúcich členov a 17 kolektívnych členov. Pravidelný kontakt s členmi výbor SNS udržiaval viacerými formami: jednak prostredníctvom korešpondencie a obežníkov, jednak prostredníctvom Vестníka NSČS a SNS i predajom publikácií. K osobnému kontaktu s členmi prichádzal výbor najmä na prednáškach a rozličných inštruktážach.

Výbor SNS pri SAV uzatvoril pracovný rok 1970 v presvedčení, že sa úlohy, ktoré vyplývajú z jej činnosti, plnili v plánovanom rozsahu a s primeranou starostlivosťou. Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV, ako to potvrdzuje jej činnosť v minulom i predchádzajúcich rokoch, začlenila sa do štruktúry národopisných inštitúcií na Slovensku úspešne na všetkých úsekoch národopisnej práce.

Viera Valentová

OBSAH

M. Š r á m k o v á — O. S i r o v á t k a, Lidové balady v Čechách a Erbenova sbírka epických písní	119
V. F r o l e c, Směry a metody v evropském bádání o lidovém stavitelství	141
J. V a ř e k a, Lidové stavitelství v českém Krušnohoří (německy)	175
J. K r a m a ř í k, Obilní mandele (Formy horizontální)	201
M. L u d v í k o v á, Ocáskový kožich a halina s kapucí	221
V. T ů m o v á, K významu příbuzenství na ostravském venkově	237

Materiály

J. J a n č á ř, Archivní doklady k dějinám lidové kultury na Slovácku	255
---	-----

Recenze

V. Urbancová, Počiatky slovenskej etnografie (V. F r o l e c)	293
Horechronie (V. F r o l e c)	295
V. Frolec, Kulturní společenství a internetnické vztahy v lidovém stavitelství v Podunají (J. V a ř e k a)	298
J. Hähnel, Zur Methodik der hauskundlichen Gefügeforschung (J. V a ř e k a)	299
S. Schwenk, Zur Terminologie des Vogelfangs im Deutschen (J. V a ř e k a)	301
W. Kula, Miary i ludzie (J. K r a m a ř í k)	303
D. Holý, Probleme der Entwicklung und des Stils der Volksmusik (J. F u k a č)	307
Z. Kumer, Slovenska pesmarica (O. S i r o v á t k a)	310
M. Lüthi, Volksliteratur und Hochliteratur (O. S i r o v á t k a)	311
B. Beneš, Světská kramářská píseň (K. P a l a s)	312
V. Frolec, Bulharské lidové pohádky (B. B e n e š)	315
Slavistika — Národopis (J. T o m e š)	317
Ethnologia Slavica (B. B e n e š)	320

Zprávy

Zpráva o činnosti Národopisné společnosti československé při ČSAV v roce 1970 (H. J o h n o v á)	323
Zpráva o činnosti Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV za rok 1970 (V. V a l e n t o v á)	325

TABLE DES MATIÈRES

M. Š r á m k o v á — O. S i r o v á t k a, Ballades populaires en Bohême et le recueil des chants épiques de K. J. Erben	119
V. F r o l e c, Tendances et méthodes de l'investigation européenne sur l'architecture populaire	141
J. V a ř e k a, L'architecture populaire dans la région des Monts Métalliques en Bohême	175
J. K r a m a ř í k, Gerbes de blé (Formes horizontales)	201
M. L u d v í k o v á, La fourrure en ficelles et la casaque à capuchon	221
V. T ů m o v á, Remerques sur l'importance de la parenté à la campagne dans la région d'Ostrava	237
<i>Matériaux</i>	
J. J a n č á ř, Documents d'archives relatifs à l'histoire de la culture populaire en Slovaquie Morave (la Moravie de sud-est)	255
Comptes rendus	293
Chroniques	323

I N H A L T

M. Š r á m k o v á — O. S i r o v á t k a, Volksballaden in Böhmen und Erbens Sammlung von Erzähl Liedern	119
V. F r o l e c, Richtungen und Methoden in der europäischen Erforschung der volkstümlichen Baukunst	141
J. V a ř e k a, Das Bauernhaus im böhmischen Erzgebirge	175
J. K r a m a ř í k, Die Getreidemandeln (Horizontale Formen)	201
M. L u d v í k o v á, Streifenpelz und Kutte mit Kapuze	221
V. T ů m o v á, Zur Bedeutung der Verwandtschaft auf dem Lande um Ostrava	237
<i>Materialien</i>	
J. J a n č á ř, Records Relating to the History of Folk Culture Mährischen Slowakei (Südost—Mähren)	255
Besprechungen	293
Chronik	323

CONTENTS

M. Šrámková — O. Sirovátka, The Popular Ballads in Bohemia and Erben's Collection of Epic Songs	119
V. Frolec, Directions and Methods in the European Study of Folk Architecture	141
J. Vařeka, Folk Architecture in Krušnohoří (Bohemia)	175
J. Kramářik, Horizontal Forms of Corn Shocks	201
M. Ludvíková, A Tailed Furcoat and a Hooded Cape	221
V. Tůmová, On the Meaning of Kinship in the Ostrava Region	237
<i>Materials</i>	
J. Jančář, Records Relating to the History of Folk Culture in Moravian Slovakia (South East Moravia)	255
Reviews	293
Reports	323

СОДЕРЖАНИЕ

М. Шрамкова - О. Сироватка, Народные баллады в Чехии и собрание эпических песен Эрбена	119
В. Фролец, Направления и методы изучения народной архитектуры в Европе	141
И. Варжека, Народная архитектура в области Крушных гор (северозападная Чехия)	175
И. Крамаржик, Горизонтальные формы крестцов хлеба	201
М. Лудвикова, Шуба с хвостиком и блуза с капюшоном (виды народной одежды)	221
В. Тумова, Относительно значения родства в деревнях остравского региона	237
Материалы:	
И. Янчарж, Архивные документы по истории народной культуры Моравской Словакии (юговосточная Моравия)	255
Рецензии	293
Сообщения	323

OBSAH ROČNÍKU V—VI (XXXVIII—XXXIX), 1970—1971

J. Vařeka, Vilém Pražák a československý národopis	7
S. Kovačevičová, Vilém Pražák a slovenská etnografia	23
O. Skalníková, Tradice a norma v lidové kultuře	35
J. Mjartan, Jaskynné bydliská na Slovensku	45
V. Scheufler, Hrnčířství na Chebsku	81
J. Jech, Poznámka k otázce dlouhověkosti prozaické tradice	101
M. Šrámková — O. Sirovátka, Lidové balady v Čechách a Erbenova sbírka epických písní	119
V. Frolec, Směry a metody v evropském bádání o lidovém stavitelství	141
J. Vařeka, Lidové stavitelství v českém Krušnohoří	175
J. Kramářik, Obilní mandele (Formy horizontální)	201
M. Ludvíková, Ocáskový kožich a halina s kapucí	221
V. Tůmová, K významu příbuzenství na ostravském venkově	237
<i>Materiály</i>	
J. Janěář, Archivní doklady k dějinám lidové kultury na Slovácku	255
<i>Recenze</i>	
V. Urbancová, Počiatky slovenskej etnografie (V. Frolec)	293
Horehronie (V. Frolec)	295
V. Frolec, Kulturní společenství a interetnické vztahy v lidovém stavitelství v Podunají (J. Vařeka)	298
J. Hähnel, Zur Methodik der hauskundlichen Gefügeforschung (J. Vařeka)	299
S. Schwenk, Zur Terminologie des Vogelfangs im Deutschen (J. Vařeka)	301
W. Kula, Miary i ludzie (J. Kramářik)	303
D. Holý, Probleme der Entwicklung und des Stils der Volksmusik (J. Fukač)	307
Z. Kumer, Slovenska pesmarica (O. Sirovátka)	310
M. Lüthi, Volksliteratur und Hochliteratur (O. Sirovátka)	311
B. Beneš, Světská kramářská píseň (K. Palas)	312
V. Frolec, Bulharské lidové pohádky (B. Beneš)	315
Slavistika — Národopis (J. Tomeš)	317
Ethnologia Slavica B. Beneš	320
<i>Zprávy</i>	
Zpráva o činnosti Národopisné společnosti československé při ČSAV v roce 1970 (H. Johnová)	323
Zpráva o činnosti Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV za rok 1970 (V. Valentová)	325

R 04 R 95

R16

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK ČESKOSLOVENSKÝ

V — VI (XXXVIII — XXXIX) — čís. 2, Brno 1970 — 1971

Adresa redakce: Brno, A. Nováka 1

Adresa administrace: Národopisná společnost čs., Praha 1,
Všehrdoва 2

Odevzdáno do tisku 1. dubna 1971

Tisk Grafia, n. p., Brno, provoz 28, Gottwaldov

Registrační číslo časopisu RMS 8 E/4

SEZNAM DOSUD VYDANÝCH ČASOPISŮ
NÁRODOPISNÉ SPOLEČNOSTI ČESKOSLOVENSKÉ PŘI ČSAV

	ročník	sešit	rok vydání	poznámka
Národopisný sborník československý	I—XI	—	1897—1905	rozebráno
Národopisný věstník československý	I	8	1906	rozebráno
Národopisný věstník československý	II	10	1907	rozebráno
Národopisný věstník československý	III	10	1908	rozebráno
Národopisný věstník československý	IV	10	1909	rozebráno
Národopisný věstník československý	V	10	1910	rozebráno
Národopisný věstník československý	VI	10	1911	rozebráno
Národopisný věstník československý	VII	10	1912	na skladě
Národopisný věstník československý	VIII	10	1913	jen jednočl.
Národopisný věstník československý	IX	10	1914	rozebráno
Národopisný věstník československý	X	—	1915	na skladě
Národopisný věstník československý	XI	—	1916	rozebráno
Národopisný věstník československý	XII	—	1917	na skladě
Národopisný věstník československý	XIII	—	1918	rozebráno
Národopisný věstník československý	XIV	—	1920—1921	na skladě
Národopisný věstník československý	XV	2	1922	na skladě
Národopisný věstník československý	XVI	2	1923	rozebráno
Národopisný věstník československý	XVII	—	1924	rozebráno
Národopisný věstník československý	XVIII	—	1925	na skladě
Národopisný věstník československý	XIX	3	1926	na skladě
Národopisný věstník československý	XX	4	1927	na skladě
Národopisný věstník československý	XXI	4	1928	na skladě
Národopisný věstník československý	XXII	4	1929	na skladě
Národopisný věstník československý	XXIII	4	1930	na skladě
Národopisný věstník československý	XXIV	4	1931	na skladě
Národopisný věstník československý	XXV—XXXVI	—	1932—33	na skladě
Národopisný věstník československý	XXVII—VIII	4	1934—36	na skladě
Národopisný věstník československý	XXIX	—	1937—39	na skladě
Národopisný věstník československý	XXX	2	1940—47	na skladě
Národopisný věstník československý	XXXI	1—2/3—4	1949—50	na skladě
Národopisný věstník československý	XXXII	1—2/3—4	1951	na skladě
Národopisný věstník československý	XXXIII	1—2/3—4	1956	na skladě
Věstník Národopisné společnosti československé v Praze (náhradní malý tisk)	1—2	—	1959	na skladě
	1—2	—	1960	na skladě
	1—2	—	1961	na skladě
	1—2	—	1962	na skladě
Zprávy Společnosti československých národopisců při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV	1—2	—	1959	na skladě
	1—2	—	1960	na skladě
	1—2	—	1961	na skladě
	1—2	—	1962	na skladě
Věstník Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV	1	—	1963	rozebráno
	2	—	1963	na skladě
	1	—	1964	rozebráno
	2—4	—	1964	na skladě
	1—2	—	1965	na skladě
	3—4	—	1965	rozebráno
	1—2	—	1966	na skladě
	3—4	—	1966	rozebráno
	1—2	—	1967	rozebráno
	3—4	—	1967	na skladě
	1—2	—	1968	na skladě
	3—4	—	1968	na skladě
Národopisný věstník československý (obnoveny)	XXXIV (I)	—	1966	rozebráno
	XXXV (II)	—	1967	na skladě
	XXXVI—XXXVII (III—IV)	—	1968—69	na skladě
	XXXVIII—XXXIX (V—VI)	1	1970—71	na skladě

KNIHOVNA
USTAVU LIDOVEHO UMENI
VE STRAZNICI

H - I - 41